STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 07233

DURKH FAYER UN BLUT

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מספרי
שלום און שפרה קרישטאלקע
ביבליאטעק

דורך פייער און בלוט

געטא-בלעטער

געשריבן דורכן
אידישן נאציאנאלן קאמיטעט
און דער אידישער קאמפס-
ארגאניזאציע אין ווארשע

איבערגעשיקט צום אידישן וועלט-
קאנגרעס אין דער רעפרעזענטאנץ
פון פוילישן אידנטום אין ניו-יארק

ניו-יארק — נאוועמבער, 1944

אידישער וועלט-קאנגרעס
רעפרעזענטאנץ פון פוילישן אידנטום

WORLD JEWISH CONGRESS—*Representation of Polish Jewry*
1834 Broadway, New York

אינהאלט:

זייט

***** .... משה פאליאקעוויטש I

באריכט פון אידישן נאציאנאלן קאמיטעט 7

די טעטיקייט פון אידישן נאציאנאלן קאמיטעט אין דעם אַרישן טייל פון ווארשע 20

די ענטשטייאונג און די ענטוויקלונג פון דער אידישער קאמפס-אָרגאניזאציע 27

ראפארט פון קעמפער שמחה ר. וועגן דער פארטיידיקונג אין דער צענטראלער ווארשעווער געטאָ 54

ראפארט פון קעמפער טוביה ב. וועגן די קאמפן אין דער צענטראלער געטאָ 65

די קאמפן אויפן שטח פון די דייטשע ווארשטאטן פון טעבענס און שולץ אין ווארשעווער געטאָ 72

זעלנער אָן געווער 77

סילועטן 80

זכרונות פון א 13יעריקן אידישן אינגעלע 89

א יאָר אין טרעבלינקע 90

געזעצט און געדרוקט אין דער מארסטין פרעס, אינק., ניו-יארק,
אייגנטימער—ישראל לאנדאן.

גבורה און פיין, העלדישקייט און טויט. טיפער, קרישטאָל-
ריינער גלויבן—און פאַרצווייפלונג. אמונה און אויסדויער, אומ-
דערשיטערלעכער גלויבן אין נצח-ישראל און דאָס טראַגישע בילד
פון טויט, פון אומפאַרמיידלעכן טויט.

איבערמענטשלעכער העראָאיזם, איינגעוואָרצלטער און איינגעפונ-
דעטער מוט — און קאַמפס-גרייטקייט און קאַמפס-לוסט. ראַנג-
לענישן מיטן טויט — און קאַמף פאַרן לעבן. זייער העלדיש לעבן
און זייער גבורה׳פולער טויט האָט נישט קיין גלייכן ביי אַלע אונ-
טערדריקטע און אונטעריאָכטע פעלקער און לענדער. דער טויט
איז פאַר זיי — נאָר אַ צייכן, אַ שטאַרקער ווילן צום לעבן. און
קאָן מען נישט לעבן פריי, קאָן מען נישט פילן זיך אַלס טייל, אינ-
טעגראַלער טייל פון פאָלק, פון צבור, פון דער מענטשהייט — איז
פאַר זיי דער איינציקער אויסוועג — דער קאַמף און דער אומפאַר-
מיידלעכער טויט — אַ נייע מגילה פון העלדישקייט, פון קאַמף, פון
פאָלן אויפן שלאַכטפעלד. אַ נייער פאָלקס-עפּאָס פון היינטיק-
צייטיקע מכבי׳ער.

אומקום, טויט, גאַז-קאַמערן, טויט-וואַגאָנען. נישט טויט,
נאַטירלעכער-טויט, נישט-איבעראַל אפילו טויט אין קאַמף — נאָר
מיתה-משונה. פאַרברענט, דערשטיקט, פאַרפייניקט. אומבאַשרייב-
לעכעליידן, אומבאַשרייבלעכע פייניקונגען. אוממענטשלעכע ליידן,
אוממענטשלעכע צרות. די ווילדסטע פאַנטאַזיע קאָן זיך נישט אויס-
מאָלן אַזאַ טויט, אַזאַ מאַסן-מאָרד. נישט טויזנטער, נישט צענדלי-

קער טויזנטער — נאָר הונדערטער טויזנטער און מיליאָנען אומ־שולדיקע קרבנות, פארשניטענע פאַר דער צייט, דערשטיקטע אין פארלויף פון מינוטן. נישט אויסגעהויכט די נשמות — נאָר ארויס־געריסן דעם לעצטן אָטעם, אויסגעשפּיגן צוזאַמען מיט דעם זייל פון רויך פון דעם טויט־אויוון. פאַרשיידענע לאַגערן, פאַרשיידענע גאַז־קאַמערן, פאַרשיידענע פאַבריקן פון טויט, פון מיתה־משונה. דאָס גרעסטע, דאָס שרעקליכסטע, דאָס שרייענדיקע פאַרשאָלטנסטע אָרט אויף דער וועלט — טרעבלינקע. אַ נאָמען פון שאַנד, בלוט און ווילדקייט — אויף אייביק, אויף דורות, וואָס קומען — ביז דעם לעצטן טאָג פון קיום־העולם.

אין אונטערערד, אין באַהאַלטענע קעלערן און באַפעס־טיקונגס־פונקטן גייט אָן דאָס לעבן פון די פוילישע אידן. יונגע און אַלטע אידן. אַלע שיכטן. חלוצים, שומרים, אַרבעטער. אַלע פאַר־טייען און אָרגאַניזאַציעס. דעם אויבן־אָן אין דעם אידשן נאַציאָ־נאַלן קאָמיטעט און אין דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע פאַר־נעמען די ציוניסטישע יוגנט און די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. נייע צייטן, נייע מענטשן — פון פאָלק, פון דער ציוניסטישער פאָלקס־באַוועגונג. בלוט און פלייש פון די ברייטע אידישע פאָלקס־שיכטן. אָרגאַניזירן דעם קאַמף אין די געטאָס, אין די טויט־לאַגערן. גרייטן צו קאַמפּס־קאַדרען, באַוואַפענען זיי מיט גראַנאַטן, ביקסן, מאַשין־געווער און אַמוניציע. בויען באַפעסטיקונגס־פונקטן און בעטאָן־בונקערן. פירן אַ בלוטיקן קאַמף, אַ טראַגישן קאַמף. קעמפן ביזן לעצטן אָטעם. ראַנגלען זיך מיט טויט — גיבן זיך נישט אונטער, גיבן זיך נישט איבער אין דעם תליונ׳ס הענט. בעסער נעמען זיך דאָס לעבן, איידער אַריינצופאַלן צום שונא. אַ נייע מסדה. אַ נייער ביתר — און דער טויט, אַ העראָאישער טויט. געלעבט, געקעמפט, געפאַלן — אויף אייביק, אויף דורות — אַ זכרון, אַ דענקמאָל פון בלוט און פייער.

ארגאַניזירן די הילפס־אַקציע. דערגרייכן איבעראַל, אין די פֿאַרוואָרפֿנסטע פּונקטן, אין די געטאָס, אין די טויט־לאַגערן, רייסן אַרויס אידן און קודם־כל אַלטע לייט, פֿרויען און קינדער פֿון די נעגל פֿון טויט. באַהאַלטן זיי אין די „אַרישע" טיילן, אין די וועלדער און בערג. באַזאָרגן זיי מיט ברויט און מעדיצין, טויזנטער, צענדליגער טויזנטער. גיבן זיי צו מוט, האַלטן אונטער דעם גייסט, גיסן אַריין אמונה. דערהאַלטן אַ פֿאָלק, אַ פֿאַר'משפּט פֿאָלק צום טויט — ביים לעבן.

גנבֿ'ענען אַרויס אידן קיין אויסלאַנד. זיינען פֿאַרבונדן מיט ארץ־ישראל, מיט חלוצים — שליחים. ראַטעווען נפֿשות. זיינען באַהאָפֿטן מיט זייער היים, מיט ארץ־ישראל מיט לייב און לעבן. טרוימען וועגן ארץ־ישראל נישט פֿאַר זיך, נאָר פֿאַר קומענדיקע דורות.

רייניקן דאָס אידישע לעבן פֿון אינעווייניק. רייסן אַרויס די ווילדע גראָזן, די ווילדע געוויקסן פֿון דער בלוטיקער צייט. באַזייטיקן דעם אָפּפֿאַל פֿון אידישן לעבן. אָן רחמנות, אָן וואַקלענישן. עס גייט דאָך אָן אַ בלוטיקער געראַנגל פֿון אידישן פֿאָלק. זיי לעבן פֿאַרן אידישן עתיד. פֿאַר דעם ריינעם הייליקן אידישן נאָמען. פֿאַרן פֿאָלק, פֿאַר גאָט, פֿאַר אַ ליכטיקן מאָרגן.

אלע ראַפּאָרטן, באַריכטן, בריוו, זכרונות, אַרטיקלען זיינען געשריבן געוואָרן אין וואַרשע אין די באַפֿעסטיקונגען, אין די קעלערן, און די בונקערן, סיי אין געטאָ און סיי אין דעם „אַרישן" טייל אין וואַרשע. אַלע די דאָזיקע באַריכטן און דאָקומענטן קומען פֿון דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין וואַרשע. זיי זיינען אַרויס־געשיקט געוואָרן פֿון וואַרשע דעם 24־טן מאַי 1944 און זיינען דורך

אונטערערדישע קאַנאַלן דערגאַנגען דורך דר. יצחק שוואַרצבאַרט, דעם מיטגליד פון נאַציאָנאַל-ראַט פון דער פּוילישער רעפּובליק צום אידישן וועלט-קאָנגרעס און דער רעפּרעזענטאַנץ פון פּוילישן אידנטום אין ניו יאָרק. אַלע דאָקומענטן זיינען געשריבן געוואָרן אין דער פּוילישער שפּראַך. מיר האָבן זיי איבערגעזעצט ווערטלעך. מיר גיבן זיי איבער אַזוי ווי דער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט האָט זיי געשריבן. מיר לאָזן גאָרנישט אַדורך אויסער נעמען פון אָנפירנדע מיטגלידער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און דער אידישער קאַמפּס-אָרגאַניזאַציע. מיר לאָזן דורך זייערע נעמען צוליב זיכער-הייטס-סיבות. אין מאַי 1944 האָבן זיי נאָך געלעבט, און לאָמיר האָפן, אַז זיי לעבן און אַרבעטן און קעמפן.

מיר גיבען איבער דעם אידישן לעזער די דאָזיקע טראַגישע דאָקומענטן. דאָקומענטן פון געראַנגל און קאַמף. דאָקומענטן פון קדוש-השם. דאָקומענטן פון דער אידישער גבורה. דאָקומענטן פון אידישן פּיין און צער. דאָקומענטן פון קאַמף און טויט. זיי — די דאָקומענטן — רעדן זייער אייגענע שפּראַך. אַזוי פּשוט, אַזוי טראַגיש, אַזוי בלוטיק. זיי זיינען הייליקע בלעטער. געהייליקט דורך זייער בלוט און זייער טיפער אמונה אין נצח ישראל. זאָלן זיי וואַנדערן, די דאָזיקע הייליקע בלעטער; זאָלן זיי דורכדרינגען אונזערע הערצער, אונזערע נשמות. זאָלן זייערע ווערטער און מעשים איינגעקריצט ווערן אין אונז, אין אונזערע טיפענישן, אין אונזער זכרון — אויף לאַנגע, לאַנגע יאָרן — אויף אייביק. די דאָזיקע דאָקומענטן זיינען דער געשריי, דער רוף, די שטים פון דעם פאַרפּייניקטן און קעמפנדיקן פּוילישן איד.

משה פּאָליאַקעוויטש

באַריכט פון אידישע נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין פּוילן

צו דר. יצחק שוואַרצבאַרט, אינזשיניער אנזעלם רייס, דר. אריה טאַרטאַקאָווער

טייערע פריינד:

אַלע דאנקן פאר אייערע באַמיאונגען און אָנשטרענגונגען וואָלטן נישט געווען אויפן אָרט, זיי וואָלטן נישט אָפּגעשפּיגלט אונזערע טיפע געפילן פון דאנקבארקייט פאר אייך און פאר אַלע אַקטיווע אידישע עסקנים אין דער גאַנצער וועלט, וועלכע באַטייליקן זיך אין דער הילפס־אַקציע. פאַרשטענדיקט זיי, אַז מיר שאַצן ווי געהעריק אָפּ די באַדייטונג פון זייער אַרבעט און אַז אַ דאנק זיי אַלע קאָנען מיר ווייטער פירן אונזער טעטיקייט.

דער יאָרצייט פון די קאַמפן אין דער וואַרשעווער געטאָ איז פאַר אונז אַלע — די אנטיילנעמער און די עדות פון די קאַמפן — געווען אַ גרויסער טאָג. די אָפּקלאַנגען פון די גראַנדיעזע דעמאָנסטראַציעס און יאָרצייט־פייערונגען אין ארץ ישראל, אין די פאַראייניקטע שטאַטן און אין ענגלאַנד האָבן דערגרייכט צו אונז. זיי האָבן אונז אויפריכטיק גערירט. אויך דאָ ביי אונז אין לאַנד איז דער יאָרצייט געפייערט געוואָרן. די אונטערערדישע פּרעסע האָט געווידמעט דעם אויפשטאַנד אַרטיקלען און נאָטיצן. די אונטערערדישע ראַדיאָ־סטאַנציעס האָבן אויפגעגעבן ספּעציעלע אווידיציעס. די אונטערערדישע פּוילישע אָרגאַניזאַציעס מיט דעם „ראַט צו העלפן די אידן אין פּוילן" בראש, האָבן אָנגענומען אַנט־שפּרעכנדע רעזאָלוציעס. מיר אַליין האָבן באַערט דעם יאָרצייט־טאָג מיט פייערונגען אין אונזער אונטערערד און מיט פאַרשטאַרקטער אַרבעט.

מיט עטלעכע טעג צוריק, דעם 10טן מאַי, ה. י., האָט אַ הייפעלע לעבן־געבליבענע קעמפער פון געטאָ־אויפשטאַנד געפייערט אַ אַנדערן יאָרצייט — דעם ערשטן יאָרצייט פון זייער ראַטעווען זיך. מיט אַ יאָר צוריק, אין דעם טאָג, האָבן די פאַרשטייער פון דער אידישער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע, וואָס האָבן זיך געפונען מחוץ דער געטאָ, אין אַרישן קוואַרטאַל מיט צוויי געלונגענע עקספּעדיציעס, אַרויסגעריסן פון די נעגל פון טויט 80 חברים־קעמפער, וואָס האָבן זיך ביז דאַן געפונען אין די חורבות פון געטאָ. דאָס זיינען געווען העלדישע אָנשטרענגונגען פון

קעמפער, וועלכע האבן דערפילט זייער אויפגאבע, ארויספירנדיק זייערע חברים פון די געטא־חורבות דורך די אונטערערדישע קאנאלן. דאס איז געווען א קאשמארנער און א געפארפולער וועג. אין מיטן העלן טאג, כמעט פאר די אויגן פון דער דייטשער זשאנדארמעריע און פאליציי, האבן זיי, שוין אויף דער ארישער זייט, ארויסגעשלעפט פון די קאנאלן די 80 קעמפער. אונטער א באוואפנטער באגלייטונג פון די אידישע קעמ־פער האט מען די 80 געראטעוועטע געטא־קעמפער אויפגעלאדען אויף לאסט־אויטאמאבילן, דורכפירנדיק זיי דורך א סך ווארשעווער גאסן און דייטשע וואך־פאסטנס, האט מען זיי געבראכט אין די קעמפינאווער וועל־דער. מיט עטלעכע טעג שפעטער, א טאג פאר דער דייטשער אבלאווע אין די דאזיקע וועלדער, האט מען זיי פון דארט אין אויטאס אוועקגעפירט אין די וועלדער פון דער בוג־געגנט. אויך די דאזיקע אויסערגעוויינלעכע עסקאפאדע האט זיך איינגעגעבן. דאס וואלד־לעבן פון אונזערע קעמפער — דאס איז א באזונדער קאפיטל. א סך פון זיי זיינען שוין אומגעקומען, בעת א טייל פון זיי שטעקן נאך אין די וועלדער און אין די דערפער. 20 פון זיי האבן זיך אוימגעקערט קיין ווארשע און זיי זיינען מיט אונז.

א נייער פרואוו צו ראטעווען דורך די קאנאלן נאך א גרופע, די לעצטע אין די געטא־חורבות, האט זיך געענדיקט טראגיש. די ארויס־גאנגען פון די קאנאלן אויף דער ארישער זייט זיינען אין לעצטן מאמענט ארומגעשטעלט געווארן מיט א שטארקער דייטשער וואך און עטלעכע צענדליק פון אונזערע קעמפער זיינען אומגעקומען מיט געווער אין זייערע הענט אין די גאסן־קאמפן מיט דער דייטשער זשאנדארמעריע. דער דא־זיקער הערואישער פראגמענט פון ראטעווען די קעמפער פון דעם געטא־גהינום ווארט נאך אויף זיין באזינגער.

די ערשטע דריי חדשים פון ה. י. זיינען געווען דער שווערסטער צייט־אפשניט פון אונזער טעטיקייט. מיר האבן באקומען איין קלאפ נאכן אנדערן. אין די ערשטע טעג פון יאנואר ה. י. האבן געשטאפא־אגענטן געכאפט אויף דער גאס אדאלפן — פרעזידיום מיטגליד פון אידישן נא־ציאנאלן קאמיטעט און פארשטייער פון נאציאנאלן קאמיטעט אינם פוי־לישן הילפס־ראט צו העלפן אידן. עס האט אים געמסרט אימיצער, וואס האט געוואוסט פון זיין טעטיקייט. די געשטאפא־אגענטן האבן זיך גוט אריענטירט ווער ער איז און וואס פאר א ראל ער שפילט. געראטעוועט אים פון א זיכערן טויט האט אים אבער זיין גייסטיקע רואיקייט און זיין באהערשן זיך. אויף א געוויסער צייט האט ער פארלוירן זיין באוועגונגס־מעגלעכקייט און געמוזט ארבעטן שטרענג געהיים. מיר האבן ידיעות, אז מען זוכט אים ווידער.

אין פעברואר איז די געשטאפא געקומען אויף די שפורן פון דער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע. אויף דער פעריפעריע פון דער אידישער

קאמפ־ארגאניזאציע איז פארגעקומען א מסירה, וואס האט פאראורזאכט א גרעסערן ארעסט און קנאפע 20 מענטשן זיינען אומגעקומען. נאכדעם האט די געשטאפא אנגעהויבן צו זוכן יצחקן — דעם איצטיקן קאמאנדאנט פון דער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע — און אויך ער האט געמוזט זיך אויף א צייט פארשטעקן. צום סוף יאנואר איז אויף דער גאס געכאפט געווארן אונזער יונגער און ענערגישער מיטארבעטער אברהם ווארמאן, א השומר־הצעיר־ניק פון מזרח־גאליציע. ער איז אויפן ארט דערשאסן געווארן.

אין מערץ איז אומגעקומען איינער פון אונזערע אנגעזעענסטע מיטארבעטער, דער שעפער און לייטער פון אונזער ארכיוו, דער פיליאריקער קולטור־טוער פן די לינקע פועלי־ציון, דער פלאמיקער אן מסירת־נפשדיקער געזעלשאפטלעכער טוער — דער היסטאריקער עמנואל רינגעלבלום. די געשטאפא האט אנטדעקט די אונטערערדישע דירה אינם ארישן קווארטאל, אין וועלכן ער האט ביז צו דער לעצטער מינוט אינטענסיוו געארבעט. ער, זיין פרוי און זייער זונעלע, זיינען דערשאסן געווארן צוזאמען מיט נאך אנדערע 35 איינוואוינער פון דער דאזיקער אונטערערדישער באהעלטעניש. ער האט איבערגעלאזט א גאנצע רייע מעמוארן און היסטארישע ארבעטן פון גרויסן ווערט, וועלכע זיינען אין אונזער רשות. גיט איבער די טרויעריקע ידיעה פון רינגעלבלומס טויט דעם ייווא, און דער פארטיי, אין וועלכער ער האט זיין גאנצן לעבן געארבעט.

אנדערע אונזערע עסקנים האבן זיך אין צוזאמענהאנג מיט אונזער געזעלשאפטלעכער טעטיקייט א סך מאל געפונען פנים אל פנים מיטן טויט. אין פארלויף פון די לעצטע עטליכע חדשים זיינען אלע פרעזידיום־מיטגלידער פון אידישן נאציאנאלן קאמיטעט געזוכט געווארן פון דער געשטאפא און זיי האבן טיילווייז געמוזט באשרענקן זייער טעטיקייט אויף א געוויסער צייט. די ארבעט איז אבער טראץ דעם ניט פאראליזירט געווארן. מיר האבן דאס צו פארדאנקען אין דער ערשטער ריי דעם געטרייען שטאב פון אונזערע קרבנות־גרייטע מיטארבעטער און באזונדערס פון אונזערע בראווע מיטארבעטערינס, וועלכע דערפילן טאג־טעגלעך זייערע געזעלשאפטלעכע התחייבותן. איצט ארבעטן מיר שוין ווידער פונקט אזוי ווי פאר די דורכפאלן. מיר לעבן אין שטענדיקער געפאר, ווי שטריקגייער איבערן תהום. טאג און נאכט זיינען מיר אויפן ראנד צווישן לעבן און טויט. יעדער דורכגעלעבטער טאג איז א נס. אבער די ארבעט ווערט נישט אפגעשטעלט, און דאס איז דאס וויכטיקסטע.

אין וואס פאר א אטמאספער מיר ארבעטן: די געטא באהערשט נאך אלץ די מוחות פון די דייטשען, כאטש זי עקזיסטירט נישט מער. טאג נאך טאג, פון אין דער פרי ביז אויף דער נאכט, הערט מען אין ווארשע שטארקע אויפרייסן. דאס רייסן אויף די דייטשן די חורבות פון

דער געטאָ. גאַנצע גאַסן זיינען, אין בוכשטעבלעכן זין פונם וואָרט, אויס־געגלייכט געוואָרן מיט דער ערד. די דייטשן האָבן איינגעאָרדענט אַ ספּעציעלע קליין־באַן, וואָס פירט במשך פון גאַנצע טעג די שטיינער און ציגל פון די געטאָ־חורבות צום וױיסל־ברעג. די ציגל און שטיינער זיינען, אין פּשוטן זין פון וואָרט, דורכגעווייקט מיט אידיש בלוט. דאָ און דאָרט זעט מען אויך ביי דער ווייסל, צווישן די שטיינער און ציגל, פאַרבלוטיקטע שמות און אויסגעריסענע בלעטער פון אידישע ביכער. די היטלעריסטן ווערן נאָך אַלץ געפּלאָגט מיט דער מורא, אַז אונטער די חורבות פון דער וואַרשעווער געטאָ געפינען זיך נאָך אַלץ רעשטלעך פון דער „אידישער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע". עס קומען זייער אָפט פאָר בלאָקאַדעס פון גאַנצע געגנטן אונטער דער לאָזונג פון זוכן „אידן, באַנדיטן און געווער". מיט עטלעכע וואָכן צוריק האָבן די דייטשן בלאָקירט דעם זשאָליבאָזש־קוואַרטאַל און דאָרטן געכאַפּט 50 אידן. די מערהייט פון זיי לעבט נישט מער. אַרעסטן אויפן גרונט פון מסירות הערן ניט אויף. די יאָגד אויף אידן מצד דער געשטאַפּאָ און קרימינאַל־פּאָליציי, וואָס קומט פאָר מיט דער הילף פון גרזשעלשאַפטלעכן אָפּפאַל, ברענגט יעדן טאָג נייע צענדליקע קרבנות.

אין פאַרלויף פון די לעצטע וואָכן זיינען אויף אַזאַ אופן אומגעקומען דער פּראָפעסאָר פון וואַרשעווער אוניווערסיטעט, מ. צענטנערשווער; דער דאָצענט פון וואַרשעווער אוניווערסיטעט, וו. שטערלינג, מיט זיין פרוי; דער עקאָנאָמיסט וולאַדיסלאַוו לאַנדוי מיט דער פרוי און טאָכטער און אַ סך אַנדערע.

די צאָל אידן אין וואַרשע פאַרקלענערט זיך פון טאָג צו טאָג. די געכאַפּטע אידן ענדיקן זייער לעבן אין די חורבות פון דער געטאָ, וועלכע איז געוואָרן דער עקזעקוציע־פּלאַץ סיי פאַר אידן, סיי פאַר פּאָליאַקן. די אַלגעמיינע צאָל אידן אין וואַרשע, וואָס פירן אַ לעבן אַלס „אַריער", און אַזעלכע וועלכע באַהאַלטן זיך אויס, איז שווער גענוי פעסטצושטעלן. לויט אונזער אָפּשאַצונג שטייגט די דאָזיקע צאָל נישט אַריבער 15 טויזנט. דער ראַט צו העלפן אידן ביי דער רעגירונגס־דעלעגאַטור, דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט און דער בונדישער קאָמיטעט, שטיצן אין וואַרשע קנאַפּע 10 טויזנט אידן. מען דאַרף אָננעמען, אַז עטלעכע טויזנט אידן נויטיקן זיך נישט אין שטיצע און עטלעכע טויזנט, ווידער, האָבן נאָך נישט דערגרייכן צו קיין איינציקן פון די הילפס־קאָמערלעך.

ווי אַזוי שטעלט זיך פאָר די סיטואַציע אויף דער פּראָווינץ? דער איינציקער „לעגאַלער" אידישער מאַסן־צענטער אין פּוילן, איז די געטאָ אין לאָדזש. אין דעצעמבער 1943 און אין יאַנואַר 1944, האָט מען אַרויסגעפירט פון דאָרט אויף אַ זיכערן טויט עטלעכע צענדליק טויזנט אידן. אין משך פון די לעצטע עטלעכע וואָכן האָט מען פון דאָרט אַרי־

בערגעפירט עטלעכע טויזנט אידן אין די אַרבעטס־לאַגערן פון סקאַרזשיס־קאָ, קיעלץ און טשענסטאָכאָוו. אינם איצטיקן מאָמענט געפינען זיך נאָך אין לאָדזש 80,000 אידן. דאָס זיינען אָבער נאָר, טיילווייז, פוילישע אידן. דער גרעסטער טייל פון די געטאָ־איינוואוינער פון לאָדזש זיינען אידן פון כמעט אַלע אייראָפּעאישע לענדער, וואָס זיינען אַהין צוזאַמענ־געטריבן געוואָרן. די לאָדזשער געטאָ איז ווייטער הערמעטיש אָפּגעשלאָסן. טראָץ אונזערע פילפאַליקע באַמיאונגען, וואָס מיר האָבן אַליין געמאַכט אָדער מיט דער הילף פון די פוילישע אונטערערדישע אָרגאַניזאַציעס, כדי אָנצוקניפּן אַ קאָנטאַקט מיט די לאָדזשער אידן, איז עס אונז נישט געלונגען צו דערגרייכן צו דער לאָדזשער געטאָ. דאָס איז אַן אינזל אָפּ־געשלאָסן פון דער גאַנצער וועלט.

אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך איבערן גאַנצן לאַנד זיינען שוין פון לאַנג „אידן־ריין”. פונדעסטוועגן באַהאַלטן זיך נאָך אויס אין קראָקע און אין לעמבערג צו עטלעכע טויזנט אידן. לויט די אינפאָרמאַציעס, וואָס מיר האָבן, זיינען נאָך אַ געוויסע צאָל אידן אויסבאַהאַלטן אינם אַרישן קוואַרטאַל אין ווילנע. אַ קאָנטאַקט מיט ווילנע האָבן מיר אָבער נישט, פונקט ווי מיר האָבן בכלל נישט קיין פאַרבינדונג מיטן „אָסטלאַנד”, כאָטש מיר האָבן שוין צוויי מאָל אַהין אַרויסגעשיקט שליחים. מיט קראָקע און מיט לעמבערג האָבן מיר יאָ אַ רעגולערן קאָנטאַקט. די אידן אין לעמבערג לעבן איצט איבער ספּעציעלע קאָמפּליקאַציעס. צוליב דער באָמבאַרדירונג פון דער שטאָט פאַרלירן זיי אָפט זייערע באַהעלטענישן און מלינות. זיי מוזן זיך אויסבאַהאַלטן פאַר זייערע שכנים. פאַרוואונדעטע האָבן מורא צו רופן נאָך הילף. דאָס זעלבע חזרט זיך איבער אויך אין אַנדערע שטעט. די קלעפּ וואָס פאַלן אויף דער גאַנצער באַפעלקערונג טרעפן די אידן טויזנט מאָל פילבאַרער. דאָס רוב אידן, וואָס לעבן אויפן שטח פון גענעראַל־גאָווערנעמענט, וועגעטירט אי זדי קאָנצענטראַציע־לאַגערן. דער גרעסטער קאָנצענטראַציע־לאַגער געפינט זיך אין פּלאַשאָוו, נעבן קראָקע. דאָרט זיינען פאַראַן אַרום 12,000 אידן. מיט אַ חודש צו־ריק האָט מען דאָרט אויסגעשאָסן איבער הונדערט מענטשן. מיט עטלעכע טעג צוריק האָט מען אַהין געבראַכט דעם ערשטן טראַנספּאָרט פון עט־לעכע טויזנט אונגאַרישע אידן. דער לאַגער אין שאַבניא, וואָס האָט געציילט צוויי טויזנט מענטשן, איז מיט עטלעכע חדשים צוריק אינגאַנצן אויסגעשאָסן געוואָרן. אין דער קראָקאָווער געגנט געפינען זיך נאָך עט־לעכע קלענערע לאַגערן: אין מיעלעץ, אין וויעליטשקע, אין פּוסטקאָוו און אין סטאַלאָווע וואָליאַ. אין יעדן פון די דאָזיקע לאַגערן געפינען זיך צו עטלעכע טויזנט אידן. פאַרהעלטנישמעסיק גרעסערע לאַגערן געפינען זיך אין ראַדאָמער און קיעלצער קרייז. דער גרעסטער פון זיי איז דער שקלאַפן־לאַגער אין סקאַרזשיסקאָ, וואו עס אַרבעטן ביי קאַמאַרזשע באַ־

דינגונגען קרוב צו 10 טויזנט אידן. מיט דעם דאזיקן לאגער, פונקט ווי מיטן פלאשאווער לאגער, שטייען מיר אין אַ ענגען און רעגולערן קאָנ־טאַקט און מיר שטיצן זיי מיט גרעסערע געלט־מיטלען. אחוץ סקאַרזשיס־קאַ, עקזיסטירן נאָך ארבעטס־לאַגערן אין סטאַראַכאָוויצע מיט 7 טויזנט אידן, אין פּלאַנקי מיט 3 טויזנט, אין בליזשין מיט 2 טויזנט און אין דער שווענטאַ־קזשיסקער תפיסה ביז טויזנט. אין ראַדאָם, קיעלץ, פּיעטרי־קאָוו און טשענסטאָכאָוו עקזיסטירן לאַגערן, אין וועלכע עס ארבעטן צו עטלעכע טויזנט אידן. מיט אַלע לאַגערן שטייען מיר אין פאַרבינדונג און מיר העלפן זיי. אין לובלינער געגנט האָבן ביז נישט לאַנג צוריק עקזיסטירט צוויי לאַגערן: אַ גרעסערער אין בודזין מיט 3 טויזנט מענטשן און אַ קלענערער אין קראַשניק מיט עטלעכע הונדערט מענטשן. אין די דאָזיקע לאַגערן געפינט זיך אונזער ליבער . . . . , מיט וועמען מיר קאָ־רעספּאָנדירן און מיר שיקן אים געלט. אין בודזין געפינען זיך צווישן אַנדערע צוויי וואַרשעווער רבנים, אַ פירער פון די רעוויזיאָניסטן, אַ בונ־דישער טוער און אַ רייע אַנדערע טוער פון געזעלשאַפטלעכע אינסטיטו־ציעס. מיר העלפן זיי אַלעמען מיט וואָס מיר קענען נאָר.

לעצטנס, אין צוזאַמענהאַנג מיטן דערנענטערן זיך פון מלחמה־פראָנט, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן צו עוואַקואירן די דאָזיקע צוויי לאַגערן. אַ העלפט פון זיי איז שוין אַריבערגעפירט געוואָרן אין די לאַגערן פון פּלאַשאָוו, מיעלעץ און וויעליטשקע. די ווייטערדיקע עוואַ־קואַציע איז אין גאַנג. אין מזרח־גאַליציע געפינען זיך נאָך רעשטלעך פון לאַגערן אין באָריסלאַוו און אין דראָהאָביטש. דאָרט ארבעטן הויפּט־זעכלעך קוואַליפיצירטע ארבעטער אין די נאַפט־גרובן. אין צוזאַמענהאַנג מיטן דערנענטערן זיך פונם פראָנט צו די דאָזיקע לאַגערן, ווערן זיי עוואַקואירט אין די לאַגערן פון ראַדאָמער און קראָקאָווער געגנט. אין פּאָדלאַשער געגנט געפינט זיך אַ לאַגער אין ביאַלאַ־פּאָדלאַסקאַ, וואו טויזנט אידן ארבעטן אין די דאָרטיקע עראָפּלאַנען־וואַרשטאַטן. דער דאָ־זיקער לאַגער איז הערמעטיש אָפּגעשלאָסן. קיין צוטריט איז ניט פאַראַן, טראָץ אונזערע באַמיאונגען. אין דער געגנט פון קוילן־ראַיאָן האָבן נאָך דאָ ביז לעצטנס עקזיסטירט רעשטלעך פון לאַגערן אין בענדין און אין סאָסנאָוויץ. מיט עטלעכע חדשים צוריק זיינען די אידן פון דאָרט אַרויס־געפירט געוואָרן קיין אַשווענטשים, וואַרשיינלעך צום אויסמאָרדן. איןביידע שטעט זיינען געבליבן אַ געוויסע צאָל אידן, וואָס באַהאַלטן זיך אויס אין די אַרישע געגנטן. מיר העלפן זיי. אחוץ דעם עקזיסטירן אַן ערך 14 ביז 16 קלענערע לאַגערן אין די קליינע פּראָווינץ־שטעטלעך, וואו עס ארבעטן צו עטלעכע הונדערט אָדער בלויז צו עטלעכע צענדליק אידן. זיי ווערן באַנוצט אָפּצורייניקן דעם שטח פון די געוועזענע געטאָס, צו באַזייטיקן די חורבות, צו פאַרברענען מתים, אָדער צו בויען נייע וועגן.

איינעם פון אזעלכע לאגערן, זאמאשטש, האבן די דייטשן פּלוצלינג ליקווי־דירט. זיי האבן דאָרטן אויסגעשאָסן אַלע 70 אידן. אויף דעם שטח „רייך", פון וועלכן מיר זיינען פּולשטענדיק אָפּגעשניטן, געפינען זיך נאָך עטלעכע לאַגערן אין אויבער־שלעזיע.

אין קעניגסהוטע אַרבעטן עטלעכע טויזנט אידן אין די דאָרטיקע גרובן, אונטער די ערגסטע באַדינגונגען. יעדע וואָך שטאַרבן דאָרטן אויס אַרום הונדערט מענטשן. אונטער מיסלאָוויץ אַרבעטן עטלעכע טויזנט אידן ביי עפנטלעכע אַרבעטן. אין די אַרבעטס־לאַגערן אין טשעביניא לעבן קאַטאָוויץ און אין וואַדאָוויץ אַרבעטן עטלעכע טויזנט האָלענדישע, בולגאַרישע און אונגאַרישע אידן. זיי אַרבעטן דאָרט צו 15 שעה אַ טאָג און באַקומען דערביי זעהר ווייניק צו עסן. זיי שטאַרבן אויס אין אַ גיכן טעמפּאָ. יעדן טאָג קומען פאָר זעלבסטמאָרד־פאַלן און עס זיינען שוין אפילו געווען פאַלן, ווען אַ זעלבסטמאָרד־משוגעת האָט באַהערשט גאַנצע באַראַקן.

אין אונזערע פּאַרהעלטנישן איז פּאַקטיש שווער פעסטצושטעלן די גענויע צאָל אידן, וואָס וועגעטירן נאָך אין די לאַגערן אויפן שטח פון גאַנצן לאַנד. היפּאָטעטיש שאַצן מיר אָפּ די אַלגעמיינע צאָל אידן אין די לאַגערן אויף 80,000. צוזאַמען מיט די 80,000 אידן אין דער לאַ־דזשער געטאָ האָבן מיר אַ צאָל פון בערך 160 טויזנט „לעגאַלע" אידן איבערן גאַנצן לאַנד. די דאָזיקע ציפער איז אָבער אַ פליסנדע. זי ווערט יעדן טאָג קלענער צוליב די דערשיסונגען און פון דער אַנדערער זייט פאַרגרעסערט זי זיך עטוואָס צוליב דעם קליינעם צופלוס פון אויסלענדישע אידן, וועלכע גייען לרוב תיכף נאָך זייער קומען אין „קעסל" אריין צום טויט. מיר מוזן באַמערקן, אַז אין די לעצטע עטלעכע חדשים זיינען די פאַלן פון מאַסן־שחיטות אין די קאַנצענטראַציע־לאַגערן געוואָרן זעלטע־נער ווי אין פאַרגאַנגענעם יאָר. דער רעזשים דאָרטן איז אומעטום גע־וואָרן נאָך שאַרפער און קאַטאָרזשנער. כמעט אַלע לאַגערן פאַר אידן האָבן דעם כאַראַקטער פון שטראָף־לאַגערן און זיי ווערן אַלץ מער הער־מעטיש פאַרשלאָסן. צוליב דעם איז טאַקע דער קאָנטאַקט מיט זיי וואָס אַמאָל שווערער. דאָס פאַרלאַנגט אומגעהויער גרויסע אַנשטרענגונגען, אַ סך ענערגיע און גרויסע הוצאות. ביי דעם אַלעמען האַלטן מיר אויף דעם קאָנטאַקט מיט כמעט 20 לאַגערן און מיר העלפן זיי אויף וויפיל מיר קענען. מיר ווייסן ניט, צי דאָס פאַרקלענערן די מאַסן־שחיטות אין דער לעצטער צייט איז אַ רעזולטאַט דערפון, וואָס זיי נוציקן זיך דערווייל אין דער אידישער אַרבעטס־קראַפט, צי קומט דאָס פון זייער חשק איבערצו־לאָזן ביים לעבן אַ געוויסע צאָל אידן פאַר זייער „אַליבי". אויפן יסוד פון אונזערע דערפאַרונגען האַלטן מיר אָבער פונדעסטוועגן, אַז דער גורל פון די אידן, וואָס געפינען זיך נאָך אין די אַרבעטס־לאַגערן אָדער אין

דער לאַדזשער געטאָ, איז אַ געחתמעטער. פריער, אָדער שפּעטער, וועלן זיי, די היטלעריסטן אויסהרגענען.

נאָך שווערער איז פעסטצושטעלן די גענויע צאָל פון אומלעגאַלע אידן, וואָס באַהאַלטן זיך אויס. אויפן יסוד פון פאַרשידענע באַריכטן, וואָס מיר האָבן, שאַצן מיר, אַז אין די שטעט באַהאַלטן זיך אויס אַרום 25 - 30 טויזנט אידן. דערונטער אַרום 15,000 אין וואַרשע און די איבעריקע אין עטלעכע אַנדערע שטעט. אין די דערפער און די וועלדער לעבן ניט מער ווי 10 ביז 15 טויזנט אידן. די פאַרבינדונג מיט זיי איז אויסערגעוויינלעך שווער. מיט דער הילף פון פּוילישע אונטערערדישע אָרגאַניזאַציעס דערגרייכן מיר צו אַ געוויסער צאָל אידן, וואָס וואוינען ביי פּויערים אין שעדלעצער און קראָקאָווער און אַנדערע געגענטן. מיר האַלטן פולשטענדיק אויס עטלעכע גרופּן פון דער אידישער קאַמפּס־אָר־גאַניזאַציע, וועלכע האַלטן זיך אויף אין די דערפער אין דער וואַרשעווער און אין דער טשענסטאָכאָווער געגנטן. די אַלגעמיינע צאָל פון אויסבאַ־האַלטענע אידן שאַצן מיר אָפּ אויף 40 טויזנט, אַזוי אַז דער סך־הכל פון לעבעדיקע אידן אין גאַנצן לאַנד שטייגט נישט אַריבער די צאָל פון 200 טויזנט. אינם פאַרלויף פון לעצטן האַלבן יאָר איז די צאָל אידן אין פּוילן פאַרקלענערט געוואָרן מיט קנאַפּע הונדערט טויזנט נפשות.

אייער אַנקעטע פון 26־טן יוני 1943, מיט די 28 פונקטן, האָבן מיר דערהאַלטן. מיר האָבן צוגעגרייט אונזער ענטפער, אָבער פונקט ווי מיר האָבן זיי געדאַרפט אייך איבערשיקן, האָבן מיר איבערגעלעבט די שווער־סטע צייט פון קריזיס און פאַרפאַלגונגען. איצט האָבן די פראַגן פאַר־לוירן זייער אַקטואַליטעט. אויף די וויכטיקסטע פראַגן פון דער אַנקעטע ענטפערן מיר אייך אינם איצטיקן ראַפּאָרט און אין די ביילאַגן. די אַנ־קעטע איז פאַר אונז געווען אַ באַוויז, ווי ווייט, אין אויסלאַנד, האָט מען זיך נאָך אין יוני 1943 (אַלזאָ שוין נאָך דער ליקווידאַציע פון וואַרשעווער געטאָ) נישט אָפּגעגעבן קיין דין־וחשבון איבערן פאַרנעם פון דער קאַ־טאַסטראָפע פון פּוילישן אידנטום. די אַנקעטע פרעגט וועגן שולן, בעת כמעט אַלע אידישע קינדער זיינען אויסגעהרגעט, און דאָס קליינע הייפעלע פון קינדער, וואָס איז נאָך געבליבן ביים לעבן אין די קאַנצענטראַציע־לאַגערן, פירט דאָרטן אַן אומלעגאַלע עקזיסטענץ, ווייל לויט די באַגריפן פון די היטלעריסטישע רוצחים, האָט קיין אידיש קינד נישט קיין רעכט צום לעבן. ווען אַ זעלנער פון דער דייטשער וואַך אָדער אַן ס. ס. מאַן באַווייזט זיך אויפן שטח פון די וואוינונגס-באַראַקן אין די לאַגערן, באַהאַלטן די עלטערן אין גרויס פּאַניק די קינדער. ביי יעדן נייעם אָפּקלייב צו די שחיטות אין די לאַגערן גייען שטענדיק אויפן ערשטן פּייער די פרויען און די קינדער. זיי ווערן די ערשטע געכאַפּט צו דער־שיסן אָדער צום „קעסל״ . . .

די אנקעטע פרעגט וועגן רעליגיעזן לעבן און וועגן די בתי־תפילות, בעת . . .

בנוגע געוויסע ספעציעלע פראגן מאכן מיר אייך קלאר, אז נאך דער ליקווידאציע פון קראקאווער געטא איז נישט געווען מער און עס איז נישטא מער קיין שום נייער אידן־ראט. אין מזרח־גאליציע איז די לאגע פון די אידן פונקט אזוי קאטאסטראפאל ווי אין גאנצן לאנד. דאגעגן אין די לעצטע עטלעכע חדשים, אין צוזאמענהאנג מיטן דערנענטערן זיך דארט פונם מלחמה־פראנט, איז די לאגע נאך א סך ערגער ווי אין אנ־דערע געגנטן. די צאל פון אידישע וואוינונגס־צענטערן און פון אידן בכלל איז דארט א מינימאלע. די דייטשע פארארדנונג פון נאוועמבער 1942 וועגן „קאנצענטרירן די אידישע באפעלקערונג אין 55 שטעטלעך" איז געווען איינע פון די ציניששטע היטלעריסטישע שפיצלעך. דאס איז געווען א פולאפקע (א כאפ־שטייג). די אלע נייע געטאס זיינען שוין לאנג ליקווידירט געווארן אויף א בלוטיקן אופן.

אז ענלעכע שוידערלעכע פולאפקע איז געווען דער „לאגער פאר אויסלענדער" אונטער האנאווער. די דייטשן האבן מיט דער הילף פון אידישע געשטאפאווצעס ווערבירט קאנדידאטן אויף ארויסצופארן אהין פון צווישן די אידן, וואס האבן זיך אויסבאהאלטן אין די ארישע שטאט־טיילן. זיי האבן „גאראנטירט", אז דער דאזיקער לאגער פאר אויסלענדער געפינט זיך אונטערן שוץ פון אינטערנאציאנאלן רויטן קרייץ, אז יעדער וואס פארט אהין ראטעוועט זיך א. א. וו. מיר, דער אידישער נאציא־נאלער קאמיטעט, האבן צו דער דאזיקער אונטערנעמונג געהאט א דע־צידירטע קריטישע באציאונג. נישט נאר מיר האבן דערצו נישט צו־געלייגט קיין האנט, נאר מיר האבן אלעמען אפגעראטן דערפון. פונ־דעסטוועגן האבן זיך עטלעכע טויזנט נאאיווע מענשן, אדער אזעלכע, וועלכע זיינען פארהיפנאטיזירט געווארן פון דעם מיראזש פון אן אמע־ריקאנער פאספארט — אדער אזעלכע, וואס האבן זיך געפונען אויף דער גאס אן א היים, פנים־אל־פנים מיט דער געפאר פון טויט, האבן זיך געלאזט אפנארן פון דער דאזיקער אפערע. די ערשטע טראנספארטן זיינען פאקטיש אוועקגעגאנגען קיין האנאווער, אבער דערנאך דורך אן אומוועג צוריק קיין טרעבלינקע, דירעקט אין די גאז־קאמערן. דער לאגער פאר אויסלענדער אין האנאווער האט נישט לאנג עקזיסטירט. נאך א געוויסער צייט האט מען די מערהייט פון די דארט צונויפגעזאמלטע אידן אריבערגעפירט קיין אשווענטשים. צי זיי זיינען דארט אומגעקומען אין די גאז־קאמערן? צי זיי וועגעטירן דארטן נאך אין לאגער? — ווייסן מיר נישט. א קליינער טייל איז פון האנאווער איבערגעשיקט געווארן אינם לאגער בערגען, לעבן דרעזדען. נאך א קלענערער טייל איז געבליבן אין לאגער אין האנאווער גופא.

דורך דער דעלעגאַטור פון דער פּוילישער רעגירונג האָבן מיר צו יענער צייט דערהאַלטן פון אייך אַ רשימה פון פּערזאָנען, וועלכע וואָלטן געקענט באַקומען די מעגלעכקייט מיט דער הילף פון דער דעלעגאַטור צו פאָרן קיין אונגאַרן. פון צווישן די 19 מענטשן, וואָס זיינען געווען אויסגערעכנט אין דער דאָזיקער טעלעגראַמע, האָבן דעמאָלט נאָך געלעבט בלויז דריי. זיי האָבן זיך געפונען אין וואַרשע און האָבן געקענט געניסן פון דעם דאָזיקן פאָרשלאַג. דאָס זיינען געווען 3 חברים (2 לינקע פּועלי־ציון און איינער פון די רעכטע פּועלי־ציון) — זיי זיינען אייך געווען זעהר דאַנקבאַר פאַר געדענקען זיי, אָבער דעם פאָרשלאַג האָבן זיי נישט געוואָלט אָננעמען, ווייל זיי האָבן געהאַלטן, אַז זיי מוזן דערפילן זייער געזעלשאַפטלעכע דינסט ביזן סוף.

דאָ נישט לאַנג האָבן מיר געפּלאַנט אַרויסצושיקן קיין אונגאַרן אַן אַנדערע דעלעגאַציע. זי איז שוין געווען גרייט אין וועג אַריין. אָבער עטלעכע טעג פאַרן באַשליסן דעם טערמין פון זייער אַרויספאָר, איז אויסגעבראָכן די אונגאַרישע קאַטאַסטראָפע, וועלכע האָט אונז דערשיטערט ביז אין די טיפענישן. די ערשטע טראַנספּאָרטן פון אונגאַרישע אידן זיינען שוין אָנגעקומען קיין אשווענטשים און אין אַנדערע טויט־לאַגערן אין פּוילן.

און איצט עטלעכע ווערטער וועגן אונזערע אינערלעכע און צווישן־אָרגאַניזאַציאָנעלע באַציאונגען. אונזערע באַציאונגען מיט די פּוילישע אונטערערדישע אָרגאַניזאַציעס זיינען זייער נאָענטע און האַרציקע. אינם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט גופא איז די אַטמאָספער אַ ברידערלעכע און אפילו אַ פריינטלעכע. מיר אַרבעטן צוזאַמען אינם ראַט צו העלפן אידן ביי דער דעלעגאַטור, אין דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע און אינם קאָאָרדיניר־קאָמיטעט. פונדעסטוועגן ווילן מיר דאָ, למען האמת, באַרירן עטלעכע מאָמענטן: אויפן יסוד פון אינפאָרמאַציעס, וואָס זיינען פון אויסלאַנד צו אונז דערגאַנגען, דאַכט זיך אונז, אַז די בונדישע פאָרשטייער אין אויסלאַנד באַמיען זיך צו דיסקאַנטירן פאַר זיך דעם אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ און זיך צוצושרייבן, אויב נישט די אויסשליסלעכע, איז די דאָמינירנדע פאָרדינסטן. מיט דער גאַנצער קאַטעגאָרישקייט שטעלן מיר פעסט, אַז דאָס איז אין סתירה מיטן אמת. די דאָזיקע פאַלשע, אומבאַרעכטיקטע לעגענדע מוזט איר אין נאָמען פון היסטאָרישן אמת באַקעמפן. דער קאַמף אין וואַרשעווער געטאָ, ווי אויך אין די אַנדערע געטאָס און אין שקלאַפן־לאַגערן, איז איניצירט, אָרגאַנאַזירט און דורכגעפירט געוואָרן דורך אונזערע אָרגאַניזאַציעס, און אין ערשטער רייע דורך די פּראָ־פּאַלעסטינער אַרבעטער און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס: „החלוץ", „דרור", „השומר הצעיר", רעכטע און לינקע פּועלי־ציון. די דאָזיקע אָרגאַניזאַציעס האָבן אָנגעפירט מיט די קאַמפן, האָבן געגעבן די

איבערוויגנדע מערהייט פון קעמפער און האָבן געבראַכט די גרעסטע בלוט־קרבנות. קאָמאַנדאַנט פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע איז געווען אונזער העלדישער חבר מרדכי אנילאָוויטש, פירער פון „השומר הצעיר”. אין דער קאָמענדאַטור פונם אויפשטאַנד האָבן מיר געהאַט 4 פאָרשטייער און די בונדישע גרופּע—איינעם. פון 22 קאַמפּס־אָפּטיילונגען פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָבן אונזערע אָרגאַניזאַציעס געהאַט 18 און די בונדישע גרופּע — 4. פון דער אַלגעמיינער צאָל קעמפער האָט דער „בונד” געהאַט בלויז 18 פּראָצענט. די בונדישע גרופּן אין די ראַמען פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָבן מוטיק געקעמפט, פּונקט ווי אַלע אַנדערע גרופּן אָן אויסנאַם. אָבער זיי האָבן נישט געגעבן דעם קאַמף, נישט דעם כאַראַקטער און נישט דעם טאָן. אויך איצט שטייען אונזערע חברים בראש פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע. עס האָט אונז דערפאַר שטאַרק פאַרוואונדערט דאָס אויסצייכנען מיטן אָרדער פון „ווירטוטי מיליטאַרי” בלויז און אויסשליסלעך קלעפּפּישן, אַ מיטגליד פון דער בונדישער גרופּע. דער קעמפער מיכאַל קלעפּפּיש האָט מוטיק געקעמפט, אָבער ער איז געווען בלויז איינער פון הונדערטער העלדישע קעמפער. אויף וויפל עס האָט זיך דאָ געהאַנדלט וועגן סימבאָליש אויסצייכענען, מיט אַן אָרדער, די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, אָדער דעם כלל פון די העלדישע אידישע קעמפער, האַלטן מיר, אַז די אויסצייכנונג איז זיכער געקומען דעם געפאַלענעם העלדישן קאָמאַנדאַנט פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע.

גלייכצייטיק שמערצט אונז דער פאַקט (אפשר מאַכן מיר אַ טעות ?), וואָס דער „בונד” אין אויסלאַנד מאָנאָפּאָליזירט פאַר זיך די פּראָפּאַגאַנדע צווישן די אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס, באַזונדערס אין ענגלאַנד און אין די פאַראייניקטע שטאַטן, וואָס ער באַאיינפלוסט דעם אַמעריקאַנער אידישן אַרבעטער קאָמיטעט און דער „בונד” ווערט דעריבער פאַוואָריזירט. פאַרוואָס פירן נישט די אָרגאַניזאַציעס פון רעכטע און לינקע פּועלי־ציון אַ געהעריקע אויפקלערונגס־אַקציע אין די אַנטשפּרעכנדע אַרבעטער־קרייזן ? די אָרגאַניזאַציעס פון דער אַרבעטער־וועלט אין אַלע לענדער דאַרפן וויסן וועגן דעם, אַז דער אָרגאַניזאַטאָר און דער אָנפירער פון די געטאָ־קאַמפן איז געווען די פּראָ־פּאַלעסטינישע אַרבעטער־באַוועגונג, אַז הונדערטער קעמפער זיינען געפאַלן מיטן געדאַנק, אַז זייער טויט וועט זיין איינער פון די יסודות פאַר אַ סאָציאַליסטישער צוקונפט פון אידישן פאָלק אין ארץ ישראל.

אין דעם צייט־אָפּשניט פון דעם ערשטן נאָוועמבער 1943 ביז דעם 20־טן מאַי 1944 האָבן מיר דערהאַלטן פון אייך פאָלגענדע סומען :

1 — אָנהויב נאָוועמבער 1943 . . . . . . $10,000
אַלס די פערטע ראַטע פון די 10,000 פונט גע־

שיקט פאַר דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט

2 — סוף נאָוועמבער 1943 10,000
אַלס ערשטע ראַטע פון 9000 פונט געשיקט
פאַר דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט

3 — אין דעצעמבער 1943 14,000
אַלס צווייטע ראַטע פון די 9000 פונט

4 — אין יאַנואַר 1944 12,000
אַלס דריטע ראַטע פון די 9000 פונט

5 — אין אַפּריל 1944 20,000
געשיקט פאַר דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמי־
טעט דורך קאָנסטאַנטינאָפּאָל — בודאַפּעסט
(מיט בריוו פון ווענימ און באַרלאַס פון סעפּ־
טעמבער 1943)

6 — אין מאַי 1944 60,000
אַלס די ערשטע ראַטע פון די געשיקטע
$120,000 ($100,000 פון דזשאָינט און
$20,000 פון קאָנגרעס).
מיט דער סומע דיספּאָנירט די קאָאָרדינאַציע קאָ־
מיסיע פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און
פון „בונד"

צוזאַמען . $126,000

די סומע פון 15,000 פונט, וועלכע איר האָט איבערגעשיקט פאַר אונז, איז על פּי טעות אויסגעצאָלט געוואָרן דעם „בונד". מיר זיינען געקומען מיט דעם „בונד" אין דער דאָזיקער פראַגע צו אַ פאַרשטענדי־קונג. דער „בונד" האָט זיך מתחייב געווען אויסצוצאָלן אונז די דאָזיקע סומע אין דער נאָענטסטער צייט. די געלדער, וועלכע זיינען אָנגעקומען פאַרן אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, זיינען פאַרטיילט געוואָרן אויף פאָל־גענדן אופן:

אַלע אידישע פּאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס (אויסערן „בונד", וועלכע האָט אייגענע פאָנדן) האָבן באַ־קומען פאַר זייערע מיטגלידער און זייערע משפחות און פאַר דעם געזעלשאַפטלעכן קולטורן אַקטיוו ליטעראַטן, אַרטיסטן, א. אַ. וו. —
פון די געלדער — בערך 15 פּראָצענט

די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָט באַקומען בערך 10 פּראָצענט
אויף דער אַלגעמיינער הילפס־אַקציע פאַר די אידן אין

ווארשע, אין די לאגערן און אויף דער גאנצער
פראווינץ האט מען אויסגעגעבן —
פון די געלדער — איבער 75 פראצענט

צוזאמען 100 פראצענט

די לעצטע סומע, וועלכע איז אנגעקומען פון „דזשאינט" און פון אידישן וועלט־קאנגרעס, איז פארנוצט געווארן אויסשליסלעך פאר דער אלגעמיינער הילפס־אקציע פאר די אידן און פאר דער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע. די סומע 3 מיליאן זלאטעס, באשטימט פאר אונז, וועלכע אנזעלם (ריים) האט אנגעגעבן אין זיין טעלעגראמע פון 6־טן מערץ 1944, האבן מיר נאך נישט דערהאלטן. מיר ווארטן מיט אומגעדולד אויף ווייטערדיקע סומען.

מיר בעטן אייך איר זאלט דעם דאזיקן ראפארט און די אנדערע מאטעריאלן איבערשיקן צו די צענטראלע אנפירונגען פון אלע אידישע פארטייען און ארגאניזאציעס, וואס זיינען פארטראטן אינם היגן אידישן נאציאנאלן קאמיטעט, ווי אויך צו די פירנדע פערזענלעכקייטן און אידישע עסקנים פון דער גאנצער וועלט.

טעלעגראפירט צו אונז אפטער. שיקט אונז אפטע בריוו. יעדע ידיעה פון אייך גיט אונז צו כוח און מוט אינם קאמף. פארשטארקט אונזער גלויבן און בטחון. אינפארמירט אונז בפרטיות וועגן דער לאגע אין ארץ ישראל. זייט געזונט! שיקט איבער אונזערע הייסטע גרוסן אלע ברידערלעכע ארגאניזאציעס.

אידישער נאציאנאלער קאמיטעט

דר. ב.
יצחק
ש. ג.
צ. ק.
י. ס.

ווארשע, דעם 24־טן מאי, 1944.

די טעטיקייט פונם אידישן נאציאנאלן קאמיטעט אין דעם ארישן טייל פון ווארשע

דער קאנטאקט פון דער אידישער באפעלקערונג מיט דעם „ארישן טייל" איז געווען פאר דער „אויסזידלונגס"־אקציע זעהר א לויזע. די אידישע קהילה האט זיך קאמוניקירט דורך אירע באזונדערע אפטיילונגען מיט די געהעריקע אפטיילונגען פון ווארשעווער מאגיסטראט. די אידישע הילף־ און שוץ־אינסטיטוציעס האבן זיך קאמוניקירט מיט ענלעכע פוילישע אינסטיטוציעס (דער „צענטאס" אז געשטאנען אין קאנטאקט מיט דער אפטיילונג פון שוץ איבער קינדער אין דעם פוילישן הויפט־ראט פאר שוץ). א טייל אידישע ארבעטער־פארטייען האבן זיך פארשטענדיקט מיט ענלעכע פוילישע ארבעטער־פארטייען. די דאזיקע אלע קאנטאקן זיינען אבער געווען בלויז ספאראדישע. ערשט אין פארלויף פון דער ערשטער אקציע און גלייך באלד נאך דער ערשטער אקציע, ווען עס איז בולט געווארן דער פארנעם פון דער אידישער קאטראסטראפע, איז כמעט ספאנטאן ארויפגעשוואומען די נויטווענדיקייט אנצוקניפן אן ענגען קאנטאקט מיט די פארשטייער פון דער פוילישער באפעלקערונג. אין דער זעלבער צייט האבן די קאמפס־גרופן פון „החלוץ„ און „השומר" דעלעגירט אין דעם ארישן טייל אריין אריה ווילנערן, כדי צו פארשטענדיקן זיך מיט די פארשטייער פון די פוילישע מיליטערישע קרייזן אין דער פראגע פון באקומען הילף פון דעם פוילישן מיליטער פאר דער קאמפס־אקציע. אין דער זעלבער צייט, אין אקטאבער־נאוועמבער 1943, ווען אין דעם ארישן טייל האבן זיך אנגעהויבן אריבערצובאקומען גרעסערע גרופן אידן, וואס האבן זיך געפונען אין שרעקלעכע באדינגונגען, איז ביי א געוויסן טייל פון דער פוילישער באפעלקערונג געקומען צום אויסדרוק א ספאנטאנישער ווילן צו הילף צו קומען די אידן. א דאנק דער איניציאטיוו פון עטלעכע פוילישע גרופן (קאטאליקן, דעמאקראטן און אנדערע) איז ענטשטאנען א געזעלשאפטלעכער הילפס־קאמיטעט, וועלכער האט אנגעהויבן די דאזיקע הילפס־אקציע מיט דער קליינער סובווענץ, וואס ער האט באקומען פון דעם דעלעגאט פון דער פוילישער רעגירונג אין ווארשע. די דאזיקע איניציאטיוו איז צונויפגעפאלן מיט דער זעלבער צייט, ווען אידישע קרייזן האבן געמאכט די ערשטע פרואוון אליין אנצוהויבן א הילפס־אקציע.

דר. א. ב., דער דירעקטאר פון דער צענטראלע פון „צענטאס", וועלכער איז געווען ענג צונויפגעבונדן מיט דער ארגאניזירטער אידישער געזעלשאפט אין געטא, האט זיך, נאכדעם ווי ער האט זיך דריי מאל ארויס־

גערעטעוועט פון די דייטשע הענט, אין פארשטענדיקונג מיט זיינע חברים, אריבערבאקומען אין דעם ארישן טייל, ערשט דעמאלט, ווען די דייטשן האבן פארניכטעט אלע קינדער־אינסטיטוציעס און האבן כמעט פולשטענדיק „ליקווידירט" די אידישע קינדער. אין א קורצער צייט ארום האט ער אין דעם ארישן טייל אנגעקניפט א קאנטאקט מיט א רייע פוילישע געזעלשאפטלעכע טוער און אינטעלעקטואליסטן, וועלכע ער האט געקענט פון זיין ווּיסנשאפטלעכער און געזעלשאפטלעכער ארבעט און האט מיט זיי דיסקוטירט די הילפס־פראבלעמען. גלייכצייטיק האט ער אנגעהויבן צו שאפן א אידיש הילפס־קעמערל, צוציענדיק צו מיטארבעט עטלעכע אידישע אינטעלעקטואליסטן, וועלכע האבן זיך א לענגערע צייט זיך געפונען אין דעם ארישן טייל. וועגן זיינע באמיאונגען האט ער מודיע געווען די געזעלשאפטלעכע קרייזן אין געטא. א קורצע צייט שפעטער, ווען דער פוילישער הילפס־קאמיטעט איז געוואר געווארן וועגן זיינע באמיאונגען, האט ער אים איינגעלאדן מיטצוארבעטן און אים פארגעלייגט, ער זאל רעפרעזענטירן לגבי דעם פוילישן קאמיטעט די פארלאנגען און נויטן פון דער אידישער געזעלשאפט. עס איז אויסגעארבעט און דיסקוטירט געווארן א געמיינזאמער פלאן פון טעטיקייט, וועלכער איז באשטעטיקט געווארן דורך די פארשטייער פון הילפס־קאמיטעט.

סוף נאוועמבער און אין דעצעמבער 1942 איז פארגעקומען א רעארגאניזאציע פון קאמיטעט און זיין צוזאמענשטעל איז פארברייטערט געווארן. נאך א רייע בעראטונגען איז געשאפן געווארן א הילפס־ראט פאר אידן ביים דעלעגאט פון דער פוילישער רעגירונג. אין דעם דאזיקן ראט זיינען אריינגעגאנגען פארשטייער פון א רייע פוילישע פארטייען און ארגאניזאציעס און 2 פארשטייער פון דער אידישער געזעלשאפט. דער אידישער נאציאנאלער קאמיטעט, וועלכער האט דעמאלס ענטוויקלט זיין טעטיקייט אין געטא, האט דעלעגירט אלס זיין פארשטייער אין דעם דאזיקן הילפס־ראט דר. ב. אויסער אים איז אין ראט געווען א פארשטייער פון „בונד". דער פארשטייער פונם אידישן נאציאנאלן קאמיטעט האט איבערגענומען דעם סעקרעטאריאט פון דעם הילפס־ראט. א קורצע צייט נאך זיין קאנסטיטואירונג האט דער הילפס־ראט ענטוויקלט א ברייטע און אינטענסיווע טעטיקייט, ערטיילנדיק הילף צו ברייטע שיכטן פון נויטבאדערפטיקטע. עס איז געשאפן געווארן א „לעגאליזאציע־ביורא", וועלכעס האט צוגעשטעלט דאקומענטן. אין דער זעלבער צייט איז נויטיק געווארן צו פארגרעסערן די פארשטייערשאפט פונם אידישן נאציאנאלן קאמיטעט ביי די מיליטערישע פאקטארן. די אידישע קאמפס־ארגאניזאציע, אין וועלכער די ארגאניזאציעס פון אידישן נאציאנאלן קאמיטעט שפילן די דאמינירנדע ראלע, פארשטארקן נאך זייער קאנטאקט מיט דער אפטיילונג פאר אידישע ענינים ביי דעם דעלעגאט פון דער פוילישער רע־

גירונג, דורך דעלעגירן איר אפיציעלע דעלעגאציע ווילנערן און דר. ב. די צווייטע דעפארטאציע־אקציע, אין יאנואר 1943, בשעת וועלכער די אידישע קאמפס־ארגאניזאציע ארגאניזירט צום ערשטן מאל א באוואפענטן ווידערשטאנד, פארשטארקט נאך מער די נויטווענדיקייט פון א סטאבילן און א ענגען קאנטאקט מיט די פוילישע קרייזן.

ווען עס איז ענטשטאנען די אפטיילונג פאר אידישע ענינים ביי דעם דעלעגאט פון דער פוילישער רעגירונג, ווערט דר. ב. באשטימט אלס פארשטייער פון דעם אידישן נאציאנאלן קאמיטעט לגבי די ציווילע פאקטארן פון דער פוילישער אונטערערדישער באוועגונג. אויפן פאר־שלאג פונם אידישן נאציאנאלן קאמיטעט, ווערט דער עקאנאמיסט דר. אלפרעד בארנשטיין, דער סעקרעטאר פון אידישן הילפס־קאמיטעט אין ווארשע — אנגאזשירט אלס בעאמטער פון דער אפטיילונג פאר אידישע ענינים ביים דעלעגאט פון דער פוילישער רעגירונג. א קורצע צייט נאכ־דעם ווי דר. בארנשטיין האט אנגעהויבן צו ארבעטן, איז ער אריינגעפאלן אין די הענט פון געשטאפא און ער איז צוזאמען מיט זיין פרוי דערשאסן געווארן.

די גאנצע צייט האט דר. ב. אנגעהאלטן א בריפלעכן טעלעגרא־פישן און פערזענלעכן קאנטאקט מיטן געטא. אייניקע מאל זיינען פארגעקומען זעהר געפערלעכע באגעגענישן מיט די פארשטייער פון דעם אידישן נאציאנאלן קאמיטע אין געטא. די דאזיקע באגעגענישן פלעגן פארקומען אין דעם ארישן טייל, הויפטזעכלעך אויף דעם געביט פון די אזוי־גערופענע „ארבעטס־פונקטן", ווי עס איז תמיד געווען פול מיט אויסוואורפן און שאנטאזשיסטן. עס זיינען אויך פארגעקומען 2 קאנ־פערענצן פון די פארשטייער פון אידישן נאציאנאלן קאמיטעט און דעם פארשטייער פון „בונד", וועלכע האבן זיך געפונען אין דעם ארישן טייל מיט די דעלעגאטן פון דער קאארדינאציע קאמיסיע פון דעם אידישן נא־ציאנאלן קאמיטעט און פון „בונד" אין געטא, כדי אויסצוארבעטן א גע־מיינזאמען פלאן אין די פראגן פון פארטיידיקונג און הילף. עטלעכע מאל האט דער דעלעגאט פון אידישן נאציאנאלן קאמיטעט אין דעם הילפס־ראט באקומען געוויסע סומען, נישט נאר פאר דער הילפס־אקציע אין דעם ארישן טייל, נאר אויך אויף הילף פארן געטא און הויפטזעכלעך צו ראט־טעווען די קינדער און דעם קולטורעלן אקטיוו. די דאזיקע געלדער זיינען צוגעשטעלט געווארן דעם אידישן נאציאנאלן קאמיטעט אין געטא.

אין דער צייט צווישן דער צווייטער און דריטער ליקווידירונגס־אקציע זיינען אריבער אויף דער ארישער טייל א רייע עסקנים פון די ארגאניזאציעס, וואס גייען אריין אינם צוזאמענשטעל פונם אידישן נא־ציאנאלן קאמיטעט. א טייל פון זיי (צווישן אנדערע, מ. קירשענבוים) זיינען דערנאך אומגעקומען. די מערהייט אבער האט זיך נישט געקאנט

פריי באוועגן. דער פארשטייער פון „דזשאינט", ד. ק., האט דעמאלט אנ־
געהויבן מיטצוארבעטן מיט די פארשטייער פון דעם אידישן נאציאנאלן
קאמיטעט. דער פארשטייער פונם אידישן נאציאנאלן קאמיטעט האט
אנגעהאלטן דעם איינציקן קאנטאקט מיט די דעלעגאטן פון דער אידישער
קאמפס־ארגאניזאציע: אריה ווילנער און טאשיא אלטמאן. דערווייל איז
די לאגע אין געטא געווארן מער אנגעשטרענגט. די אידישע קאמפס־
ארגאניזאציע האט געמאכט צוגרייטונגען צו דעם באוואפנטן קאמף.
די אידישע קאמפס־ארגאניזאציע קויפט איין געווער וואו עס לאזט זיך.
ביי איינע פון די דאזיקע געווער־טראנזאקציעס ווערט א. ווילנער ארעס־
טירט. דורך א נס האט ער זיך ארויסבאקומען פון דער „פאוויאק"־
תפיסה. ער האט אבער געמוזט פארשווינדן פון דעם ארישן טייל און זיך
צוריקקערן אין געטא אריין. די אידישע קאמפס־ארגאניזאציע האט דע־
לעגירט אויף זיין ארט יצחק . . . , דעם פארטרעטער פון קאמענ־
דאנט פון דער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע. די צוזאמענארבעט צווישן
יצחק'ן און דעם פארשטייער פונם אידישן נאציאנאלן קאמיטעט איז
געווען א טאג־טעגלעכע און א קאארדינירטע.

אין דער צווישן־צייט האט זיך די הילפס־אקציע פונם אידישן נא־
ציאנאלן קאמיטעט נאך מער אנטוויקלט. נישט האבדיק קיין אייגענע
געלט־סומען, האט דער אידישער נאציאנאלער קאמיטעט פונאנדערגע־
טיילט א טייל געלדער, וואס ער האט באקומען פונם הילפס־ראט, צווישן
הונדערטע נויטבאדערפטיקע, וועלכע האבן זיך געפונען אונטער זיין שוץ.
דער אידישער נאציאנאלער קאמיטעט האט געשאפן אן אייגענעם, גע־
זעלשאפטלעכן פארבינדונגס־אפאראט, האט הויפטזעכלעך א דאנק דער
הילף פון פוילישע אינטעלעקטואליסטן ארגאניזירט א רייע הילפס־קע־
מערלעך און האט צוגעצויגן צו מיטארבעט יונגע און מוטיקע אידישע
כלל־טוער.

ס'האט זיך אנגעהויבן די אפריל־אקציע, און צוזאמען מיט דער
אקציע האט זיך אויך אנגעהויבן דער קאמף פון דער אידישער קאמפס־
ארגאניזאציע. די פארשטייערשאפט פון דער אידישער קאמפס־ארגאני־
זאציע און פון דעם אידישן נאציאנאלן קאמיטעט נעמט אונטער אלע
מעגלעכע שריט, כדי צו העלפן דער קעגנפנדיקער געטא מיט געווער און
אמוניציע. דער דעלעגאט פון אידישן נאציאנאלן קאמיטעט שטייט אין
א טאג־טעגלעכן קאנטאקט מיט דעם דעלעגאט פון דער פוילישער רע־
גירונג און שטעלט אים צו קאמוניקאטן פון קאמפס־פלאץ. צוזאמען מיט
דעם דעלעגאט פונם „בונד" רעדאגירט דער פארשטייער פון אידישן נא־
ציאנאלן קאמיטעט טעלעגראמען קיין אויסלאנד און אלארמירט אלע
עקזיסטירנדע פאקטארן וועגן דער נויטווענדיקייט פון שיקן הילף דער
קעמפנדיקער געטא. שפעטער, ווען די געטא איז שוין געשטאנען אין

פלאַמען, האָבן זיי זיך באַמיט צו ראַטעווען די קעמפער פון געטאָ. דער פאַרשטייער פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, יצחק . . . נעמט אָן צוזאַמען מיט אַ גרופּע פון זיינע מוטיקע מיטאַרבעטער אויסער־געוויינלעכע מיטלען, כדי צו ראַטעווען זיינע חברים. ס'איז אים געלונגען צו אָרגאַניזירן אַ רעטונגס־אַקציע. אויף אַ העלדישן אופן און אין די געפערלעכסטע באַדינגונגען ראַטעוועט ער אַרויס 80 קעמפער פון די געטאָ־קאַנאַלן. אין דער דאָזיקער רעטונגס־אַקציע האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַן אויסערגעוויינלעכן מוט דער יונגער קעמפער ש. ר. עס זיינען ענטשטאַנען גרויסע שוועריקייטן ביים באַהאַלטן אַ טייל פון זיי, סיי אין די וועלדער און סיי אין וואַרשע. צוזאַמען מיט די קעמפער האָבן זיך אַרויסבאַקומען פון געטאָ אין דעם אַרישן טייל אַ רייע עסקנים פון די פּאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, וועלכע מען האָט געדאַרפט — אין אַן אַטמאָספערע פון שרעקלעכן טעראָר און ביי דער שרעק, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט די באַפעלקערונג — באַ־האַלטן אין זיכערע ערטער. דורך פאַרשיידענע קאַנאַלן און לעבער ראַ־טעווען זיך אַרויס פון דעם געטאָ־גהינום אויך „ציווילע" אידן, מיט וועלכע מען דאַרף זיך פאַרנעמען. מען דאַרף אויסגעפינען פאַר זיי אַ דירה, מען דאַרף זיי באַזאָרגן מיט דאָקומענטן, מען דאַרף באַקומען פאַר זיי קליידער און געלט. די אַרבעט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט צעוואַקסט זיך פון טאָג צו טאָג. צוליבן מאַנגל פון געלט דראָט אַ קאַטאַסטראָפע פאַר הונדערטער מענטשן. דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט, זייענדיק פאַרוואונדערט פאַרוואָס ער באַקומט נישט קיין ידיעות און נישט קיין געלט פון אויסלאַנד, אַלאַרמירט איצט מיט טעלעגראַמען די אויסלענדישע אָרגאַניזאַציעס. ענדלעך, אין יוני 1943, הויבן אָן אָנצוקומען די ערשטע גרעסערע סומען געלט. אַ דאַנק דעם האָט זיך פונאַנדערגעוואַקסן דער פאַרנעם פון דער הילפס־אַקציע און עס זיינען פונאַנדערגעבויט געוואָרן די הילפס־קעמערלעך.

דאָס פּרעזידיום פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון: דר. א. ב., יצחק . ח . און ד. ק. זיי האָבן רעפּרעזענטירט די הויפּט־ריכטונגען אין דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. אויסער דעם האָט דאָס פּרעזידיום צוגעצויגן צו ענגערער מיטאַרבעט אַ רייע געזעל־שאַפטלעכע טוער פון פאַרשיידענע ריכטונגען: ש. ג. פון קראָקאָוו (אַל־געמיינער ציוניסט), אברהם וואַרמאַן פון לעמבערג („השומר") און אַנ־דערע. עס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין דעם אַרישן טייל די סיסטעמאַ־טישע צוזאַמענאַרבעט אויף די געביטן פון הילף און פאַרטיידיקונג פון דער קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פון דעם „בונד".

דער אידישער נאַציאָנאַל קאָמיטעט האָט אָנגעקניפּט אַ קאָנטאַקט

מיט אַ רייע אידישע צענטערן אויף דער פּראָווינץ און מיט די לאַגערן. ער האָט אָרגאַניזירט אַ רייע פּוילישע און אידישע פּראָווינציאַנעלע שליחים, וועלכע זיינען געווען אין קאָנטאַקט און האָבן באַדינט די גרעס־טע צאָל לאַגערן. דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט האָט פּאַראייני־קייטלעכט מיט דעם הילפס־ראַט די גאַנצע פראַגע פון הילף פאַר דער פּראָווינץ און האָט געגעבן די איניציאַטיווע צו שאַפן ביים הילפס־ראַט אַ ספּעציעלע וואוינונגס־אָפּטיילונג און אַ באַזונדער הילפס־אָפּטיילונג פאַר קינדער. אַ גאָר ענגען קאָנטאַקט האָבן דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָ־מיטעט און די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע אָנגעקניפּט מיט 2 גרויסע לאַגערן אין פּאָניאַטאָוו און אין טרעבלינקע, וואו זיי שיקן גרעסערע סומען געלט און פון וואַנען זיי האָבן אַרויסגעראַטעוועט עטלעכע געזעל־שאַפטלעכע טוער. די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָט אָרגאַניזירט אין די דאָזיקעביידע לאַגערן קאַמפּס־גרופּן, האָט זיי איבערגעשיקט אינ־סטרוקציעס, געלט אויף איינצוקויפן געווער און רויט־מאַטעריאַלן אויף אויסצואַרבעטן באַמבעס און דאַסגלייכן. ביז צו דער בלוטיקער ליקווי־דאַציע פון די דאָזיקע ביידע לאַגערן האָט דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט זיי געשיקט יעדע מעגלעכע הילף. דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט איז געווען די איינציקע פאַרבינדונג צווישן די דאָזיקע לאַגערן און דער דרויסנדיקער וועלט. דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט און די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָבן אויך געהאַט אַ רעגולערע פאַר־בינדונג מיט אַנדערע לאַגערן און האָבן זיי אויפגעפאָדערט צו זעלבסט־אַרבעט און צו ווידערשטאַנד.

דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט האָט אָרגאַניזירט זיין אַרכיוו, וועלכער האָט אָנגעפירט און פאַרגעזעצט מיט דער אַרבעט פון צענ־טראַלן אַרכיוו אין געטאָ. ער האָט צונויפגעזאַמלט מאַטעריאַלן און דאָ־קומענטן. אין מאַי 1944 האָט דער אַרכיוו פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָ־מיטעט פאַרמאָגט בערך 100 זכרונות ־ביכער, רעפּאָרטאַזשן, ראַפּאָרטן און פאַרשיידענע דאָקומענטן. דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט האָט דורך פאַרשיידענע מיטלען באַוואויגן די אַלע, וועמען זיי האָבן דערטיילט הילף, זיי זאָלן אָנשרייבן זייערע איבערלעבונגען. אויף אַזאַ אופן האָט מען באַקומען זעהר אַ סך וויכטיקע, אויטענטישע זכרונות־אַרבעטן. די דאָזיקע מאַטעריאַלן וואַקסן פון טאָג צו טאָג.

פון יאַנואַר ביז אַפּריל 1944 האָט דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָ־מיטעט איבערגעלעבט אַן אויסערגעוויינלעכע שווערע צייט צוליב די פאַר־פאָלגונגען, וואָס ס'זיינען אויסגעשטאַנען די פירנדע מיטגלידער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַ־ציע.. עטלעכע וויכטיקע מיטאַרבעטער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט זיינען דערשאָסן געוואָרן. אָבער אויך אין דער דאָזיקער צייט, ווען כמעט

דער גאנצער פרעזידיום פון אידישן נאציאנאלן קאמיטעט איז געוועזן אומבאוועגלעך, איז די ארבעט פון אידישן נאציאנאלן קאמיטעט נישט אפגעשטעלט געווארן אפילו אויף איין טאג. מיר האבן דאס צו פארדאנקען אין דער ערשטער רייע דעם שטאב פון אונזערע מוטיקע און אפפערוויליקע מיטארבעטערינס. צו דער דאזיקער גרופע פון מוטיקע מיטארבעטער געהערן: ב. ב., ש. ר., ב. ע., ק. פ., א. ג., א. ג., ב. מ., ר. ל. וו., י. ר., י. ז., דר. נ. ע., א. מ., ה. ג., פ. ב., ר. מ., פרוי פ. (די מוטער פון מארעק), ז. ק., י. ט., י. וו., ע. ק. אייניקע פון די אויסגערעכנטע פירן אויס א זעהר געפערלעכע שליחות. זיי זיינען דעלעגאטן פון דער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע און פון דעם אידישן נאציאנאלן קאמיטעט אויף דער פראווינץ. א דאנק דער מיטארבעט פונם דאזיקן שטאב טעט צו באזייטיקן די טאג־טעגלעכע קריזיסן און שוועריקייטן, און צו איבערגלעבענע מענטשן געלונגט דעם אידישען נאציאנאלן קאמיטעט באזייטיקן די טויט־געפאר, וואס דראט די אויסבאהאלטענע און נויטבאדערפטיקע אידן. א דאנק די דאזיקע אפפערפולע מיטארבעטער קאן דער אידישער נאציאנאלער קאמיטעט האבן אן אויפזיכט איבער די, וועלכע מוזן אפט ענדערן זייערע דירות און וועלכע מען מוז אפט אונטער דער געפאר פון טויט אריבערטראגן פון איין ארט אויף דעם אנדערן. מען האט געמוזט ערליידיקן פאר די דאזיקע מענטשן דאקומענטן, צושטעלן זיי רעגולערע הילף און געלט, קליידער און מעדיצינישע הילף, ערטיילט דורך פארטרויענספולע דאקטוירים.

אין מאי 1944 האט דער אידישער נאציאנאלער קאמיטעט ערטיילט הילף צו בערך 5000 מענטשן אין ווארשע, נישט אריינרעכנדיק די מענטשן אויף דער פראווינץ, וועלכע האבן זיך געפונען אונטער זיין אויפזיכט. די דאזיקע הילפס־ארבעט פירט אן דער אידישער נאציאנאלער קאמיטעט דורך זיינע הילפסס־קעמערלעך. דער אידישער נאציאנאלער קאמיטעט איז געווארן די גרעסטע הילפס־ארגאניזאציע פאר די אידן אין ווארשע און אין גאנצן לאנד.

ווארשע, 24־טן מאי, 1944.

די ענטשטייאונג און די ענטוויקלונג פון דער אידישער קאַמפּס-אָרגאַניזאַציע

מיר רעכענען, אַז די געשיכטע פון דער ליקווידאַציע פון פּוילישן אידענטום און פון דער פאַרטיידיקונג פון די געטאָס איז אייך באַקאַנט אין אַלגעמיינע שטריכען. מיר ווילן דאָ אָבער אייך געבען אַ רייע פּרטים, וועלכע וועלן אייך העלפן צו פאַרשטיין די ראַנגלענישן פון דער אידישער באַפעלקערונג פון דעם טאָג, ווען די דייטשן האָבן אָנגעהויבן אויסצומאָרדן די אידן — אויף וואָס מיר האָבען געענטפערט מיט פאַרטיידיקונג שאַפנדיק די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע.

מיט׳ן אַריינמאַרשירן פון די דייטשן אין די געביטן, וואָס ליגן אויף מזרח פון בוג, האָט זיך אָנגעהויבען אַ ניי קאַפּיטעל אין דער געשיכטע פון אידן אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע — אַ פולקאָמע פאַרניכטונג פון די אידישע קיבוצים. עס האָט זיך אָנגעהויבן פון ווילנע און פון דער ווילנער געגנט. צענדליקער טויזנטער אידן זיינען אויסגעשאָסן געוואָרן אין די פּאָנאַרער וועלדער (נעבן ווילנע), ביז די איבערגעבליבענע ביים לעבן האָבן זיך דערוואוסט, אַז פּאָנאַרי — מיינט טויט.

די אידן אין גענעראַל גאָווערנמענט זיינען שוין דעמאָלט, זינט אַ יאָר, געווען כמעט הערמעטיש פאַרשלאָסן אין די געטאָס. די פאַרבינדונגס־מענטשן צווישן די געטאָס זיינען געווען נאָר שמוגלער און שליחים פון אונלעגאַלע אידישע פּריוואַטיטס־אָרגאַניזאַציעס. די דערהאַלטענע ידיעות האָט מען פונאַנדערגעשפּרייט דורך דער פאַרמיטלונג פון דער אונלעגאַלער אידישער פּרעסע. אָבער פון די צפון־געגענטען האָט מען גאָרניט געהערט און געוואוסט.

סוף אָקטאָבער, 1941, האָט דער „החלוץ" אַרויסגעשיקט אַ שליח, כדי אָנצוקניפּן אַ קאָנטאַקט מיט דער באַוועגונג אין די דיסטריקטן פון ביאַליסטאָק, ווילנע און אין ליטע. אין מיטן נאָוועמבער האָט ער זיך צוריקגעקערט מיט אַן אומגלויבלעכער ידיעה, אַז די דייטשן מאָרדן אויס אידן, אַז עס זיינען שוין דאָרט אומגעקומען צענדליקער טויזנטער אידן. ער איז אויך געווען אַן עד־ראיה, ווי אַזוי מען האָט אַרויסגעפירט אַלע אידן פון טראָקי (ביי ווילנע) און אומגעגענט אויף אַן אינזל, וואָס ליגט אויף דער טראָקער אָזערע, ווי אַזוי מען האָט אויסגעה׳רג׳עט זיי מיט מאַשין־געווער און זיי באַגראָבן אין אַ מאַסן־קבר.

אַביסל שפּעטער האָט זיך דערשלאָגן פון ווילנע קיין וואַרשע אַ דעלעגאַציע פון יוגנט־אָרגאַניזאַציעס: מרדכי טענענבוים (טאַמאַראָוו), דער שפּעטערדיקער קאָמאַנדאַנט פון דער העלדישער אידישער קאַמפּס־אָרגאַני־

זאציע אין ביאליסטאק, טעמא שניידערמאן, חיה, עדעק און סאלאמאן עטקין. זיי זיינען געקומען קיין ווארשע נאך געלט און געווער. אויף א באראטונג, אין וועלכער עס האבן אנטיילגענומען באקאנטע אידישע געזעלשאפטלעכע טוער, האבן זיי אפגעגעבן דעם פאלגנדן באריכט וועגן דער לאגע: איבער 50,000 אידען, וועלכע האבן נישט געוואוסט וואס זיי ערווארט, האט מען דעפארטירט קיין פאנארי. א גרעסערע גרופע אידן האבן געשטעלט אויף די גאסן פון ווילנע, מחוץ די מויערן פון געטא, א פאסיוון ווידערשטאנד, ערקלערנדיק, אז זיי וועלן נישט גיין און האבן פאלאנגט מען זאל זיי דערשיסן אויפן ארט. די דייטשן האבן נישט געשאסן. זיי האבן נאך דעמאלט באהאלטן פאר דער ברייטער עפענטליכקייט זייער פארניכטונגס־ארבעט. זיי האבן צוריקגעפירט די אידן אין געטא אריין, האבן זיי מיט גוואלד אריינגעזעצט אין לאסט־אויטאס און אוועקגעפירט קיין פאנארי.

די פארשטייער פון „החלוץ" האבן געהאלטן, אז ווילנע איז דער אנהויב פון דער ליקווידאציע פון פוילישן אידענטום, אז מען דארף זיך צוגרייטן צו אן אקטיווער פארטיידיקונג. עטליכע כלל־טוער האבן געהאלטן, אז „ווארשע ליגט אין הארץ פון אייראפע", אז אין גענעראל גאווערנמענט קאן אזעלכעס נישט געשען. דער „החלוץ" האט אבער נישט מסכים געווען מיט אזא אפשאצונג פון דער סיטואציע, און ער איז צוגעטראטן צו ארגאניזירן קאמפס־גרופן. אויף אזא אופן זיינען ענטשטאנען די ערשטע קאמפס־גרופן פון „החלוץ", „דרור" און „השומר הצעיר".

אין יאנואר 1942 איז געלונגען דער חברה פרומקע פלאטניצקא אריבערצוקומען קיין וואלין, וואו זי האט פעסטגעשטעלט, אז אין אלע שטעט און שטעטלעך האט מען פארניכטעט די אידן, און אז נאר אין דער שטאט קאוועל איז נאך געבליבען א גרעסערער אידישער קיבוץ. אין דעם זעלבן חודש זענען געקומען קיין ווארשע עטלעכע אנטלאפענע פון די פוילישע געביטן, וואס זיינען אנעקטירט געווארן דורך די דייטשן (די געגנטן פון לאדז, פויזען, א. אז. וו.) זיי האבן דערציילט, אז זיי זענען אנטלאפן פון כעלמנא (ביי לאדז), אז די דייטשן פירן ארוים דארט אויף ספעציעלע אויטאס אידן אין די שכנות'דיקע וועלדער. אין די אויטאס פארניכטן די דייטשן די אידן מיט גאזן — אין די וועלדער באגראבט מען זיי. עס זיינען שוין אומגעקומען טויזנטער אידן, אבער אפילו אין די שכנות'דיקע שטעטלעך וויל מען נישט גלויבן, אז דאס ווארט „כעלמנא" איז דאס אייגענע, ווי דאס ווארט „טויט".

ארום דעם גענעראל־גאווערנמענט האט אלץ געברויזט. אין גענעראל־גאווערנמענט גופא האט נאך געהערשט שטילקייט.

אין מיטן מערץ 1942 האט דער „החלוץ" צונויפגערופן א פאר־קאנפערענץ פון די פאליטישע פארטייען. אין דער קאנפערענץ האבן זיך בא־

טייליקט: לייזער . . . שלום ג. (רעכטע פועלי־ציון), מלך פיינקינד, הערש בערלינסקי (לינקע פועלי־ציון), ארזשעד, אבראשא בלום (בונד) און יצחק... אלס פארשטייער פון „החלוץ". דער פארשטייער פון „החלוץ" האט אפגעגעבן א באריכט אויפן גרונד פון די לעצטע דערהאלטענע באריכטן פון די מזרח־ און מערב־געביטן, פון וועלכע עס איז געווען צו זעהן, אז די דייטשן הויבן אן אן אקציע צו פארניכטן פולשטענדיק דאס פוילישע אידנטום. דער פארשטייער פון „החלוץ" האט געמאכט פאלגענדע קאנקרעטע פארשלאגן:

1. ארגאניזירן אן אלגעמיין־אידישע קאמפס־ארגאניזאציע.
2. שאפן א געמיינזאמע פארשטייערשאפט פון אלע אידישע פארטייען און יוגנט־ארגאניזאציעס, אלס רעפרעזענטאנץ לגבי דער ציווילער מאכט פון דער פוילישער אונטערערדישער באוועגונג, און אויסוויילן א דעלעגאציע פון דער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע צו דער פוילישער אונטערערדישער מיליטערישער מאכט.
3. שאפן אין די „ארישע" טיילן פון די שטעט אן ארגאניזאציע, וועלכע דארף האבן די אויפגאבע צו באקומען געווער און גרינדןווארשטאטן, וואס זאלן אויסארבעטן געווער אין געטא גופא.

דעם פארשלאג האבן אונטערשטיצט די רעכטע און לינקע פועלי־ציון. אין נאמען פון „בונד" האט ארזשעד דערקלערט, אז עס איז נאך פריציייטיק צו רעדן וועגן א בשותפות'דיקער קאמפס־ארגאניזאציע. יעדע פארטיי און ארגאניזאציע דארף שאפן באזונדערע קאמפס־גרופן. א געמיינזאמע רעפרעזענטאנץ קומט נישט אין באטראכט. דער „בונד" פירט א סאציאליסטישע פאליטיק, און נישט קיין אלגעמיין־אידישע.

די זיצונג האט נישט געגעבן קיין שום פאזיטיווע רעזולטאטן. בערך אין דער זעלבער צייט איז צושטאנד געקומען, א דאנק דער איניציאטיוו פון די לינקע פועלי ציון א פארשטענדיקונג פון אלע אידישע אנטי־פאשיסטישע פארטייען און ארגאניזאציעס, ארבייטער און יוגנט־גרופעס א חוץ דעם „בונד". דער געשאפענער בלאק האט זיך געשטעלט פאלגענדע אויפגאבן: א) ארגאניזירן מיט געמיינזאמע כחות א פאליטישן און פראפאגאנדיסטישן קאמף געגן פאשיזם און געגן די רעאקציאנערע כחות אין געטא. ב) שאפן אנטי־פאשיסטישע קאמפס־גרופן. ג) ארגאניזירן א הילפס־אקציע פאר די קרבנות פון קאמף מיט'ן פאשיזם.

צו דער אנפירונג פון בלאק האבן געהערט: שכנא זאגאן, יוסף לעווארטאווסקי, יוסף..., צבי לובעטקין און מרדכי אנילעוויטש. די פאראייניקטע ארגאניזאציע האט ארויסגעגעבן א בשותפות'דיקן ארגאן „דער רוף". אין א קורצער צייט איז אנטשטאנען א ברייט־פארצווייגטע נעץ פון קאמפס־גרופן (פינפטלעך). צו זיי האבן געהערט עטלעכע הונדערט

יוגנטלעכע און ארבעטער. הגם עס האט געפעלט געווער, האבן דאך די קאמפס־גרופן דורכגעמאכט מיליטערישע צוגרייטונגען. אין דער שפיץ פון דער קאמפס־אפטיילונג פון דער פאראייניקטער ארגאניזאציע זענען געשטאנען: יוסף קאפלאן, מדרכי טענענבוים, פישעלזאן און הערש לענט. די דאזיקע אנטי־פאשיסטישע פאראייניקונג האט געשאפן די ערשטע פארצווייגטע קאמפס־אפטיילונגען, וועלכע זענען, טראץ דעם וואס עס זענען ארעסטירט געווארן די הויפט־אנפירער און עס איז פארניכטעט געווארן דער אפאראט — געווען דער הויפט־פונדאמענט פון דער שפע־טער אנטשטאנענער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע.

פסח, 1942, האט זיך אנגעהויבן די ליקווידאציע פון די אידן אין גענעראל־גאווערנמענט. די ערשטע קרבנות זענען געווען די אידן פון לובלין, און אביסל שפעטער די אידן אין גאנצן לובלינער דיסטריקט. מען האט זיי ארויסגעפירט קיין בעלזשעץ, וואו מען האט זיי אומגעבראכט אין ניי־געבויטע גאז־קאמערן. די אונטערערדישע פרעסע האט געבראכט אויספירלעכע באריכטן וועגן די דאזיקע מאסן־מארדן. אבער אין ווארשע האט מען נישט געגלויבט! דער געזונטער מענטשליכער שכל האט נישט געקאנט באגרייפן די מעגלעכקייטן פון פארניכטן צענדליקער און הונ־דערטער טויזנטער אידן. מען האט געהאלטן, אז מען פירט ארויס אידן אין די ניי־פארנומענע רוסישע געביטן — צו ערד־ארבעט! עס האבן זיך אויך געהערט סברות, אז די דייטשן האבן אנגעהויבן פראדוקטיוויזירן דאס אידישע קליין־בירגערטום! די אונטערערדישע אידישע פרעסע איז פארשריגן געווארן אלס די, וועלכע פארשפרייט פאניק, הגם אין די בא־שרייבונגען וועגן די „דעפארטאציע"־אקציעס איז איבערגעגעבן געווארן דער ריינער, טראגישער אמת.

נישט נאר אין אויסלאנד האט מען זיך באצויגן צו די ידיעות וועגן די דייטשע מערדערייען מיט אזא אומגלויבן און מיט אזא אומצוטרוי. דא, אויפן ארט, אין דער נישט ווייטער שכנות פון פאנארי און כעלמנא, בעלזשעץ און טרעבלינקע, האט מען נישט געגלויבט די דאזיקע ידיעות. אן אומבאגרינדעטער אפטימיזם איז געגאנגען האנט אין האנט מיטן ניט קענען די פאקטן און ניט רעכענען זיך מיט די דערפארונגען. במשך פון צוויי און האלב יאר האבן די דייטשן דורכגעפירט א סך אידן־דעפאר־טאציעס: פון קראקע, לובלין, ווארשעווער דיסטריקט, פון דייטשן אנעק־טירטן געביט. עס האט ניט געפעלט ביי די דאזיקע „געלעגנהייטן" קיין בלוט און קיין קרבנות. אבער א פולשטענדיקע פארניכטונג? אין דעם האט מען ניט געגלויבט.

עס זענען אויך געווען אזעלכע, וועלכע האבן געגלויבט, אז פאנארי איז אמת. אבער, האבן זיי געזאגט, דאס איז „נאר א קאפריז פון דער לאקאלער מאכט". ווייל עס איז דאך נישט געווען אין גענעראל גאווערנ־

מענט, ביז דער טויט האָט אַלעמען געמאַכט גלייך, קיין איינהייטלעכע באַציאונג פון דער דייטשער מאַכט צו די געטאָס אין די שטעט און שטעטלעך. נישט אין איין אָרט איז די רעאַקציע אויף די ידיעות, וועלכע מיר האָבן געבראַכט וועגן די דייטשע מערדערייען, געווען פאָלגנדע: „ביי אונז קאָן עטוואָס ענלעכעס נישט פּאַסירן."

די דאָזיקע אָפּטימיסטישע שטימונגען זענען, פאַרשטייט זיך, פאַרשפּרייט געוואָרן דורך די דייטשן אַליין. אין פאַרלויף פון צוויי און אַ האַלב יאָר האָט מען צוגעגרייט מיט אַ דייטשער גרינטלעכקייט די פאַרניכטונג פון דריי און האַלבן מיליאָן פּוילישע אידן. מיט דער הילף פון איינצעלנע מאָרדן, אונטערדריקונג און אויסהונגערונג, מיט דער הילף פון געטאָס און דעפּאָרטאַציעס האָבן די דייטשן געצילט צו מאַכן אומעכטיק די אידישע מאַסן. במשך פון יאָרן פון כסדר'דיקע עקספּערימענטן האָבן די דייטשן „פּאַרפּולקאָמט" זייערע פאַרניכטונגס־מעטאָדן: אין ווילנע האָבן זיי געדאַרפט עטלעכע טעג, כדי אויסצומאָרדן טויזנט אידן, אין כעלמנאָ איז געגנג געווען אַ האַלבע שעה צו פאַרטיליקן הונדערט אידן, אין טרעבלינקע האָבן זיי יעדן טאָג אומגעבראַכט 10,000 מענטשן!

און הונדערטער טויזנטער אידן זענען געגאַנגען אָן ווידערשטאַנד (אויב מען גלויבט נישט אין טויט, טאָ וואָס פאַר אַ צוועק וואָלט געהאַט דער ווידערשטאַנד?). נאָך מער, מען האָט זיך געמאָלדן פרייוויליק צום „איבערזידלונגס־אַרויספאָר". וואוהין? פון די שטעט פון בעסאַראַביע, פון סמאָלענסק, פון מינסק זענען דערהאַלטן געוואָרן בריוו, אַז די דעפּאָרטירטע זענען אָנגעקומען אַהין גליקלעך, און אַז זיי זענען צופרידן. דאָס, פאַרשטייט זיך, איז געווען אַ דייטשע פעלשונג. אויף אַזאַ אופן האָבן די אידן, וואָס אַן אמת, מיט אַ שווער הארץ, זיך געזעגנט מיט זייערע פון לאַנג איינגעאָרדנטע היימען און זיינען געפאָרן „אין דער פרעמד — צו ערד־אַרבעט."

עס האָט זיי געצוואונגען צו דעם די האָפענונגסלאָזיקייט, די לאַגע אָן אַן אויסוועג. עס האָט זיי געיאָגט דער הונגער. בלויז אין וואַרשע זענען אין 1941 געשטאָרבן פון הונגער און פון אָנשטעקנדיקע קראַנקהייטן 6,000 אידן יעדן מאָנאַט. אין דער צייט פון דער „איבערזידלונגס־אַקציע" איז דער פּרייז פון איין קילאָגראַם ברויט געשטיגן פון זיבן אויף אַכציק זלאָטעס.

אין די שטעט, וואו די דייטשן האָבן דורכגעפירט זייער פאַרניכטונגס־אַקציע, האָבן זיי פאַנאַנדערגעטיילט די אידישע באַפעלקערונג אויף „שאַפענדיקע און „אומפּראָדוקטיווע עלעמענטן" — אויף אַזעלכע, וואָס דאַרפן ווערן דעפּאָרטירט, און אויף אַזעלכע, וואָס קאָנען בלייבן אויפן אָרט. אויף אַזאַ אופן איז געלונגען די דייטשן מיט אַ טייוולאַנישער כיטרעקייט

צו דערשטיקן אין ווארצל יעדע מעגלעכקייט פון אן איינהייטלעכן ווידער־שטאנד: יעדער איד איז געשטאנען פאר זיך אליין, און די גאנצע פאר־ניכטונגס־מאשין איז געווען געצילט קעגן אים.

איידער די דייטשן זיינען צוגעטראטן צו ליקווידירן די ווארשעווער געטא האבן זיי דורכגעפירט צוויי גרויסע טעראר־אקטן קעגן די ווארשע־ווער אידן: זיי האבן אויסגעמארדעט הונדערט און צען אידישע ארעס־טאנטן „פאר שטעלן א ווידערשטאנד קעגן דער דייטשער מאכט", און אין דער נאכט פון 17טן אויפן 18טן אפריל 1942 האבן זיי ארויסגעשלעפט פון די דירות 94 אידן פון אלע שיכטן און געזעלשאפטלעכע גרופירונגען (צווישן זיי דעם עקאנאמיסט, מאגיסטער לינדער), האבן זיי דערמארדעט אויף דער גאס און זייערע קערפערס איבערגעלאזט אויפן ארט פון מארד.

מיט דער מעטאדע פון „געמיינזאמער פאראנטווארטלעכקייט" האבן די דייטשן געצילט צו דערשטיקן די כחות, וועלכע וואלטן זיי געקאנט שטעלן א ווידערשטאנד. אויב, ביי דער ערשטער ליקווידאציע־אקציע איז די פארטיידיקונג געווען א שוואכע, איז דאס נישט געווען א רעזולטאט פון שרעק. די פארטיידיקער האבן געהאט א גענוגענד שטארקן ווילן, אן אומדערשיטלעכן גלויבן, אבער ליידיקע הענט.

מיטוואך, דעם 22־טן יולי, 1942, האט זיך אנגעהויבן די ליקווי־דאציע פון דער ווארשעווער געטא. דער פאראייניקטער געזעלשאפטלע־כער ראט איז תיכף צונויפגערופען געווארן, כדי צו באטראכטן די סיטו־אציע און אנצונעמען געוויסע מיטלען. אין די זיצונגען האבן זיך באטיי־ליקט: ל. ב., שמואל ברעסלער, דר. א. ב. יצחק ..., זישע פרידמאן, יוסף פינקעלשטיין־לעווארטאווסקי, ד..., יצחק גיטערמאן, יוסף קאפלאן, מנחם קירשענבוים, אלעקסאנדער לאנדוי, מ. ארזשעד, דר. עמנואל רינגעלבלום, יוסף..., שכנא זאגאן און דר. יצחק שיפער. די מיינונגען זיינען געווען צעטיילט. די פארשטייער פון די לינקע ציוניסטישע גרופירונגען, „החלוץ" און עטלעכע געזעלשאפטלעכע טוער, האבן אויפגעפאדערט ארויסצוטרע־טען אקטיוו אין דער אדער אין אן אנדער פארם. די מערהייט האט זיך ארויסגעזאגט פאר אפווארטן. ביז ווי לאנג? ביז די לאגע וועט אויפ־געקלערט ווערן. עס זענען פארשפרייט געווארן ידיעות, אז פון ווארשע וועלן דעפארטירט ווערן 50,000 - 70,000 אידן, און אז מיט דעם וועט זיך די אקציע ענדיקן. אלע איבעריקע דארפן בלייבן.

די מער אקטיווע עלעמענטן, די לינקע גרופירונגען, וועלכע זענען געווען פאראייניקט אין דעם אנטי־פאשיסטישן בלאק, האבן געשאפן דע־ריבער א געמיינזאמען ארבעטער־קאמיטעט צוזאמען מיטן „בונד", וועל־כער האט געדארפט טראגן די פאראנטווארטלעכקייט פארן גורל און פארן כבוד פון דער געטא. די ליקווידירונגס־אקציע פון דער געטא האט שוין דעמאלסט געבושעוועט זינט פינף טעג מיט אן אומבאשרייבלעכער ברו־

טאַליטעט. יעדער נישט פּאַראויסגעזעענער שריט האָט געמיינט טויט. אַרי־בערגיין פון איין גאַס אויף דער אַנדערער איז געווען גלייך ווי אַריבער׳־גנב׳ענען זיך פון איין פיינטלעכן לאַנד אין אַן אַנדערן, דורך דער פראָנט־ליניע. אין אַזעלכע באַדינגונגען איז נישט שווער זיך פאָרצושטעלן די שוועריקייטן צו פאַרשטענדיקן זיך אָדער צו פירן אַ קאָאָרדינירטע טעטיקייט.

דער אַרבעטער־קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון פאָלגנדע מיטגלידער: ברעסלער, יצחק... פינקעלשטיין־לעוואַרטאָווסקי, קאַפּלאַן, יוסף און זאַגאַן. אָבער אויך די דאָזיקע קעפּערשאַפט האָט נישט געקאָנט, צוליב פאַרשטענדלעכע סיבות, וועלכע זיינען אויבן דערמאָנט געוואָרן, דערפילן אירע פליכטן. אַ חוץ דעם איז דער קאָמיטעט אַ פּאָר טעג נאָך דעם, ווי ער האָט זיך געשאַפן, דעקאָמפּלעטירט געוואָרן. זאַגאַן איז אומגעקומען. אַרזשעד האָט פאַר לאָזן די געטאָ.

דעם 28־טן יולי 1942 איז צונויפגערופן געוואָרן אַ זיצונג פון „החלוץ" און פון די אַפּילירטע מיט אים יוגנט־אָרגאַניזאַציעס: „השומר הצעיר", „דרור" און „עקיבא". עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו שאַפן אַ אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע (א. ק. א.). די דאָזיקע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָט אונטערגעשריבן אירע אויפרופן אין דער פּוילישער שפּראַך מיט די אותיות זש. א. ב. (זשידאָווסקאַ אָרגאַניזאַציאַ באָיאָוואַ). די לייטונג פון דער אָרגאַניזאַציע איז באַשטאַנען פון: ברעסלער, יצחק..., צביה... און מרדכי טענענבוים. אין דעם „אַרישן" טייל פון וואַרשע זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרן פאָלגנדע דעלעגאַטן: טאַשיאַ אַלטמאַן, פרומקאַ פּלאָטניצקיע, לאה פּערלשטיין און אריה ווילנער (יורעק). זייער אויפגאַבע איז געווען אָנצוקניפּען אַ קאָנטאַקט מיט דער פּוילישער אונטערערדישער באַוועגונג און צו באַקומען געווער פאַר דער געטאָ.

די קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע איז געשאַפן געוואָרן, אָבער די באַוואָפנונג פון דער גאַנצער געטאָ איז דעמאָלט באַשטאַנען פון איין רעוואָלווער!

מיר זענען געווען עדות פון העלדישן ווידערשטאַנד פון די אידן, וועלכע האָבן זיך אין אַ רייע פאַלן אַנטקעגנגעשטעלט די דייטשן. די דאָזיקע אומבאַקאַנטע העלדן פאַלן אַרונטער אונטערן רובריק „5394 דערשאָסענע" לויט דעם דייטשן באַריכט פון דער „אויסזידלונגס"־אַקציע.

וואָס האָבן געקאָנט אויפטאָן די קאַמפּס־גרופּן, וועלכע זענען באַשטאַנען פון הונדערטער בחורים און מיידלעך, וואָס זענען געווען גרייט אויף אַלצדינג, אָבער זיי זענען געווען אינגאַנצען נישט באַוואָפנט (אויסער דעם אויבן דערמאָנטן איינציקן רעוואָלווער) אַנטקעגן די באַוואָפנטע ביז די ציינער דייטשן, אוקראַינער, ליטווינער און לעטן? מיט אומגעדולד האָבן מיר געוואַרט אויפן ערשטן טראַנספּאָרט געווער פון

דעם „ערישן" טייל פון ווארשע און דערוווייל האבן מיר באשלאסן:

1. ארויסצוגעבן אן אויפרוף צו דער אידישער באפעלקערונג און אויפקלערן, אז „דעפארטאציע איז טרעבלינקע, און אז טרעבלינקע איז טויט", אז די אידן דארפן באהאלטן זייערע פרויען און קינדער און אליין שטעלן א ווידערשטאנד.

2. פעלשן דייטשע „לעבנס־קארטן" און פאנאנדערטיילן צווישן די אידן, וועלכע האבן נישט געהאט דעם „מזל" אריינצובאקומען זיך אין די ווארשטאטן און צו געהערן צו די „פראדוקטיווע" עלעמענטן. (לעגיטי־מאציעס האט מען ארויסגעגעבן אין די טויזנטער).

3. צוליב דעם וואס די „ארדנונג דינסט" אין דער געטא צוזאמען מיטן „אידישן ראט" זענען געווארן אזוי ווי די אוקראינער און די לעטן, די אויספירער פון די דייטשע באפעלן — אקטיוו זיך אנטקעגנשטעלן דער דאזיקער געמיינער ארבעט. אויף דעם קאמאנדאנט פון דער ארדנונגס־דינסט, יוסף שערינסקי, האט מען ארויסגעגעבן א טויט־אורטייל.

אונזערע אויפרופן האבן צו אונזער פארוואונדערונג און פארביטע־רונג נישט געפונען דערוווייל קיין אפקלאנג. מען האט נאך אלץ נישט גע־גלויבט! מען האט געפירט אידן צום טויט, און די אידישע פאסט אין דער געטא איז געווען טעטיק די גאנצע צייט. עס זענען אנגעקומען „גרוסן" פון די ארויסגעשיקטע אידן, וועלכע זענען מיט א בליץ־שנעלקייט פאר־שפרייט געווארן אין דער גאנצער געטא. טויזנטער מענטשן, געיאגט דורך הונגער און אומבאהאלפנקייט פון דער לאגע, האבן זיך געמאלדן טאג־איין און טאג־אויס פרייוויליק „ארויסצופארן". אויף דעם „אומשלאג־פלאץ", וואו מען האט צונויפגעזאמלט די אידן פאר דעפארטאציע, האבן די דייטשן פאנאנדערגעטיילט „גוטהערציק" צו דריי קילא ברויט און איין קילא מארמאלאד צו יעדן פרייוויליקן.

נאכדעם ווי גאנצע גאסן און דיסטריקטן אין דער געטא זענען אויס־געליידיקט געווארן, האבן מיר אונטערגעצונדן עטלעכע צענדליק ליידיקע הייזער, כדי דאס אידישע פארמעגן זאל נישט אריינפאלן אין די דייטשע הענט. די גרעסטע שרפות זענען דורכגעפירט געווארן אין דער נאכט פון 20טן אויפן 21טן אויגוסט 1942. אין דעם טאג, דעם 21טן אויגוסט, האט די אידישע קאמפס־ארגאניזאציע אפגעגעבן דעם ערשטן שאס. ישראל קאנאל האט מיט צוויי קוילן שווער פארוואונדעט דעם קאמאנדאנט יוסף שערינסקי'ן. דער אטענטאט אויף דעם אפיציר פון דער אידישער פאליציי שמעלינג האט זיך נישט איינגעגעבן.

צומארגנס האבן מיר באקומען פון אונזערע חברים פונם „ערישן" טייל פינף רעוואלווערן און אכט גראנאטן. דאס איז געווען אין אונזערע באדינגונגען אן אמת'ער אוצר! אין דער צווישן־צייט האט מען איבער־געריסן די דעפארטירונגס־אקציע. די דייטשע „אומזידלונגס־קאמאנדע"

אַדער „פּאַרניכטונגס־קאָמאַנדע" — אַזוי האָבן די דייטשן גערופֿן די דאָזיקע באַנדיטן — איז אַוועק אין אַנדערע ערטער אין וואַרשעווער דיס־טריקט, כּדי דורכצופֿירן דאָרט זייער אַקציע, און נאָר אַ קליינער טייל דייטשן האָבן זיך באַוויזן דעמאָלסט אויף די גאַסן פֿון דער געטאָ. מיר האָבן באַשלאָסן פֿון דאָס ניי, אין דעם טאָג, ווען די אַקציע האָט זיך ווידער אָנגעהויבן, צו אַטאַקירן די דייטשן און אוקראַינער, וועלכע זענען אַריינגעקומען אין דער סמאָטשע גאַס, אין דעם טייל צווישן די גאַסן נאַוואָליפּיע און דזשעלנאַ.

איבער אונזער טעטיקייט אָבער האָט געהאַנגען אַ בייזער גורל: אַ גרופּע חברים, וועלכע מיר האָבן פֿריער אַוועקגעשיקט אין די הרוביע־שאָווער וועלדער, כּדי צו אָרגאַניזירן דאָרט אַ פּאַרטיזאַנען־גרופּע (מענטשן האָבן מיר געהאַט גענוג, עס האָט געפֿעלט געווער), איז אומגעקומען. דעם זעלבן גורל האָט אויך געהאַט אַן אַנדערע אָפּטיילונג, וועלכע מיר האָבן געשיקט אין די מעזריטשער וועלדער. דעם 3־טן סעפּטעמבער האָט די געשטאַפּאָ אַרעסטירט יוסף קאַפּלאַנ'ען. דעם זעלבן טאָג, עטלעכע שעה שפּעטער, האָבן די דייטשן דערמאָרדעט אויף דער גאַס שמואל ברעסלער, ביינאַכט איז אַריינגעפֿאַלן אין די הענט פֿון די דייטשן אונזער אָרימער מאַגאַזין פֿון געווער און אַמוניציע. אויף אַזאַ אופֿן זענען פֿון אָנהויב אָן פּאַראַליזירט געוואָרן אונזערע שריט, וועלכע האָבן געהאַט דעם ציל צו פֿאַרטיידיקן דעם כּבֿוד פֿון וואַרשעווער אידנטום.

דעם 5טן סעפּטעמבער האָבן די דייטשן באַנייט זייער אַקציע אין אַזעלכע באַדינגונגען און אין אַזאַ פֿאָרנעם, אַז אַלץ, וואָס איז געווען ביז איצט, איז געווען אַ קינדער־שפּיל אַנטקעגן דעם, וואָס איז איצט געקומען. דעם 12טן סעפּטעמבער, דאָס הייסט, אין דעם טאָג, ווען עס איז אָפֿיציעל געמאָלדן געוואָרן דער סוף פֿון דער דעפּאָרטירונגס־אַקציע, זיינען געבליבן אין דער וואַרשעווער געטאָ בלויז 50,000 אידן. וועלכע זענען געווען פֿאַנאַנדערגעטיילט אין פֿיר קליינע געטאָס:

איין געטאָ האָט זיך געצויגן פֿון עק קאַרמעליצקע און לעשנאַ, לעש־נע פֿון נומער 34 ביז 80 (עק זשעלאַזנאַ), אַ טייל זשעלאַזנאַ ביז נאַוואָ־ליפּיע, סמאָטשאַ ביז נאַוואָליפּקי, נאַוואָליפּקי (נישט גראַדע נומערן) ביז קאַרמעליצקאַ, קאַרמעליצקאַ (נישט גראַדע נומערן) ביז לעשנאַ. דאָס איז געווען די „פּראָדוקטיווע" געטאָ, אין וועלכער עס האָבן זיך געפֿונען די אונטערנעמונגען פֿון די דייטשע פֿאַבריקאַנטן: טעבענס, שולץ, ק. ג. שולץ, רעריך, הויפֿמאַן, האַלמאַן און שילינג.

די צווייטע געטאָ האָט זיך געצויגן פֿון גענשאַ, גראַדע נומערן, ביז סמאָטשאַ, סמאָטשאַ ביז פּאַריסאָווער פּלאַץ, שטשענשליוואַ, סטאַווקי, פּאַ־קאַרנאַ, מוראַנאָווער פּלאַץ צווישן פּאַקאַרנאַ און נאַלעווקי, נאַלעווקי, פֿראַנציסקאַנסקאַ, גראַדע נומערן ביז באָניפֿראַטערסקאַ — דאָס איז גע־

ווען די צענטראַלע געטאָ, וואו עס האָט זיך געפונען דער אַזוי־גערופענער „אידישער ראַט" און זיינע אינסטיטוציעס, ווי אויך דער דייטשער אַמט „ווערטערפאסונג", וואָס האָט געהאַט די אויפגאַבע „איבערצונעמען" דאָס איבערגעבליבענע אידישע פאַרמעגן. אויף דעם געביט האָבן געוואוינט די „אומפּראָדוקטיווע" עלעמענטן, אויסער אין דעם בלאָק הייזער אויף דער נאַלעווקי גאַס (גראַדע נומערן), וואו עס האָבן זיך געפונען די פאַבריקן פון דעם דייטש בראַוער און די דירות פון די אידן, וועלכע האָבן געאַרבעט פאַר די פאַבריקן.

די דריטע געטאָ: צווישן פראַנציסקאַנסקאַ (נישט גראַדע נומערן) וואָלאָווא (גראַדע נומערן), שוויענטאַ־יערסקאַ (גראַדע נומערן) און באָניפראַטערסקאַ — דאָ האָט זיך געפונען אַ וואַרשטאַט פון בערשטל־מאַכער, וועלכע האָבן געאַרבעט פאַר דער דייטשער מיליטערישער פאַרוואַלטונג און אַ געטאָ פאַר די אידן, וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט.

די פערטע געטאָ: צווישן פאַנסקע, זשעלאַזנע, וואַליצאָוו, פּראָסטאַ, טשעפּלאַ און טוואַרדאַ — איז געווען אַן אָפּטיילונג פון טעבענס וואַרשטאַטן און אַ געטאָ פאַר די אידישע אַרבעטער.

צווישן דער ערשטן און צווייטער געטאָ איז געווען „אַ נייטראַלער גאַס", דורך קיינעם נישט באַוואוינט. די גאַסן צווישן דער ערשטער און פערטער געטאָ זענען געווען איינגעגלידערט אין דעם „אַרישן" טייל.

עס איז געווען אַ חרפּה צו לעבן! אַ סך חברים האָבן געהאַלטן, אַז מען דאַרף אונטערצינדן די געטאָ, וואַרפן זיך אויף די דייטשן מיט די פויסטן און אומקומען. אַנדערע האָבן געהאַלטן, אַז מען דאַרף אויסנוצן דעם איבעררייס צווישן דער ערשטער ליקווידאַציע און דער נייער, וועלכער וועט קומען, כדי פאַנאַנדערצובויען די קאַמפּף־אָרגאַניזאַציע און כדי צו באַקומען גענוג געווער. אַזוי האָט מען טאַקע באַשלאָסן. די צענטראַלע פון „החלוץ" האָט אָנגענומען פאָלגנדע באַשלוסן:

1. אַרויסצושיקן דעלעגאַטן אין אַלע גרעסערע שטעט, כדי צו אָרגאַניזירן די פאַרטיידיקונג פון די איבערגעבליבענע געטאָס. קיין ביאַליסטאָק האָבן מיר דעלעגירט מרדכי טענענבוים (טאַמאַראָוו), דעם שפּעטערדיקן קאָמאַנדאַנט פון דער אידישער קאַמפּף־אָרגאַניזאַציע אין ביאַליסטאָקער דיסטריקט. קיין בענדין — צבי בראַנדעס און פרומקאַ פּלאָטניצקאַ. אַלס קאָמאַנדאַנט איז נאָמינירט געוואָרן ברוך גאַפּטעק. אין קראָקע איז באַשטימט געוואָרן אַלס קאָמאַנדאַנט לייב לייבאָוויטש (לבן). אין דער אָנפירונג זענען געווען: דאָלעק ליבעסקינד און דרענגלער. אין טשענסטאָכאָוו — רבקה גלאַנץ און יהודה גליקשטיין. אין ווילנע — אבא קאָוונער.

2. צו פאַרשטאַרקן די צוזאַמענאַרבעט מיט אַלע פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע גרופּירונגען.

די רעכטע און לינקע פועלי ציון זענען תיכף צוגעטראָטן מיטצו־אַרבעטן. די אונטערהאַנדלונגען מיטן „בונד" האָבן זיך פאַרשלעפּט. דער „בונד" האָט מסכים געווען אַריינצוטרעטן אין דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע און מיטבאַטייליקן זיך אין דער פאַרטיידיקונג נאָר אויפן שטח פון וואַרשע (אין פוילן האָבן דעמאָלט געלעבט צוויי מיליאָן אידן).

דער „בונד" האָט נישט מסכים געווען אויף אַ בשותפות'דיקער פאַרשטייערשאַפט. כדי צו פאַרבעסערן און מעגלעך צו מאַכן די צוזאַמענ־אַרבעט האָבן די אָרגאַניזאַציעס „החלוץ", „דרור", „השומר הצעיר", „גורדוניה" רעכטע פועלי־ציון־התאחדות, לינקע פועלי־ציון און די אָר־גאַניזאַציע פון די אַלגעמיינע ציוניסטן, באַשלאָסן צו פאַראייניקן זיך און שאַפן אַ פאַראייניקטן אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. כדי צו דערמעגלע־כען די קאָאָרדינאַציע מיטן „בונד" האָט מען געשאַפן אַ אידישן קאָ־אָרדינאַציע־קאָמיטעט, אין וועלכן עס זענען אַריינגעגאַנגען, אויסער די פאַרשטייערשאַפט פון די אויבן דערמאָנטע אָרגאַניזאַציעס, אויך די פאַר־טרעטער פונם „בונד". די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע איז אנערקענט געוואָרן אַלס אַ קאַמפּס־אָרגאַן פון אידישן קאָאָרדינאַציע־קאָמיטעט.

אין פּרעזידיום פונם אידישן קאָאָרדינאַציע־קאָמיטעט זיינען אַריינ־געגאַנגען: יצחק..., סעקרעטאַר, מנחם קירשענבוים און אבראַשאַ בלום. דער פולער קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון: אַלעקסאַנדער (פּסעוודאָנים), מרים הייזדאָרף, מלך פיינקינד, אליעזר געלער, צביה, יוחנן מאָרגענשטערן. דאָס פּרעזידום פון דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון: יצחק..., מנחם קירשענבוים און יוחנן מאָרגענשטערן.

אין דער לייטונג פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע זענען אַריינגעגאַנגען: מרדכי אנילעוויטש, (קאָמאַנדאַנט (אָרגאַניזאַציע אָפּטיי־לונג); יצחק..., וויצע־קאָמאַנדאַנט (באַוואָפענונג); מאַרעק עדעלשטיין (איינדאָרף, לובעטקין, מאָרגענשטערן) און אַ באַשפּייז־קאָמיסיע (טוביה (אויסשפּיר אָפּטיילונג); יוחנן מאָרגענשטערן (פינאַנסן), הערש בער־לינסקי (פּלענער). דער אידישער קאָאָרדינאַציע־קאָמיטעט האָט געהאַט פאָלגנדע קאָמיסיעס: פאַר פּראָפּאַגאַנדע (בלום, פיינקינד), פינאַנסן יהודה ווענגראָווער און מיכאל ראָזענפעלד).

אַ ספּעציעלער בירגער־קאָמיטעט פון: ל. ב., באָלאָדענקאָ, גיטער־מאַן, ג..., מנחם קאַן, לאַנדוי און יוסף..., האָט גענומען אויף זיך די אויפגאַבע צו שאַפן געלט־מיטלען פאַר די באַדערפנישן פון דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, פאַר בויען באַהעלטענישן און טונעלן, און בכדי צו פאָפּו־לאַריזירן צווישן אַלע פאָלקס־שיכטן די אידייע פון אַן אַקטיוון קאַמף.

דער פאַרשטייער פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין דעם „אַרישן" טייל פון וואַרשע לגבי דער אונטערערדישער פוילישער ציווילער מאַכט איז געווען דר. ב., דער פאַרשטייער פון דער אידישע קאַמפּס־

אגאניזאציע — אריה ווילנער (יורעק).

די פּראָפּאַגאַנדע קאָמיסיע פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָט ענג מיטגעאַרבעט מיט דער אַרכיוו־קאָמיסיע פונ אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, וואָס איז באַשטאַנען פון דר. עמנואל רינגעלבלום, אליהו גוטאָווסקי און וואַסער.

נאָך איידער מען איז צוגעטראָטען צו שאַפען די קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע, האָבן מיר באַשלאָסן אָפּצורייניקן די אַטמאָספערע אין דער געטאָ דורך ליקווידירן די אַממייסטן דעמאָראַליזירטע, די פאַרברעכער, וואָס האָבן זיך פאַרקויפט צו די דייטשן און כדי אַנצוואָרפן אַ שרעק אויף דעם „אידישן ראַט". דער טויט פון קאָמאַנדאַנט פון דער „אָרדנונגס־פּאָליציי" מענדעל לייקין (אויסגעפירט דעם טויט־אורטייל האָט אליהו רוזשאַנסקי־עלעק) איז געווען אַ וואָרנונג פאַר זיינע קאָלעגן אין דער פּאָליציי. דער טויט־אורטייל אויף ישראל פירסט, אויסגעפירט דורך דוד שולמאַן, איז געווען אַ וואָרנונג פאַר דעם דעגענערירטן „אידישן ראַט."

במשך פון די דריי מאָנאַטן פון פאַרהעלטניסמעסיקער רו אין דער געטאָ האָבן מיר באַוויזן טיילווייז צו באַוואָפענען די קאַמפּס־גרופּן פון „דרור" און „השומר הצעיר". אַנדערע גרופּן האָבן דעמאָלט נאָך דורכגעמאַכט די אָרגאַניזיר־און שולונג־אַרבעט.

די ערשטע באַוואָפענטע אַקציע האָט דורכגעפירט די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע אין קראָקע. דעם 24טן דעצעמבער 1942 האָבן מיטגלידער פון דער קראָקאווער אָפּטיילונג פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע דורכגעפירט אַ נקמה־אַקט אויף די דייטשן. זיי האָבן באַוואָרפן מיט גראַנאַטן עטלעכע דייטשע קאַפע־הייזער און האָבן דערשאָסן מיט רעוואָלווערן עטלעכע העכערע אָפיצירן פון דער געשטאַפּאָ. די דייטשן האָבן מיטגעטיילט, אַז די צאָל פון זייערע דער'הרג'עטע און פאַרוואונדעטע איז געווען צוואַנציק. דער דאָזיקער אַקט איז אָבער גלייכצייטיק געווען דער סוף פון דער טעטיקייט פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע אין קראָקע. עטלעכע טעג שפּעטער איז די קראָקאָווער אָרגאַניזאַציע צוזאַמען מיט איר העלדישן קאָמאַנדאַנט לייבאָוויטש (לבן) אַריינגעפאַלן אין די דייטשע הענט.

דעם 18טען יאַנואַר 1943 האָבן שטאַרקע אָפּטיילונגען פון זשאַנדאַמעריע, ס. ס. און דייטשע סאָלדאַטן אַרומגערינגלט די וואַרשעווער געטאָ. צוויי טעג פריער האָבן די דייטשן דורכגעפירט מאַסן־אַרעסטן אין דעם אַרישן טייל פון וואַרשע. די אידן אין דער געטאָ האָבן דעמאָלט אַמווייניקסטן ערוואַרט אַזאַ אַקציע. פאַרטאָג האָבן די דייטשן אַרומגערינגלט אַלע גאַסן און איינגאַנגען, וואָס האָבן געפירט צו דער געטאָ. די אַרבעטער, וואָס זיינען געגאַנגען צו דער אַרבעט אין די פאַבריקן, האָט מען

אַפּגעפירט אויף דעם „אומשלאַגס־פּלאַץ״, נישט קאָנטראָלירנדיק אפילו זייער „פּראָדוקטיוויטעט״. אַ טייל איבערגעבליבענע איז געלונגען זיך צו באַהאַלטן. פּרייוויליקע פאַר „אַרויספאָרן״ זענען שוין נישט געווען.

במשך פון דריי חדשים האָט מען געהאַט צוגעגרייט באַפעסטיקונגס־פּונקטען אין קעלערן און אויף די בוידעמער. מען האָט פאַרמויערט וואוינונגס־צימערן, מען האָט געבויט דאָפּעלטע סופיטען. מחוץ די גרעניצן פון די באַפעסטיקטע פּונקטן זענען געווען נאָר עטלעכע קאַמפּס־גרופּן, מער וועניקער צוגעגרייט. אַ טייל קאַמפּס־גרופּן אין דער צענטראַלער געטאָ, אונטער דער אָנפירונג פון מרדכי אנילעוויטש, האָבן זיך בכיון געלאָזט פאַרכאַפּן צוזאַמען מיט עטלעכע הונדערט אידן, און ווען זיי האָבן זיך געפונען אויפן עק פון די גאַסן זאַמענהאָף און ניסקאָ, האָבן זיי אויף אַ געגעבענעם ציַיכן געעפענט אַ שיסעריי אויף די דייטשן. די אידן, וועלכע מען האָט געפירט צום טויט, זיינען זיך פונאַנדערגעלאָפן, און די דייטשן, באַהערשט פון אַ פּאַניק, זענען אַנטלאָפן.

אַביסל שפּעטער, נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן זיך „בארואיגט״, זענען זיי צוריקגעקומען מיט פאַרשטאַרקטע גרופּן. עס זענען געווען קרבנות אויף ביידע זייטן. די רייען פון די אידישע קעמפער האָבן אָנגעהויבן צו ווערן שיטער. דער יונגער עלעק רוזשינסקי, וועלכער איז שווער פאַרוואונדעט געוואָרן אינם העלדישן קאַמף, האָט ביז דער לעצטער מינוט נישט אַרויסגעלאָזט דעם רעוואָלווער פון זיינע הענט. מרדכי אניעלעוויטש האָט נישט געהאַט מער קיין קוילן, האָט ער זיך מיט די פויסטן געוואָרפן אויף אַ זשאַנדאַרם, אַרויסגעריסן פון זיינע הענט אַ ביקס און אָנגעהויבן דעם קאַמף פון דאָס ניי. נאָך אַ שעה׳דיקן העלדישן קאַמף איז אומגעקומען די גאַנצע אידישע קאַמפּס־גרופּע, אויסער דעם קאָמאַנדאַנט, וועלכער איז דורך אַ נס ניצל געוואָרן.

אַנדערע גרופּן, אונטער דער אָנפירערשאַפט פון יצחק... אליעזר געלער און אריה ווילנער, האָבן געפירט אַ פּאַרטיזאַנען־קאַמף אין די הייזער. אויף זאַמענהאָף 56, מוראַנאָווסקאַ 44, מילאַ 34, 41 און 63 און אויף סטאַווקי גאַס זענען גרופּן געווען באַהאַלטן און האָבן אָפּגעוואַרט די אָנקומענדיקע דייטשן. זכריה ארצשטיין, בנימין וואלד און הנוך גוטמאַן האָבן זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט אין זייער העלדישקייט און אויסדויער. אויף אונזער זייט איז געפאַלן נאָר איין קעמפער. דער רעזולטאַט פון די קאַמפן איז אַריבערגעשטיגן אַלע אונזערע דריסטע דערוואַרטונגען. אַ פאַנישער שרעק האָט אַרומגעכאַפּט די דייטשן, איידער זיי זענען אַריינגעגאַנגען אין די הייזער. אויפן דריטן טאָג האָבן זיי איבערגעריסן די אַקציע. ישראל קאנאל האָט געקעמפט העלדיש מיט אַ קליינער גרופּע אויף דעם געביט פון די וואַרשטאַטן. אין רעזולטאַט פון די קאַמפן האָבן מיר פאַרנומען קנאַפּע צוואַנציק ביקסן און רעוואָלווערן,

מיר האָבן דער׳הרג׳עט און פּאַרוואונדעט פופציק דייטשן.

אַנהויב פעברואַר האָט זיך אָנגעהויבן די ווייטערדיקע טיילווייזע ליקווידאַציע פון דער געטאָ אין טשענסטאָכאָוו. אַ קליינע גרופּע קעמפער, באַוואָפנט מיט עטלעכע רעוואָלווערן, וועלכע זיי האָבן באַקומען פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע אין וואַרשע, האָבן געשטעלט אַן אַקטיוון ווידערשטאַנד. עס איז געווען אַ טראַגיש בילד, נישט צו באַשרייבן: די אַלטע רעוואָלווערן האָבן זיך פאַרהאַקט און האָבן נישט פונקציאָנירט. די קעמפער האָבן זיך דאַן געוואָרפן אויף די דייטשן מיט ליידיקע הענט און זענען אַלע אומגעקומען פון די דייטשע קוילן. אַפילו ביי די מערדער האָט אַזאַ שטומער העראָאיזם אַרויסגערופן באַוואונדערונג און דער־שטוינונג.

דער פּאַסיווער ווידערשטאַנד פון דער אידישער ציווילער באַפעל־קערונג און דער קאַמף פון די אָפּטיילונגען פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָבן געצוואונגען די דייטשן איבערצורייסן די ליקווי־דאַציע־אַקציע אין וואַרשע. די אידן האָבן זיך באַהאַלטן אין די באַ־פעסטיקטע פונקטן. די, וועלכע זענען געכאַפּט געוואָרן, האָבן פאַרניכטעט די ווענט פון די וואַגאָנען און זענען אַרויסגעשפּרונגען פון זיי אין מיטן לויף פון דעם צוג. אַפילו פון טרעבלינקע איז געלונגען אַ קליין הייפעלע אידן צו אַנטלויפן.

דער אָפּקלאַנג פון די שיסערייען און פון די געוואָרפענע גראַנאַטן האָט עלעקטריזירט אַלעמען. די קעמפער האָט מען איבעראַל באַגריסט אַלס רעטער. די באַפעלקערונג האָט זיי געהאָלפן מיט וואָס נאָר זיי האָבן געקאָנט: די בעקערס האָבן צוגעשטעלט ברויט אַן געלט, די רימערס האָבן זיי צוגעשטעלט בייטלען פאַר די רעוואָלווערן. די קאַמפּס־אָרגאַני־זאַציע איז זיך פאַנאַנדערגעוואַקסן און האָט פאַרשטאַרקט אירע כחות פון טאָג צו טאָג. צוליב דעם, וואָס די פאָנדן, וועלכע זענען צוגעשטעלט געוואָרן דורך דעם בירגער־קאָמיטעט, זענען נישט געווען גענוגנט ביי דעם בודזשעט פון מיליאָנען זלאָטעס, וועלכע זענען געווען נויטיק, האָט די קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע אַרויפגעלייגט גרעסערע שטייערן אויף די מער פאַרמעגלעכע שיכטן. די שאַרפע מיטלען, וועלכע זיינען באַנוצט געוואָרן געגן די עקשנות׳דיקע רייכערע אידן, האָבן געהאָלפן, אַז די שטייערן זאָלן ווערן רעגולער איינגעצאָלט. די, וועלכע האָבן נישט איינ־געצאָלט די סומען, זענען אַרעסטירט געוואָרן. אויף די אידישע אָנפירער פון די וואַרשטאַטן, אויף די מיטגלידער פון דער „אָרדנונגס־פּאָליציי״ און אויף די אַלע, וועלכע האָבן געפירט געשעפטן מיט די דייטשע אונ־טערנעמער, האָט מען אַרויפגעלייגט גרויסע געלט־שטראָפן. אויפן „אידישן ראַט״ און אויף זיינע אינסטיטוציעס האָט מען אַרויפגעלייגט צוזאַמען אַ קאָנטריבוציע פון בערך איין מיליאָן זלאָטעס. במשך פון דריי טעג איז

די דאַזיקע קאָנטריבוציע איינגעצאַלט געוואָרן. אויף אַ בכבודיקער אויס־ציייכנונג פון דער גאַנצער פאַרפוילטער קליקע האָט זיך פאַרדינט אברהם געפּנער, וועלכער האָט ביז צום סוף אַפּגעהיט זיין אומאָפּהענגיקייט און האָט געהאַט ריינע הענט. ער האָט געהאָלפן פינאַנציעל דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע און האָט געזאַמלט פאַר איר גרויסע סומען געלט.

אַלס קאָמאַנדאַנט פון דער „צענטראַלער געטאָ” איז באַשטימט געוואָרן ישראל קאַנאַל, פון די בערשטען-וואַרשטאַטען — מאַרעק עדעל־שיין, פון טעבענס וואַרשטאַטן — אליעזר געלער. די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָט געהאַט 22 קאַמפּס-גרופּן: עלף גרופּן זענען באַשטאַ־נען פון מיטגלידער פון יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, וועלכע זענען געווען אָנ־געשלאָסן אין „החלוץ”, („דרור” — 5, „השומר הצעיר” — 4, עקיבא — 1, „גורדוניה” — 1). דער „בונד” האָט געהאַט פיר גרופּן: רעכטע פּועלי ציון — איין גרופּע, לינקע פּועלי ציון — איין גרופּע, הנוער הציוני — איין גרופּע, און דער לינקער פּראָפעסיאָנעלער פאַרבאַנד — איין גרופּע. צוזאַמען האָט דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט געהאַט אַכצן גרופּן.

אַלס פירער פון די באַזונדערע גרופּן זענען באַשטימט געוואָרן:

„דרור” — זכריהו ארצשטיין — בנימין וואַלד — הנוך גוטמאַן — יצחק בלווישטיין — בערל ברוידער.

„השומר הצעיר” — מרדכי גראַוואַס (מעדעק) — דוד נאַוואָ־דוואָרסקי — סאַלאָמאַן ווינאַגאַן — יוסף פאַרבער.

„גורדוניה” — יעקב פייגענבלאַט.

עקיבא — לוטעק גאָטבלאַט.

הנוער הציוני — פּראַשקער.

רעכטע פּועלי ציון — מאַגיסטער מאַרעק מאַיעראָוויטש.

לינקע פּועלי ציון — הערש בערלינסקי.

לינקער פּראָפעסיאָנעלער פאַרבאַנד — הענריק קאַווע — הענריק זילבערבערג — יורעק גרינשפּאַן — פּאַוועל...

„בונד” — וועלוול ראָזאָווסקי — לוי גראָזאַלץ — יורעק בלאָנעס — דוד האָכבערג.

ניין גרופּן זענען געווען קאָנצענטרירט אין דער צענטראַלער געטאָ, אַכט אויפן געביט פון די וואַרשטאַטן פון טעבענס און שולץ, פינף אין דער געטאָ פון די בערשטן וואַרשטאַטן.

די באַזע פון דער באַוואָפנונג פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַ־ציע איז באַשטאַנען פון אַ גרעסערן טראַנספּאָרט געווער, וואָס איז גע־שיקט געוואָרן דורך דער פּוילישער מיליטערישער מאַכט. דאָס געווער איז באַשטאַנען פון רעוואָלווערן, גראַנאַטן און אויפריים-מאַטעריאַלן. פאַר די געלדער, וואָס מיר האָבן באַקומען, האָבן מיר געקויפט עטלעכע

הונדערט רעוואָלווערן און אַמוניציע. מיר האָבן געצאָלט פאַר רעוואָל־ווער „וויסטי" און „פאַראַבעלום" פון 10 ביז 15 טויזנט זלאָטעס!

אין פאַרלויף פון וואָכן האָבן מיר דורכגעפירט אויסגראָבונגען ביז צו די מויערן פון דער געטאָ, ביי וועלכע עס זיינען געשטאַנען דייטשע מיליטערישע וואַכן, און מיר האָבן אונטערגעלייגט מינעס. באַגרייפנדיק, אַז די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע וועט קענען שטעלן אַ געהעריקן ווידערשטאַנד נאָר דעמאָלסט, ווען זי וועט האָבן די פולקאָמע און אומ־באַדינגטע אונטערשטיצונג מצד דער אידישער באַפעלקערונג, האָבן מיר מיט דער גאַנצער שאַרפקייט און ענטשלאָסנהייט אָנגעהויבן אַ קאַמף מיט די עלעמענטן, וועלכע זענען באַגאַנגען פאַררעטערישע אַקטן און האָבן מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן, אָדער האָבן דורך זייער מיאוסער האַנדלונג דעמאָראַליזירט די געטאָ. די יעניגע פון די דאָזיקע פאַרשוינען, וועלכע זיינען נישט אַנטלאָפן אין דעם „אַרישן" טייל פון שטאָט, זיינען אומגעבראַכט געוואָרן דורך דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע. צווישן די, וועלכע זיינען אומגעקומען אויפן סמך פון אונזער אורטייל, האָט זיך אויך געפונען דר. אַלפרעד נאָסיג.

די אַטמאָספערע איז געוואָרן אָפּגערייניקט. די רעשטלעך פון וואַר־שעווער אידנטום האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט נאָכדעם, ווי די אַטמאָספערע איז אָפּגערייניקט געוואָרן פון די דאָזיקע עלעמענטן. אין פאַרלויף פון דער יאַנואַר־אַקציע האָבן די אידן אין דער וואַרשעווער געטאָ באַוויזן, אַז אין זייערע מוחות און אין זייער שטעלונג זענען פאָרגעקומען ראַדי־קאַלע ענדערונגען. מיט דעם דאָזיקן צושטאַנד האָבן זיך די דייטשן געמוזט רעכענען. עס איז אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכע זאַך, אַז נישט די העראָאישע שטעלונג פון דער אידישער באַפעלקערונג און נישט די מו־טיקע פאַרטיידיקונג פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָבן נישט געקאָנט האָבן קיין איינפלוס אויף דעם גורל פון דער געטאָ, וואָס איז שוין געווען לאַנג גע׳חתמ׳עט. די דייטשן אָבער האָבן נישט געוואָלט מער ברענגען קיין קרבנות און האָבן דעריבער באַשלאָסן צו ליקווידירן די געטאָ מיט „פרידלעכע" מיטלען, האָבנדיק דערביי צוויי צילן: 1) צו באַקומען פעהיקע עלעמענטן צו דער אַרבעט פאַר דער מלחמה־פּראָדוקציע אַזוי לאַנג, פאַרשטייט זיך, ווי די דאָזיקע עלעמענטן וועלן נאָך זיין נויטיק. 2) אָפּגרעניצן די „פעאיקע צו דער אַרבעט" פון די „אומ־פּראָדוקטיווע" עלעמענטן (וועלכע זענען אין דער גרעסטער מערהייט אויך געווען פעאיק צו אַרבעט, נאָר האָבן נישט געוואָלט אַרבעטן אין די דייטשע אונטערנעמונגען). אויף אַזאַ אופן האָבן די דייטשן גערעכנט אָפּשוואַכן די געטאָ און דורך אַרויסרופן קנאה און פיינטלעכקייט צווישן די, וועלכע האָבן „געדאַרפט בלייבן לעבן" און צווישן די, וועמעס פאַר־ניכטונג איז געווען אַ פראַגע פון טעג — צוברעכען מאָראַליש די געטאָ.

אנהויב פעברואר 1943 האבן די דייטשע אייגנטימער פון די פאבריקן אנגעהויבן א ברייט־פארצווייגטע פראפאגאנדע־אקציע צווישן די ארבעטער, אז זיי זאלן זיך פרייוויליק מעלדן צום ארויספאר. „ווארשע וועט אפגערייניקט ווערן פון אידן", האבן זיי ערקלערט אויף ספעציעל־ארגאנאזירטע ארבעטער־פארזאמלונגען און נאר די, וועלכע וועלן ארויספארן קיין פאניאטאוו און טראווניקי, וואוהין די ווארשטאטן דארפן אריבערגעפירט ווערן, וועלן האבן א פארזיכערטע עקזיסטענץ און א זיכערהייט, אז „זיי וועלן איבערהאלטן די מלחמה."

אלס אנפירער פון דער דאזיקער פראפאגאנדע איז באשטימט געווארן טעבענס'עס שותף, סטעמיען, דער דעגענערירטער אויסוואורף, וועמען עס איז נאך פריער געלונגען צו געווינען צווישן די אידישע ארבעטער א געוויסע פאפולאריטעט, א דאנק זיין כלומר'שטער פריינטלעכער באציאונג צו זיי. סטעמיען איז געווען אן אנגעזעענע „פערזענלעכקייט" אין די פארשידענע היטלעריסטישע פארטיי־ארגאניזאציעס, ער איז געווען אמבעסטן אינפארמירט וועגן אלע באשלוסן, וועלכע זענען אנגענומען געווארן דורך דער געשטאפא אין בערלין וועגן דער ענדגילטיקער ליקווידאציע פון אידנטום. אין זיינע פאטעטישע רעדעס האט ער פארגעשטעלט פאר די פארזאמלטע א גן־עדן בילד פון לעבן אויפן שוים פון דער שיינער נאטור, וואו נאך דער ארבעט און אין פרייע טעג פון דער ארבעט וועלן איינגעארדנט ווערן ספעציעלע פארוויילונגען. ער האט דערציילט נישט געשטויגענע מעשות וועגן שיין איינגעארדנטע פלאזשעס (ביטשעס), שווים־ערטער, קאנצערטען, טעאטער־פארשטעלונגען, גוטער באשפייזונג, אויסגעצייכנטע היגיענישע באדינגונגען, שולן, קינדער־היימען, א. א. וו.

כדי אונטערצושטרייכן דעם „ציווילן" כאראקטער פון דער דעפארטאציע, האבן די דייטשן באשטימט אלס דעפארטאציע־קאמיסאר נישט קיין פארשטייער פון דער געשטאפא, נאר דעם פאבריקאנט טעבענס. צווישן די ערשטע פאבריקן, וועלכע האבן געדארפט ליקווידירט ווערן זענען געווען: האלמאנס סטאלער פאבריק און די בערשטן־ווארשטאטן. די אידישע קאמפס־ארגאניזאציע האט באלד אונטערגענומען א געגן־אקציע סיי אין שריפט, סיי אין טאט. ביינאכט, איידער האלמאנס פאבריק האט געדארפט אריבערגעטראגן ווערן, האט אן אפטיילונג פון דער קאמפס־ארגאניזאציע זיך דורכגעריסן דורך די פאבריק־טויערן און אונטערגעצונדן די פאבריק־בנינים, דעם גאנצן רוי־מאטעריאל און די שוין־פארפאקטע מאשינען. די דייטשן, וועלכע האבן זיך געפונען דעמאלט אין דער פאבריק, זענען אנטלאפן אין א פאניק.

די אפטיילונג פון דער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע האט זיך צוריקגעצויגן אן פארלוסטן. צוזאמענגנס האבן זיך פון טויזנט ארבעטער געמאלדן צום ארויספאר נאר 25. פון דריי און א האלב טויזנט ארבעטער

אין די בערשטן־ווארשטאטן האט זיך נישט געמאָלדן קיין איינער!

די אידישע קאמפּס־אָרגאַניזאַציע האט פאר די אויגן פון דער דייטשער וואך באפרייט א גרופּע פון 60 אידן, וועלכע זיינען געווען אַרעסטירט אויף דעם פּלאַץ פון די שולץ־ווארשטאטן. דער אויטאָריטעט פון דער אידישער קאמפּס־אָרגאַניזאַציע איז געוואקסן נישט נאָר ביי דער אידישער באפעלקערונג. אויך די דייטשן האבן זיך געמוזט מיט מיט איר זייער ערנסט רעכענען. דעם 14טן מערץ, 1943, האט די אידישע קאמפּס־אָרגאַניזאַציע פאנאנדערגעקלעפּט אויפרופן, אין וועלכע זי האט אויפגעפאָדערט אַנטקעגנצושטעלן זיך די דייטשע פאראָרדנונגען. אין די אויפרופן איז אונטערגעשטראכן געווארן, אז „פּריווילִיקע" דעפּאָר־טאַציע הייסט די פארניכטונג פון דער געטא. דעם 20טן מערץ האט טעבענס אויפגעהאנגען לעבן אונזערע אויפרופן זיינע אייגענע אויפרופן (די אידישע קאמפּס־אָרגאַניזאַציע האט קאָנפיסקירט א גרויסן טייל פון טעבענס אויפרופן, נאכדעם ווי זי האט זיך דערוואוסט, אז זיי זיינען אפּגעדרוקט). אין די אויפרופן האט טעבענס געזאָגט פאָלגענדעס:

„צו די אידישע באוואפנונג־ארבעטער אין דער אידישער געגנט! די לייטונג פון דער קאמפּס־אָרגאַניזאַציע האט פאנאנדערגעקלעפּט אין דער נאכט פון 14טן אויפן 15טן מערץ אַן אויפרוף, אויף וועלכן איך וויל אייך ענטפערן. איך שטעל פעסט קאטעגאָריש, אַז 1) די דעפּאָרטאַ־ציע־אַקציע וועט איבערהויפּט נישט פארקומען. 2) אַז קיינער האט נישט געהייסן נישט דעם הער שולץ און נישט מיר דורכצופירן אַזאַ אַקציע אונטער דער דראָאונג פון טויט. 3) איך שטעל פעסט קאטעגאָריש, אַז דער לעצטער טראַנספּאָרט דעפּאָרטירטע איז נישט פארפאַלן געווארן. עס איז צום באַדויערן, וואס די באוואפנונגס־ארבעטער פון הער שולץ האבן נישט געפאָלגט זיינע גוטע עצות. איך באַדויער, וואס איך האב געמוזט אַריבערטראָגן איינעם פון די ווארשטאטן, כדי אויסצונוצן די עקזיסטירנדע טראַנספּאָרט מעגלעכקייטן. עס איז געווארן פאראָרדנט, אַז די נעמען פון די אַרבעטער, וועלכע זענען אַנגעקומען קיין טראַווניקי, זאָלן תיכף פעסטגעשטעלט ווערן, און אַז זייער באַגאַזש זאָל געבראַכט ווערן צוזאמען מיט זיי; די באַהויפּטונג, אַז די באַגלייטער פונם צווייטן טראַנספּאָרט פון דער פּראַסטאַ גאַס קיין פּאָניאַטאָוו האבן נישט גע־וואוסט, וואס עס איז געשען מיט דעם טראַנספּאָרט, איז אַ פארברעכע־רישע העצע צו ווירקן אויף די באוואפענונג־ארבעטער, און איז דער געמיינסטער ליגן.

„די באַגלייטער זענען אַלע געבליבן אויפן אָרט, זיי האבן אָוועקגע־שיקט דעם צוג, און אַ חוץ דעם זענען זיי אין צווישן צייט עטלעכע מאָל געקומען צו פאָרן אַהער מיט לאַסט־אויטאָס, צוזאמען מיט די ארבעטער פון פּאָניאַטאָוו, כדי מיטצונעמען זייערע זאכן. דער באַגאַזש איז נישט

אָפּגעשיקט געוואָרן פון דער פּראסטא גאַס. ער געפינט זיך אונטער דעם אויפזיכט פון אַ איד, דעם אינזשינער ליפשיץ, וועלכער איז גרייט יעדן מאָמענט צו געבן וועגן דעם אינפאָרמאַציעס. יעדער אַרבעטער אין טראַווניקי און פּאָניאַטאָוו האָט באַקומען און האָט זיין גאַנצן באַגאַזש.

„אידישע באַוואָפענונגס־אַרבעטער! גלויבט נישט די, וועלכע ווילן אייך אַריינפירן אין אַ טעות. זיי ווילן אייך אויפהעצן, כדי גורם צו זיין רעזולטאַטן, וועלכע וועלן זיין אומפאָרמיידלעך. אין די באַפעסטיקונגס־פּונקטן איז נישט פאַראַן קיין שום זיכערהייט, און דאָס לעבן דאָרט איז אומגעלעך אַזוי ווי עס איז אין אַרישן טייל. די אומזיכערהייט צוברעכט מאָראַליש די באַוואָפענונגס־אַרבעטער, וועלכע זיינען געוואוינט צו אַרבעטן. איך פרעג אייך, פאַרוואָס קומען צו מיר רייכע אידן פון אַרישן טייל און בעטן מיך, איך זאָל זיי נעמען צו דער אַרבעט. זיי האָבן גענוג געלט צו לעבן אין אַרישן טייל, אָבער זיי קאָנען נישט מער אויסהאַלטן.

„מיט דער פולער איבערצייגונג קאָן איך אייך ראָטן נאָר פאָלגנדעס:

פאָרט קיין טראַווניקי, פאָרט קיין פּאָניאַטאָוו, ווייל דאָרט איז פאַראַן אַ מעגלעכקייט צו לעבן, און דאָרט וועט איר איבערהאַלטן די מלחמה. די לייטונג פון דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע וועט אייך נישט העלפן, זי גיט אייך נאָר פאַלשע צוזאָגן. זיי פאַרקויפן אייך, פאַר גרויסע סומען געלט, ערטער אין די פאַרטיידיקונגס־פּונקטן, שפּעטער וועלן זיי אייך ווידער אַרויסטרייבן אויף די גאַסן און וועלן אייך איבערלאָזן אַליין אויף אייער אייגענעם גורל. איר האָט שוין אַליין גענוג דערפאַרונג מיט די דאָזיקע אָפּנאַרערישע טריקן. גלויבט נאָר די דייטשע דירעקטאָרן פון די פאַבריקען, וועלכע זענען צוזאַמען מיט אייך, אַנצופירן מיט דער פּראָדוקציע אין פּאָניאַטאָוו און אין טראַווניקי. נעמט אויך מיט אייערע פרויען און קינדער, ווייל מען זאָרגט אויך וועגן זיי! „וואָלטער צ. טעבענס, באַפולמעכטיקטער אַריבערצופירן פאַבריקן פון דער אידישער געגנט אין וואַרשע."

אין זייער געמיינהייט זיינען די דייטשע אייגנטימער פון די פאַבריקן נישט אָפּגעשטאַנען פון דער געשטאַפּאָ. טעבענס האָט זיך נאָך ערלויבט איינצולאַדן די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, דורך דער פאַרמיטלונג פון זיינע אידישע שקלאַפן, אויף אַ „זאַכלעכער קאָנפערענץ"! די דייטשע פּראָפּאַגאַנדאַ האָט נישט געהאַט קיין דערפאָלג. קיינער האָט איר נישט געגלויבט. אויב ס'האָבן זיך געמאָלדן עטלעכע הונדערט אידן, האָט זיי געצוואונגען דערצו דער הונגער און אין דער ערשטער רייע אַ האָפענונגס־לאָזער מאַרגן. אַלס רעזולטאַט דערפון זיינען די דייטשן געווען געצוואונגען צו באַנוצן זיך מיט געוואַלד, וואָס איז דעמאָלט שטאַרק נישט געווען באַקוועם. פון איין זייט האָט דאָס דעמאַסקירט זייערע אמתע כוונות, פון דער אַנדערער זייט זיינען די רעזולטאַטן נישט געווען קיין גרויסע.

אידן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן. עס ווייזט אויס, אַז די דייטשן האָבן באַטראַכט זייער פּלאַן וועגן דער ענטגילטיקער ליקווידאַציע פון געטאָ דערוויי׳ל אַלס פּריציייטיק.

די דייטשן האָבן זיך געווענדט צום „אידישן ראַט״, ער זאָל דורכפירן די אַקציע. דער „אידישער ראַט״ האָט איינגעלאַדן די קאַמפס־אָרגאַניזאַציע אויף אַ באַראַטונג. די דאָזיקע איינלאַדונג איז, פאַרשטייט זיך, אָפּגעוואָרפן געוואָרן מיט פאַראַכטונג. דער פאָרזיצער פונם „אידישן ראַט״, דער „באַ־רימטער״ אינזשיניער מאַרק ליכטענבוים, האָט געגעבן די דייטשן פאָלגענדן כאַראַקטעריסטישן ענטפער: „איך האָב נישט קיין מאַכט אין געטאָ, דאָ הערשט אַן אַנדערע רעגירונג״. די דייטשע פּלענער האָבן זיך געענדיקט מיט אַ פולשטענדיקן דורכפאַל. דאָס מאָל איז זיי שוין נישט געלונגען צו צעשפּליטערן די כוחות פון דעם איבערגעליבענעם הייפל אידן. אויב די דייטשן האָבן ארויסגעגעבן אַ טויט־אורטייל אויף דעם גאַנצן אידישן קיבוץ — דאַרף מען אומקומען אין קאַמף! צו דעם האָט געצילט די אידישע קאַמפס־אָרגאַניזאַציע.

אין דער נאַכט פון 18־טן אויפן 19־טן אַפּריל האָט זיך אָנגעהויבן דער לעצטער אַקט פון דער טראַגעדיע פון וואַרשעווער געטאָ (דאָס האָט געדאַרפט זיין אַ געבורטסטאָג־פּרעזענט פאַר דעם „פּירער״. די אידישע קאַמפס־אָרגאַניזאַציע האָט זיך געשטעלט צום קאַמף. 2 ביינאַכט האָבן די דייטשן אַוועקגעשטעלט אַרום די מויערן פון געטאָ געדיכטע דייטשע, אוקראַינישע און לעטישע פּאַטראָלן (אויף יעדע 25 מעטער). אינציק־ווייז, זאַלבעצווייט און זאַלבעדריט זיינען די דייטשע סאָלדאַטן אַריין אין די גאַסן פון דער נישט־באַוואוינטער געטאָ. זיי האָבן געוואָלט איבער־ראַשן די קעמפער און די באַפעלקערונג.

2:30 ביינאַכט קומען אָן די ערשטע מעלדונגען פון די וויטע פּאָסטנס וועגן דער קאָנצענטראַציע פון גרעסערע מיליטערישע כוחות. פיר אַזייגער פאַרטאָג האָבן אַלע קאַמפס־גרופּן זיך געפונען אויף זייערע פּאָסטנס. זיי זיינען געווען גרייט אויף אַ געהעריקן אויפן אויפצונעמען דעם אַריינדרינגענדן שונא. 6 אין דער פרי האָבן אַריינמאַרשירט אין צענטראַלער געטאָ 2000 באַוואָפנטע ס. ס. לייט מיט טאַנקן, שנעל־שיסנדע קליינע האַרמאַטן, 3 לאַסט־אויטאָס מיט אַמוניציע און אַמבולאַנסן. צו־זאַמען מיט די אָפּטיילונגען פון ס. ס. לייט האָבן זיך באַוויזן אויך דער גאַנצער דייטשער „דעפּאָרטאַציע״ שטאַב, די אָפיצערן פון ס. ס. און גע־שטאַפּאָ: מיכעלסאָן, האַנדקע, העפלע, מירעטשקאַ, באַרטעטשקאַ, בראַנד און מענדע.

די אידישע באַפעלקערונג זעט מען נישט אויף די גאַסן. זיי געפינען זיך אַלע אין די אונטערערדישע באַפעסטיקונגס־פונקטן, אָדער אין אַנ־

דערע באַהעלטעניש. בלויז די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע איז אויף דער וואַך און גרייט. די קעמפער געפינען זיך אין 3 שליסל־פּונקטן אין געטאָ, וועלכע גרעניצן אַפ דעם אַריינגאַנג צו די הויפּט־גאַסן. דער ער־שטער צוזאַמענשטויס קומט פאָר אויף נאַלעווקי גאַס, וואו 2 פאַרבאַרי־קאַדירטע קאַמפּס־גרופּן פאַרטיידיקן די גאַס. דער קאַמף ענדיקט זיך מיט אַ נצחון פון די אידישע קעמפער. די דייטשן טרעטן אָפּ, איבערלאָזנדיק אַ סך גע׳הרג׳עטע.

גלייכצייטיק קומט פאָר אַ גרויסער קאַמף ביים עק פון די גאַסן מילאַ און זאַמענהאָף. די פאַרבאַריקאַדירטע קעמפער אין אַלע 4 עקן פון דער גאַס האָבן אַטאַקירט די אַריינדרינגנדע דייטשע הויפּט־קאָלומנע. נאָך די ערשטע שאָסן, אָפּגעגעבן פון מאַשין־געווער, און נאָך די ערשטע גראַ־נאַטן, וואָס זיינען געוואָרפן געוואָרן אויף די ס.ס. לייט — ווערט די גאַס ליידיק. מען זעט נישט קיין גרינע יוניפאָרמס. זיי האָבן זיך באַהאַלטן אין די געשעפטן און אין די טויערן פון די שכנות׳דיקע הייזער. עס קומט פאָר אַן אויסטויש פון איינציקע שאָסן. אין 15 מינוט שפּעטער פאָרן אַריין טאַנקען. זיי קומען צו נאָענט צו דער פּאָזיציע פון די אידישע קעמפער. די געוואָרפענע פלעשער מיט אויפרייס־שטאָף טרעפן אין אַ טאַנק. די פלאַמען פאַרשפּרייטן זיך זעהר שנעל. נאָך דעם קומט פאָר אַן אויסברוך. דער טאַנק קאָן זיך מער נישט רירן פון אָרט. די מאַנשאַפט איז פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט. די איבערגעבליבענע צוויי קליי־נע טאַנקען ציען זיך באַלד צוריק און נאָך זיי אַנטלויפן אין אַ פּאַניק אַלע דייטשן, וואָס האָבן זיך פריער געהאַט אויסבאַהאַלטן. זיי ווערן נאָכגעיאָגט מיט אַ שיסעריי און מיט גראַנאַטן. די דייטשן האָבן פאַר־לוירן בערך 200 דער׳הרג׳עטע און פאַרוואונדעטע. אונזערע פאַרלוסטן — 1 קעמפער.

צוויי שעה שפּעטער האָבן די דייטשן אַוועקגעשטעלט אויף דעם שטח צווישן די געטאָס האַרמאַטן, פון וואַנען זיי האָבן געשאָסן אויף אונזערע פּאָזיציעס. דער צוגאַנג איז געווען פריי, די פּאָזיציעס זיינען גענומען געוואָרן. פּלוצלינג האָבן אָנגעהויבן פאַלן גראַנאַטן פון די פענסטער פון דער אַנדערער זייט (זאַמענהאָף 29). דאָס האָט איינע פון אונזערע גרופּן, וועלכע האָט ביז איצט נישט געהאַט געשאָסן, אַטאַקירט די דייטשן דעם צווייטן מאָל אויף דעם זעלבן אָרט. די דייטשן האָבן פאַרלוירן בערך 50 מאַן. אונזער גרופּע ציט זיך צוריק אָן פאַרלוסטן.

5 נאָכמיטאָג זיינען שוין אין געטאָ נישט געווען קיין דייטשן. זיי האָבן זיך צוריקגעצויגן אין די אומבאַוואוינטע געגנטן. מיר האָבן געהאַט די איבערמאַכט דערפאַר, ווייל מיר האָבן געהאַנדלט פּלוצלינג און שנעל, פון גוט־צוגעגרייטע, פאַרשטעלטע פּאָזיציעס.

דער צווייטער טאָג פון דער אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ קאַנ־

צענטראַציע פון גרעסערע אַפּטיילונגען פון ס. ס. אויף די ערטער צווישן די געטאָס און אין דעם אַרישן טייל. די הויפּט־כּוחות זיינען אָבער נאָך נישט אַריינגעגאַנגען אין די באַוואוינטע טיילן פון געטאָ. אַרום 3 אַזייגער נאָכמיטאָג דערנענטערט זיך אַן אַפּטיילונג פון 300 ס. ס. לייט צו דעם טויער פון דער געטאָ פון די בערשטן־מאַכער. זיי פאַרהאַלטן זיך אויף אַ ווײַלע. אָבער דאָס איז גענוג פאַר די קעמפער, אַז זיי זאָלן קאָנען אַריינשטעקן דעם עלעקטרישן קאָנטאַקט, און צווישן די ס. ס. לייט צינדט זיך גלייך אָן אַ מינע. די דייטשן אַנטלויפן, איבערלאָזנדיק 80־100 דער'הרגע'טע און פאַרוואונדעטע.

אין צוויי שעה שפּעטער קומען זיי צוריק איינציקווייז, פאָרזיכטיק אין אַ קאַמפּס־אָרדענונג. די אידישע קעמפער שטויסן זיי צוריק; 30 דייטשן זיינען אַריין, אָבער אַרויס זיינען נאָר 2. זיי זיינען געוואָרן אַטאַקירט מיט גראַנאַטן און אויפריים־פּלעשער. ווער עס איז נישט אומגעקומען פון אַ גראַנאַט, איז פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט. ערשט איצט האָבן די דייטשן אָנגעהויבן ברענגען אַרטילעריע און האָבן אַטאַקירט דעם בלאָק פון 4 זייטן. אין דער זעלבער צייט קומען אָן אויף דעם געביט 2 העכערע אָפיצערן פון ס. ס. זיי פאָדערן אויף די אידישע קעמפער אַוועקצולייגן דאָס געווער און שלאָגן זיי פאָר איבערצורייסן דעם קאַמף אויף 15 מינוט. אין געגנפאַל דראָען זיי צו באָמבאַרדירן די געטאָ. דער ענטפער איז — שיסערייען. פון דער אַנדערער זייט פון בלאָק, פון דער פראַנציסקאַנסקאַ גאַס, דערנענטערט זיך אַן אַפּטיילונג פון ס. ס. אָבער זי איז ווייט נישט דערגאַנגען. זיי זיינען איבערגעשראָקן געוואָרן פון די שאָסן. און ווידער זעט מען נישט קיין דייטשן אין געגנט. דאָס איז דער צווייטער פולשטענדיקער נצחון פון די אידישע קעמפער.

דעם זעלבן טאָג האָט מען אין די וואַרשטאַטן פון טעבענס און שולץ געמאָלדן וועגן פרייוויליקער רעגיסטראַציע פאַר די אַרבעטס־לאַגערן. עס זיינען אָבער נישטאָ קיין קאַנדידאַטן — קיינער וויל זיך נישט מעלדן. אַלע איינוואוינער, אַזוי ווי אין צענטראַלן געטאָ — געפינען זיך אין אונטערערדישע באַפעסטיקונגס־פּונקטן. די דירעקציע פון די וואַרשטאַטן פאַרלענגערט יעדע עטלעכע שעה דעם טערמין פון פרייוויליקן אַרויספאָר. אָבער אויך דאָס העלפט נישט. נאָכדעם ווי זיי האָבן דערקלערט, אַז זיי וועלן זיין געצוואונגען צו באַנוצן זיך מיט די זעלבע מעטאָדן, ווי אין צענטראַלן געטאָ, האָבן די קאַמפּס־גרופּן, וועלכע האָבן זיך געפונען אויף די שטחים, אַטאַקירט מיט גראַנאַטן און באָמבעס אַן אַפּטיילונג פון ס. ס. אויף דער אַרישער זייט. עס זיינען געוועזן 40 דער'הרג'עטע און אַ סך פאַרוואונדעטע. די קאַמפּס־גרופּן האָבן אויך אַטאַקירט דייטשע אַפּטיילונגען, וועלכע זיינען געגאַנגען צום צענטראַלן געטאָ — אויף די גאַסן נאַוואָליפּיע און סמאָטשאַ.

אויפן באַפעל פון דעם פּאָליציי־פירער גלאָבאָצניק פון לובלין, וועל־כער איז ספּעציעל אַראָפּגעבראַכט געוואָרן קיין וואַרשע אין דער צייט פון דער אַקציע, האָבן די דייטשן שוין אין צווייטן טאָג אָנגעהויבן אונטער־צינדן די געטאָ. אין דער ערשטער רייע האָבן זיי אונטערגעצונדן די הייזער און די בלאָקן פון די הייזער, אין וועלכע זיי האָבן געטראָפן אַ ווידערשטאַנד: נאַלעווקי 33, 37, מילא 28, 19, זאַמענהאָף 28. שפּעטער האָבן זיי אונטערגעצונדן דעם גאַנצן בערשטן־בלאָק (דאָס איז געווען די ערשטע גרויסע שריפה). די אידישע קעמפער האָבן געענט־פערט מיט אונטערצינדן אַלע מאַגאַזינען „פון ווערטערפאַסונג" און דעם מאַגאַזין פון די וואַרשטאַטן אין דער ווערט פון עטלעכע צענדליק מי־ליאָנען זלאָטעס.

די אַקציע האָט ווייטער אָנגעהאַלטן. די דייטשן נעמען זוכן די אידישע באַפעסטיקונגס־פונקטן. עס קומט זיי אָן לייכטער דערפאַר, ווייל צוליב די גרויסע שריפות גייען אַרוים די מענטשן ביינאַכט אויפן הויף. די איבערגעבליבענע צייכנס ווייזן זיי דעם וועג צו דעם באַפעסטיקונגס־פונקט. די דייטשן באַנוצן זיך מיט די אונטערהער־אַפּאַראַטן און שפּיר־הינט.

אין דער צייט ענדערן די קעמפער זייער אָנפאַל־טאַקטיק אויף אַ פאַרטיידיקונגס־טאַקטיק. זיי ווילן דערמיט העלפן ווי ווייט מעגלעך די מענטשן און די באַפעסטיקונגס־פונקטן. די קאַמפּס־גרופּן ווערן אַריבער־געוואָרפן פון איין פונקט צו דעם אַנדערן. אייניקע פון זיי ווערן באַ־שטימט צו היטן די באַפעסטיקונגס־פונקטן.

אויפן 16טן טאָג פון דער אַקציע האָבן זיך אָנגעהויבן די פאַר־טיידיקונגס־קאַמפן אין דער געגנט פון די פאַבריקן פון טעבענס און שולץ. די קעמפער האָבן זיך באַפעסטיקט אין די הייזער און אויף די בוידעמס, נישט צולאָזנדיק די דייטשן צו די באַפעסטיקונגס־פונקטן. טאָג־איין, טאָג־אויס האָבן די קעמפער פאַרטיידיקט די באַפעלקערונג און די באַ־פעסטיקונגס־פונקטן אין פאַרשיידענע גאַסן. זעהר שווערע קאַמפן זיינען פאָרגעקומען אויף נאַוואָליפּקי 31, לעשנאָ 78, 76, 74, נאַוואָליפּיע 67, 69. די קאַמפּס־גרופּן האָבן געפירט נישט נאָר אַ פאַרטיידיקונגס־אַקציע, נאָר זיי זיינען אויך אַריבערגעגאַנגען צו אַן אָנגריף. יעדעס מאָל, ווען די דייטשן האָבן געפּרוּווט פונדאַסניי זיך אַריינרייסן אין געטאָס, האָבן זיי זיך געמוזט צוריקציען. זיי זיינען געוואָרן צוריקגעשטויסן דורך די העלדישע פאַרטיידיקער. אויסער דעם האָבן די דייטשן איבערגעלאָזט אויף דעם שלאַכטפעלד הונדערטער דער'הרג'עטע.

שעמענדיק זיך מיט זייערע כסדר'דיקע מפלות, האָבן די דייטשן פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז דייטשע דעזערטירן פירן אָן מיט דער פאַרטיי־דיקונג פון געטאָ. די געטאָ האָט אָבער דאָך געמוזט איינגענומען ווערן.

די דייטשן האבן אראפגעבראכט ארטילעריע און האבן אוועקגעשטעלט שווערע הארמאטן אויף פלאץ קראשינסקי, פלאץ מוראנאווסקי און אויף די גאסן שוויענטאיערסקא און באניפראטערסקא. ס'האט זיך אנגע־הויבן א פארמעלע באלאגערונג פון געטא. די הארמאטן האבן פארשפרייט טויט צווישן דער באפעלקערונג. עראפלאנען האבן אראפגעווארפן אויפן געטא אויפרייס־ און צינד־באמבעס. די גאנצע געגנט, אונטערגעצונדן פון אלע זייטן, איז געווען איינגעהילט אין פלאמען. טויזנטער מענטשן זיינען אומגעקומען. פארצווייפלטע אידן האבן זיך געווארפן פון די העכ־סטע הייזער־שטאקן אויף דער גאס. די, וועלכע זיינען געבליבן לעבן, זיינען אומגעקומען פון די דייטשע קוילן.

די אידישע קאמפס־גרופן, זייענדיק געצוואונגען צו פארלאזן זייערע פאזיציעס צוליב די גרויסע שריפות, האבן געמוזט ענדערן זייער טאקטיק. זיי האבן ארגאניזירט פארטיזאנען־גרופן צווישן די חורבות, וואו זיי האבן געטשאטשעוועט איף די דייטשע אפטיילונגען. די קאמפן האבן געדויערט אן איבעררייס ביי־טאג און ביי־נאכט. די דייטשן האבן געמוזט איינגעמען יעדע גאס, יעדעס הויז. די לאגע איז געווארן וואס אמאל שווערער, נישט אויסצוהאלטן. צווישן די קעמפער זיינען קיין קרבנות כמעט נישט געווען. די אויסגעמאטערטע פונם כסדר'דיקן קאמף האבן אבער נישט געהאט וואו זיך אויסצובאהאלטן, ווייל די געטא האט געברענט. פון די גרויסע היצן איז דער אספאלט צעגאנגען און איז פארוואנדלט געווארן אין א פליסנ־דיקער סמאלע־מאסע. עס זיינען פארברענט געווארן אלע שפייז־רעזערוון. די ברונעמס, וועלכע זיינען מיט גרויס מי און מאטערניש אויסגעגראבן געווארן, זיינען פארשיט געווארן מיט שטיינער און ציגל פון די איינפאלנ־דיקע הייזער. דאס ערגסטע איז געווען, וואס ער האט זיך אויסגעלאזט דער רעזערוו פון אמוניציע.

אין קליינע גרופן האבן זיך די אידישע קעמפער אנגעטאן אין העלמען און אין דייטשע יוניפארמס און האבן ארומגעוויקלט די פיס מיט שמאטעס, כדי צו דערשטיקן דעם אפקלאנג פון זייערע טריט — אזוי האבן זיי זיך געררוקט ביסלעכווייז איבער די גאסן און אטאקירט די דורכמארשירנדע דייטשן, וועלכע האבן זיך וואס זעלטענער באוויזן. די דייטשן האבן געפירט דעם קאמף מיט עראפלאנען און ארטילעריע, וועלכע זיי האבן אוועקגעשטעלט ארום די מויערן פון געטא.

נאך א גענויער באטראכטונג פון דער לאגע האט די אנפירונג פון דער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע באשלאסן ארויסצושיקן פארשטייער אין דעם ארישן טייל פון שטאט, כדי אנצוקניפן א קאנטאקט מיט דעם פארשטייער פון דער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע, וואס האט זיך דארט אויפגעהאלטן. (א טאג פארן אנהויב פון דער אקציע איז דעלעגירט גע־ווארן אין דעם ארישן טייל יצחק . . . . אויפן ארט פון אריה ווילנער,

וועלכן די דייטשן האָבן געכאַפּט. ווילנערן איז געלונגען צו אַנטלויפן פון דעם „פּאַוויאַק"־געפענגעניש און ער האָט זיך געמוזט צוריקקערן אין געטאָ). מיט אייגענע כוחות איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ רעטונגס־אַקציע. דער שליח פון געטאָ, שמחה ר־ער, איז דעם 18־טן מאַי ביינאַכט צוריק־געקומען אין געטאָ אַריין, כדי צו ראַטעווען דאָרט מענטשן — אָבער עס איז געווען צו שפּעט.

מיט דער הילף פון ספּעציעלע אַפּאַראַטן און פּאָליציייאישע הינט זיינען די דייטשן צוגעטראָטן אויפצודעקן די אידישע אונטערערדישע באַפעסטיקונגס־פּונקטן. דעם 8־טן מאַי האָבן די דייטשן אַרומגערינגלט דעם הויפּט־באַפעסטיקונגס־פּונקט פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע און האָבן אַפּגעשלאָסן אַלע 5 אַריינגאַנגען, וואָס האָבן געפירט צו דעם פּונקט. צוליב דער הילפסלאָזער לאַגע, כדי נישט אַריינצופאַלן לעבעדי־קערהייט אין די הענט פון די דייטשן, האָט אַריה ווילנער אויפגעפאָדערט די קעמפער צו באַגיין זעלבסטמאָרד. לוטעק ראָטבלאָט האָט פריער דער־שאָסן זיין מוטער און דערנאָך זיך אַליין. אין דעם באַפעסטיקונגס־פּונקט איז אומגעקומען די מערהייט מיטגלידער פון דער אידישער קאַמפּס־אָר־גאַניזאַציע מיט דעם קאָמאַנדאַנט מרדכי אַנילעוויטש אין דער שפּיץ.

מיר האָבן אַפּגעראַטעוועט פון געטאָ בערך 80 מענטשן, אָבער די מערסטע פון זיי זיינען אומגעקומען אין אַרישן טייל פון וואַרשע און אין די וועלדער. די גרופּן פון יוסף פאַרבער און זכריהו אַרצשטיין, מיט וועלכע עס איז נישט געלונגען אָנצוקניפּן אַ קאָנטאַקט — האָבן נאָך גע־קעמפט אין געטאָ וואָכן־לאַנג. שפּעטער האָבן מיר גאָרנישט געהערט וועגן זיי.

נאָך דער העלדישער פאַרטיידיקונג פון וואַרשעווער געטאָ האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידאַציע און די פאַרטיידיקונג פון די געטאָס אין טשענסטאָכאָוו, בענדין, ביאַליסטאָק און אַנדערע שטעט. דער העלדיש־סטער און פאַרביסנסטער קאַמף איז פאָרגעקומען אין ביאַליסטאָק, וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן דורך דער דאָרטיקער אָפּטיילונג פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע. אַ דאַנק דער הילף פון וויצע־פּאָרזיצער פון דעם אידישן ראָט אין ביאַליסטאָק, באַראַש, וועלכער האָט געגעבן דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע רוי־מאַטעריאַלן און געשטעלט צו איר דיספּאָזיציע פּיראָ־טעכניקער — האָט מען פּראָדוצירט אין געטאָ גראַנאַטן און פאַרשיידענע פליסיקייטן, וואָס זיינען געווען נויטיק פאַר דער פאַרטיידיקונג.

אין שפּיץ פון די אָפּטיילונגען פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַני־זאַציע אין ביאַליסטאָק איז געשטאַנען מרדכי טענענבוים.

דער ערשטער צוזאַמענשטויס איז פאָרגעקומען אויף דער פאַבריטש־נער גאַס. די שאַרפסטע קאַמפן זיינען געפירט געוואָרן ביי דער ביאַלאָ־סטאָטשאַנסקאַ גאַס, וואו אידן האָבן געקעמפט מיט מאַשין־געווער. די

דייטשן האָבן באַנוצט אין דער אַקציע, אַזוי ווי אין וואַרשע, געפּאַנ־צערטע געווער און פעלד־אַרטילעריע. די פאַרביסענע קאַמפן האָבן אָנ־געהאַלטן 8 טעג. דער באַוואָפנטער ווידערשטאַנד מצד די אידן האָט אָנגעהאַלטן איבער אַ מאָנאַט. די אידן האָבן דער'הרג'עט אָדער שווער פאַרוואונדעט עטלעכע הונדערט דייטשן און אוקראַינער. די אידן האָבן געקעמפט מיט אויסערגעוויינלעכער אַנטשלאָסנקייט. זיי האָבן אַרויסגע־רופן באַוואונדערונג ביי דער באַפעלקערונג פון דער גאַנצער שטאָט און פון גאַנצן דיסטריקט. כדי צו צעברעכן דעם ווידערשטאַנד פון די אידישע קעמפער אין ביאַליסטאָק, האָבן די דייטשן, אַזוי ווי אין וואַרשע, אונטער־געצונדן די געטאָ פון אַלע זייטן. די געטאָ איז פולשטענדיק פאַרברענט געוואָרן.

די גאַנצע באַן־שטרעקע צווישן ביאַליסטאָק, מאַלקין און טרעבלינקע איז געווען אויסגעלייגט מיט טויטע קערפּערס פון די אַנטלאָפענע, וועלכע זיינען געשפּרונגען פון די וואַגאָנעס. פון די דעכער פון די וואַגאָנעס האָבן די אוקראַינער אַן אויפהער געשאָסן פון מאַשין־געווער אויף די אַנט־לויפנדיקע. בלויז געציילטע יחידים איז געלונגען צו אַנטלויפן און צו באַהאַלטן זיך אין די דערפער און אין די וועלדער. מיט גאָלדענע אותיות וועט פאַרשריבן ווערן אין דער געשיכטע פון אידישן ווידער־שטאַנד די פאַרניכטונג פון 2 גרויסע טויט־לאַגערן אין טרעבלינקע און סאָביבאָר דורך אידישע פאַר'משפּט'ע. דער קאַמף אין טרעבלינקע באַ־שרייבט איינער פון די, וועלכער איז דאָרט געווען אין זיין אויטענטישן רעפּאָרטאַזש „אַ יאָר אין טרעבלינקע".

דער קאַמף אין סאָביבאָר, לעבן כעלם, אין לובלינער דיסטריקט, האָט געהאַט פאָלגענדן פאַרלויף. די איבערגעבליבענע 600 אידען אין דעם טויט־לאַגער האָבן זיך אָרגאַניזירט אין קאַמפס־גרופּן צו 5 מאַן און אין דעם אָפּגערעדטן טערמין האָבן זיי אָנגעהויבן די קאַמפס־אַקציע. דעם 14־טן אָקטאָבער 1943 האָבן די אידן אויסגע'הרג'עט אַלע דייטשע מיליטערישע גרופּן, האָבן אונטערגעצונדן דעם קרעמאַטאָריום, די גאַז־קאַמערן, די וואוינונגס־באַראַקן און קליידער־באַראַקן, האָבן איבערגעריסן די דראָטן אַרום דעם לאַגער און זיינען אַנטלאָפן אין די שכנות'דיקע וועלדער. בערך 220 מענטשן זיינען אומגעקומען, ווען זיי זיינען דורכ־געגאַנגען דורך דעם אונטערמינירטן שטח לעבן די דראָטן. אויפן צווייטן טאָג האָבן די דייטשן געכאַפּט בערך 60 אידן, וועלכע זיי האָבן אויפן אָרט דערשאָסן. די איבעריקע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער און אין די דערפער.

אַ דאַנק דער הילף פון דער וואַרשעווער אידישער קאַמפס־אָרגאַני־זאַציע האָבן די אידישע קאַמפס־גרופּן אין טשענסטאָכאָוו (אין קאַמף האָט זיך דאָרט אויסגעצייכנט מאַרעק פאָלמאַן), בענדין און אין טראָוו־

ניקי געשטעלט די דייטשן א ווידערשטאַנד אין די טעג פון דער ליקווי־דאַציע פון די אידן אין די דאַזיקע שטעט. זיי האָבן זיך פאַרטיידיקט ביז דעם לעצטן רעוואָלוווער־שאָס. אַ קליין הייפעלע מיטגלידער פון דער אידי־שער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע אין טשענסטאָכאָוו, וועלכער עס איז געלונגען זיך צו ראַטעווען, געפינט זיך אין די וועלדער.

טראָץ די שווערסטע באַדינגונגען, אין וועלכע מיר לעבן, און טראָץ דער גרויסער צאָל קרבנות, וועלכע מיר האָבן באַצאָלט אַלס קאָנספּיראַ־טיווע טוער און אַלס אידן — פירט אָן די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע ווייטער איר טעטיקייט, צוגרייטנדיק די יוגנט און די איבעריקע אידישע קיבוצים צו האַפנונגסלאָזע קאַמפן, וועלכע וועלן זיכער קומען.

ראַפּאָרט פון קעמפער שמחה ר. וועגן דער פאַרטיידיקונג אין דער צענטראַלער וואַרשעווער געטאָ

1 — די פאַרטיידיקונג פון בערשטן-שטח

זונטאָג, דעם 18־טן אַפּריל, 12 ביינאַכט, וועקט אונז פּלוצלינג אויף דער אַלאַרם־גלאָק פון אונזער וואַך. מיר רייסן זיך אַלע פון די ערטער. מיר טוען זיך שנעל אָן און פאַרנעמען אונזערע פּאָזיציעס. אונזער קאַמפּס־גרופּע ווערט אָנגעפירט דורך הנוך גוטמאַן, אויף וואַלאָווע גאַס. צו אונזער גרופּע געהערן: צבי איידעלשטיין, שלאַמעק שוסטער, דבורה בּאַראַן, צפּורה לערער, פאַיציא ראַבּאָוו, אַדאָלף האַפּבּערג, יוסף אבּער־שטיין, יאַשינסקי, באַשיא סילמאַן, שלאַמעק אַלטערמאַן, אברהם אייגער און איך. דאָס אַלץ, צו וועלכן מיר האָבן זיך געגרייט, איז געקומען. דער בערשטן־שטח איז געווען אַרומגעשטעלט מיט זשאַנדאַרמען און אוקראַי־נער. מיין פּאָזיציע איז אויף דעם באַלקאָן, וואָס גייט אַרויס אויף דער וואַלאָווע גאַס. אויף דער אַנדערער זייט פון מויער זעט מען דייטשן און אוקראַינער, וועלכע שיסן צו אונז — בלויז פאַר צייט־פאַרטרייב — אין אונזערע פענסטער אַריין. מיר האָבן אַ באַפעל נישט צו פּראָוואָצירן. פיר באַגינען הויבט זיך אָן דורך דעם איינגאַנג פון נאַלעווקי גאַס דער מאַרש פון די היטלעריסטן אויף דעם געביט פונם צענטראַלן געטאָ. זיי גייען און גייען אָן אָן אויפהער. עטלעכע טויזנט מאַן. הינטער זיי שלעפּן זיי עטלעכע טאַנקען, געפּאַנצערטע אויטאָס, קליינע האַרמאַטן און עטלעכע הונדערט ס.ס.־לייט אויף ראָווערן.

„זיי גייען ווי אויף אַ מלחמה" — זאָג איך צו מיין חבר'טע צפּורה, וועלכע שטייט אויף דער פּאָזיציע. און פּלוצלינג דוכט זיך מיר אויס, אַז מיר זיינען זעהר שוואַך: וואָס וועלן מיר טאָן געגן אַזאַ באַוואָפנ־טער אַרמיי, געגן טאַנקען, געגן די געפּאַנצערטע אויטאָס, אין דער צייט, ווען מיר האָבן נאָר אין בעסטן פאַל — גראַנאַטן. מיר פאַר־לירן אָבער נישט דעם מוט. מיר וואַרטן אויף אונזערע מערדער, כדי ענדלעך מיט זיי זיך אָפּצורעכענען. פון דעם צענטראַלן געטאָ דער־גייט שוין צו אונז אַ קלאַפּעריי פון מאַשין־געווער, פון געפּלאַצטע גראַ־נאַטן און אַ שיסעריי פון האַנט־מאַשין־געווער. מיר דערקענען יעדן שאָס: דאָס איז אַ דייטשער שאָס, דאָס איז אונזער שאָס, דאָס איז אונזער מינע, דאָס איז אונזער גראַנאַט. אויף אונזער שטח גייט דער טאָג אַדורך רואיק.

פארנאכט קומט אן א בריוו פון דייטשן פאבריקאנט טעבענס, אין וועלכן ער רופט אלע צו שטעלן זיך צו דער ארבעט, ווייל אויף דעם בערשטן־שטח וועט נישט פארקומען קיין שום אקציע. אביסל שפעטער פארלאזן מיר אונזערע פאזיציעס, מיר לאזן איבער אונזערע וואכן און גייען אין דער ריכטונג פון דעם וואוין־ארט פון אונזער גרופע. מיר זיינען שוין גרייט א פאר טעג, אבער היינט איז אן אויסנאם־צושטאנד. יעדער האט מיט זיך געווער און אמוניציע, וועלכע זיינען אים צוגעטיילט געווארן.

2 — דינסטאג

דריי בייטאג. איך שטיי גראד אויף דער וואך ביים אבסערוואציע־פונקט, וואו ס׳געפינט זיך דער קאנטאקט, וואס איז פאראייניקט מיט דער מינע. פון דער פראנציסקאנער גאס קומט אן אויף דער וואלאווע גאס אויף אונזער שטח א דייטשע אפטיילונג פון 300 מאן. אין דער זעלבער רגע כאפ איך מיט איין האנט דעם קאנטאקט און מיט דער אנדערער האנט דריק איך דעם אלארם־גלאק. דער קאמאנדאנט קומט צו לויפן צו מיר. די דייטשן דערנענטערן זיך, זיי זיינען שוין הארט ביי דעם הויפט־טויער. פלוצלינג הערט מען א שרעקלעכע דעטאנאציע. איך זע, ווי עס פליען באזונדערע קערפערס, הענט און פיס. עס זיינען בערך 80־100 דער׳הרג׳עטע. די איבעריקע דייטשן ציען זיך צוריק אין א פאניק. מיר פארנעמען דערווייל אונזערע פאזיציעס. מיר ווארטן. עס גייט אוועק א שעה, צוויי. די דייטשן פארזאמלען זיך דערווייל, באראטן זיך. עס זיינען געקומען צו פארן עטלעכע העכערע אפיצערן. פלוצלינג הערן מיר קולות ביים טויער. די דייטשן שיטן זיך אריין אין הויף. זיי גייען איינציקווייז. זיי קוקן אוים דערשראקן און האלטן גרייט די ביקסן צו שיסן. זיי גייען נישט, זיי לויפן שנעל ביי די מויערן פון די הייזער. מיר לאזן זיי דורך, — מיין חבר און איך, — די ערשטע 6 דייטשן, ווייל עס איז אונז א שאד דער גראנאט פאר אזא קליין הייפעלע. נאך זיי דרינגט אריין א גאנצע באנדע. מיר האבן 2 גראנאטן פון איי־גענער אויסארבעטונג, 10 צינד־פלעשער, און רעוואלווערן. „שלאמעק, צינד אן!" — שריי איך צו מיין חבר און ווארף דעם גראנאט אין דער מיט פון דער גאנצער באנדע. מען הערט קנאקן . . . עטלעכע טויט. איך ווארף די פלעשער און עטלעכע דייטשן ווערן ארומגענומען מיט פלאמען. מיר ווערן באשאטן מיט א האגל פון קוילן. היות אז מיר האבן נאך איין גראנאט, ציען מיר זיך צוריק און פארנעמען די פא־זיציעס צוזאמען מיט אנדערע קעמפער. פלוצלינג ווערט שטיל. די דייטשן זיינען אנטלאפן. א האלבע שעה שפעטער ווייזן זיי זיך נאכאמאל. אויך דאס מאל ווערן זיי אויפגענומען מיט צינד־פלעשער און גראנאטן. ס׳קומט

פֿאַר אַ גענגזייטיקע שיסעריי. די דייטשן ציען זיך צוריק, איבערלאָזנדיק אַ סך דער׳הרג׳עטע און פֿאַרוואונדעטע. איינער פֿון די דייטשן האָט באַמערקט איינע פֿון אונזערע חברות אויף דער פּאָזיציע און האָט אָנגעהויבן צו שרייען צו זיינע חברים: „האַנס, אַ פֿרוי!” זיי הויבן אָן איר צו באַשיסן, אָבער זי ציט זיך נישט צוריק. זי האָט זיי אויפֿגענומען אויף אַ געהעריקן אופֿן. אַ קעמפֿער, וועלכער איז געשטאַנען אויף זיין פּאָזיציע אויפֿן בוידעם, האָט באַשאָסן די דייטשן לענג אויס די מויערן. טראָץ דער געדיכטער שיסעריי פֿון די דייטשן האָט אונזער חבר דער־הרג׳עט 6 פֿון זיי. אויף דעם הויף פֿון בלאָק אויף שווינטאָיערסקאַ 32 — וואָלאַווע 6 באַוויייזט זיך דר. לאַאוס, איינער פֿון די דירעקטאָרן פֿון דער בערשטן־פֿירמע, מיט צוויי דייטשן אין מונדירן. זיי גיבן אונז צייכנס מיט די ביקסן. זיי ווילן אויף אַזאַ אופֿן אונטערשטרייכן זייערע פֿרידלעכע אינטענצן. דר. לאַאוס פּאַדערט אויף די קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע אוועקצולייגן דאָס געווער במשך פֿון 15 מינוט. מיר ענטפֿערן מיט אַ שיסעריי. איין דייטש ווערט דער׳הרג׳עט, דר. לאַאוס אַנטלויפֿט. ס׳הויבט זיך אָן אַ פֿאָרמעלע באַלאַגערונג.

3 — די באַלאַגערונג

האַרמאַטן שיסן. מען הערט דאָס קלאַפּן פֿון מאַשין־געווער און פֿון גראַנאַטן. קוילן שיטן זיך, ווי אַ האָגל פֿון הימל. מיר שטייען אַלע אויף אונזערע פּאָזיציעס, אָבער דעם שונא זעט מען נישט. מיר זיינען פֿאַרצווייפֿלט. נישטאָ מיט וועמען צו קעמפֿן. די דייטשן האָבן פֿאַרנומען פּאָזיציעס ביי די אויסערלעכע טיילן פֿון די מויערן און באַשיטן אונז מיט אַ האָגל פֿון קוילן און גראַנאַטן. פּלוצלינג ווערט אונזער הויז ארומגענומען מיט פֿלאַמען. מיר ווערן אַרויסגעשטופּט דורך דעם רויך און פֿייער און מיר זיינען געצוואונגען צו פֿאַרלאָזן אונזערע פּאָזיציעס. דריי חברים דעקן אונזער צוריקטריט, מיר ציען זיך צוריק צום באַפֿעסטיקונגס־פּונקט אויף שווינטאָיערסקאַ 24. דאָס איז דער זאַמלפּונקט פֿון אַלע קאַמפּס־גרופּן, וועלכע אָפּערירן אויפֿן בערשטן־שטח. מיר טרעפֿן אָבער דאָרט בלויז איין גרופּע. צוויי גרופּן פֿעלן. נאָך אַ קורצער באַראַטונג פֿון אונזערע ביידע גרופּן ווער איך באַשטימט אַלס קאָמאַנדאַנט פֿון דער וואַך. איך באַשטים תיכף מענטשן אויף פֿאַרשיידענע פּאָזיציעס. אַלע מעלדן זיך אָבער פֿרייוויליק און מיר פֿאַרלאָזן אונזער אָרט, כדי אָפּצוזוכן אונזערע חברים. אויפֿן וועג קומען פֿאָר צוזאַמענשטויסן מיט די דייטשן, אָבער אונז געלונגט נישט אַנצוקניפּן מיט זיי אַ קאָנטאַקט. מיר פּרובירן עטלעכע מאָל אָנצוקניפּן אַ פֿאַרבינדונג מיט די דערמאָנטע גרופּן, אָבער — אָן רעזולטאַט. 11 ביינאַכט

זיינען מיר ארויס זאלבעדריט: דער קאמאנדאנט פון בערשטן־שטח — מארעק, דער פירער פון מיין גרופע — העניעק גוטמאן, און איך. אויפן בוידעם געפינען מיר דעם טויטן קערפער פון אונזער חבר מיכאל קלעפ־פיש, וועלכער איז אומגעקומען פון קוילן פון מאשין־געווער. מיר זוכן אין זיינע קליידער, אבער זיין רעוואלווער האבן מיר נישט געפונען. ווארשיינלעך האבן די דייטשן אים צוגענומען. אויפן ווייטערדיקן וועג האבן מיר זיך אנגעטראפן אויף א פאטראל פון אונזערע 2 גרופן, וועלכע האבן אויך אונז געזוכט. אלע צוזאמען גייען מיר אין דעם באַ־פעסטיקונגס־פונקט אויף שווענטאיערסקא 34. די באפעלקערונג אין דעם פונקט נעמען אונז אויף זעהר הארציק. אלע דערקלערן, אז זיי ווילן אריינטרעטן אין דער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע. אבער לײדער קאנען מיר נישט דערפילן זייערע בקשות, ווייל מיר האבן אפילו נישט קיין געווער פאר אונזערע קעמפער. אלע זיינען באהערשט מיט א ווילן צום קאמף. עם דערגייען צו אונז כסדר קלאפערייען פון פלאצנדיקע גראנאטן און אן אומאויפהערלעכע קאנאנאדע פון מאשין־געווער. א גאנ־צע נאכט זיינען מיר פארנומען מיטן רייניקן אונזער געווער, קאנטראלירן די אמוניציע־רעזערוון און די גראנאטן פון אונזער אייגענער קאנסטרוק־ציע. נאכדעם רואין מיר זיך אביסל אפ.

4 — א גאנצן טאג מיטוואך

אונזערע קעמפער פאטראלירן דעם גאנצן שטח, אבער די דייטשע באווייזן זיך נישט. פארנאכט קומען צו אונז מענטשן פון דעם דאזיקן געביט. זייערע באפעסטיקונגס־פונקטן זיינען געווארן פארברענט. ס׳זיינען אפילו פאראן קרבנות. זיי זיינען פארברענט געווארן לעבעדיקערהייט. דער גאנצער שטח איז ארומגענומען מיט פלאמען. מיר האבן באשלאסן דורכצורייסן זיך אויף דעם שטח פונם צענטראלן געטא. מיר פארזאמלען זיך צוזאמען. מיר שטעלן זיך אוים אין רייען און גייען ארוים אויפן הויף. דאס דאזיקע בילד וועל איך קיינמאל נישט פארגעסן, כל זמן איך וועל לעבן. די נאכט איז א פינסטערע, אבער דא איז ליכטיק ווי אין א העלן טאג. מען הערט נאר דעם רעש פון ברענענדיקע הייזער. מיר זיינען ארומגעגאנגען מיט פלאמען. מיר גייען דורך ברענענדיקע גע־שעפטן. די היץ פון די שריפות איז נישט צו באשרייבן. די הויפנס גלאז אויפן הויף ווערן צעגאנגען פון היץ. מיר לויפן דורך איינציקווייז מיט נאסע טיכלעך אויף אונזערע ליפן דורכן הויף. ענדלעך זיינען מיר אריינגעקומען אויפן שטח פון הויף אויף פראנציסקאנסקא 21. אונזער ציל איז דורכרייסן זיך אין הויז אריין אויף פראנציסקאנסקא 20. מיר דארפן נאך דורכגיין דעם ברוק. ס׳דוכט זיך, אז עס איז א לייכטע

אויפגאַבע. דער מויער, וואָס ציט זיך לענג אויס אויף דער באַניפּראַ־טערסקא גאַס ביים עק פּראַנציסקאַנסקא, איז פאַרניכטעט. דער מויער, וועלכער גרעניצט אָפּ דעם בערשטן־שטח פון דעם נייטראַלן פּאַס, איז אויך צעשטערט, און צווישן זיי שטייען פּאַטראַלן פון לעטען, אוקראַינער, אויך בעשטערט, און צווישן זיי שטייען פּאַטראַלן פון לעטען, אוקראַינער, דייטשן און פּאָליאַקן. איין גרופּע פּרובירט זיך דורכצורייסן. זי קומט אָבער צוריק און דערקלערט, אַז אין די צעשטערטע ערטער איז אַוועקגע־שטעלט געוואָרן מאַשין־געווער. צוליב דעם האָבן אונזערע קאָמענדאַנטן באַשלאָסן פונאַנדערצוטיילן די גרופּן. די גרופּע פון פראַשקערן גייט אין דער ריכטונג פון בערשטן־שטח — און מיר האָבן אַ באַפעל זיך דורכצו־רייסן. גוטמאַנס גרופּע גייט די ערשטע. די גרופּע טיילן מיר אויף צוויי פּיפּטלעך. שלאַמעק און איך גייען אַרויס אויסצושפּירן די לאַגע. שלאַמעק בלייבט ביים טויער, איך גנב'ע זיך דורך צום צעשטערטן מויער, קוק זיך גוט אַרום, גיב אַ צייכן, און דאָס ערשטע פּיפּטל איז אַדורך. כ'וואַרט עטלעכע מינוט, גיב אַ צווייטן צייכן — דאָס אַנדערע פּיפּטל גייט אַדורך און איך נאָך זיי. שפּעטער זיינען אַדורך די גרופּן פון מארעק און פון בערלינסקין. דאָס געטאָ זעט אויס כמעט אַזוי ווי דער בערשטן־שטח. מיר זיינען אַוועק צום באַפעסטיקונגס־פּונקט אין די פּראַוויאַנט־אַנ־שטאַלטן אויף פּראַנציסקאַנסקא גאַס.

5 — דאָנערשטאָג און ווייטערדיקע טעג

מיר רוען אָפּ דעם גאַנצן טאָג, דאָנערשטאָג. ביינאַכט פון דאָנערש־טאָג אויף פרייטאָג גייט אַרויס אַ פּאַטראָל, כדי אָנצוקניפּן אַ קאָנטאַקט מיט די גרופּן, וועלכע זיינען טעטיק אויף דעם שטח פון צענטראַלן געטאָ. צוויי פון אונזערע מענטשן זיינען אַרויס אין דער ריכטונג פון גענשא גאַס. יורעק און איך גייען אין דער ריכטונג פון נאַלעווקי גאַס. די גאַס איז פאַרוואָרפן מיט מתים. מיר שפּרינגען פון איין אָרט אויפן אַנדערן, ווייל מיר ווילן נישט טרעטן אויף די מתים. אויף נאַלעווקי 36 האָבן מיר זיך אָנגעטראָפן אויף דער קאַמפּס־גרופּע אונטער דער לייטונג פון לוטעק ראָטבלאַט. פון דעם מאָמענט אָן האָבן מיר אַ סטאַבילן קאָנטאַקט מיט דער קאָמאַנדע פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע און מיט אַלע גרופּן. עס קומען נישט פאָר קיין שום גרויסע שלאַכטן, נאָר פון צייט צו צייט קומען פאָר צוזאַמענשטויסן מיט די פּאַטראָלן. אויפן דריטן טאָג פון אונזער זיין אין די פּראַוויאַנט־אַנשטאַלטן זיינען מיר געווען גע־צוואונגען צו פאַרלאָזן דעם דאָזיקן באַפעסטיקונגס־פּונקט, וועלכער האָט אונז געדינט אַלס אַ באַזע פאַר אַן אַטאַקע. מיר טראָגן זיך איבער אין דעם נייטראַלן פּאַס. אויך דאָ זיינען מיר געצוואונגען צו פאַרלאָזן דעם באַפעסטיקונגס־פּונקט צוליב די גרויסע פייערן און צוליב דעם גרויסן

רויד. די סיטואַציע אין די באַפעסטיקונגס־פּונקטן איז אַ פאַרצווייפלטע און אַ האָפענונגסלאָזע. עס האָט ממש געפעלט לופט, וואַסער און שפּייז.

טעג גייען פאַרביי: ס'איז שוין דער צענטער טאָג פון דער אַקציע. די געטאָ איז פאַרברענט. איבעראַל, אויף די גאַסן, אין די הויפן און אין די קעלערן ליגן פאַרקוילטע קערפּער. מענטשן זיינען פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט. אין אָנבליק פון דער געפערלעכער סיטואַציע און אין אָנבליק פון נישט קאָנען קאָנטינואירן ווייטער דעם קאַמף, זיינען מיר געווען געצוואונגען, צוליב דעם פולקאָמענעם מאַנגל פון אַמוניציע, צוליב דעם מאַנגל פון וואַסער און שפּייז און צוליב דער אוממעגלעכקייט פון צוזאַמענטרעפן זיך מיטן שונא, וועלכער האָט זיך נישט געפינען אויפן שטח פון געטאָ און האָט אַלץ צעשטערט מחוץ פון דעם שטח — צו פאַרטראַכטן זיך ווי אַזוי אַרויסצוקריגן אונזערע מענטשן אין וואַלד אַריין, כדי צו קאָנען קאָנטינואירן אונזער קאַמף.

6 — מיר זוכן קאָנטאַקט מיטן אַרישן טייל

דעם 19־טן אַפּריל האָט אונזער קאָמאַנדע, וועלכע איז באַשטאַנען פון מרדכי, צביה, מאַרעק, מיכאַל, און בערלינסקי — באַשלאָסן אַרויסצושיקן זיגמונטן און מיך, כדי אָנצוקניפּן קאָנטאַקן מיט דעם קאָמאַנדאַנט פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, אַנטעק, וועלכער האָט זיך געפונען אין דעם אַרישן טייל. ביינאַכט, דעם 29־טן אויפן 30־טן אַפּריל, האָבן מיר זיך געלאָזט אין וועג אַריין, פריער אויף דער מוראַנאָווסקאַ גאַס און שפּעטער פון דאָרט דורך אַ טונעל אין דעם אַרישן טייל אַריין. ס'האָבן אונז באַגלייט אַדאָלף און לאָלעק. מיר האָבן זיך געזעגנט מיט אונזערע חברים. מיר זיינען אַרויף אויפן בוידעם, וואו מיר האָבן געדאַרפט וואַרטן ביז באַגינען. באַגינען האָבן מיר באַמערקט מתים אויף דעם שכנות'דיקן דאַך. מיר לויפן אַרויס אויפן הויף, וואו אַלע שויבן זיינען געווען אויסגעהאַקט און איבעראַל זיינען געליגן אויסגעשאָסענע קוילן פון רעוואָלווערן און ביקסן. ס'האָט אונז געדוכט, אַז דאָס הויז איז ניט באַוואוינט. ס'איז אונז שווער צו אָריענטירן זיך, וואו מיר געפינען זיך. מיר האָבן באַשלאָסן אָראָפּצוגיין און אַרויסצוקוקן אויפן גאַס. אין דעם מאָמענט טרעפן מיר אַ פּוילישן טראַמוויי־אַרבעטער. מיר ווערן געוואָר פון אים, אַז אין דעם דאָזיקן הויז האָבן די דייטשן אַנטדעקט 60 אידן. עס איז אוממעגלעך אַרויסצוגיין אויף דער גאַס. מיר האָבן אים דערציילט אַ מעשה'לע, אַז מיר זיינען זונטאָג ביינאַכט געגאַנגען אין געטאָ אַריין נאָך אַלטע קליידער, אַז מיר זיינען אַריינגעפאַלן און אַז ערשט איצט איז אונז געלונגען פון דאָרט זיך אַרויסצובאַקומען. ער האָט אונז גראַטולירט, געדריקט אונזערע הענט און גע־

זאגט, אז מיר וועלן קאנען פון אלעמען אנשרייבן א גאנצן בוד. עס האט אונז דערקענט א „שמאלצאווניק" (א שאנטאזשיסט), וועלכער איז אונז כסדר נאכגעגאנגען. ס'איז אונז אבער געלונגען זיך ארויסצודרייען פון אים. דעם זעלבן טאג איז אונז געלונגען אנצוקניפן א קאנטאקט מיט אנטעק'ן און מיט אונזערע בינדונגס־אפיצערן — פראניא, בעאטוס און טאדעק. מיר האבן זיי אפגעגעבן א באריכט פון דער לאגע און מיר האבן ארומגערעדט מיט זיי די פראבלעמען פון דער הילפס־אקציע. ווי עס דרינגט ארויס פון זייערע רייד, קאנען מיר נישט רעכענען אויף קיין שום הילף. מיר מוזן אלזא רעכענען אויף אונזערע אייגענע כוחות. יעדער פון אונז האט געזוכט קאנטאקטן. עס האבן אונז געהאלפן: סטעפאן ס., קאסטעק, אננא און סטעפאן פ. זייער הילף און מיטארבעט איז געווען פאר אונז פון גרויסער באדייטונג. נאך לאנגע טעג פון זוכענישן און ארומלויפן, איז אונז געלונגען אנצוקניפן א קאנטאקט מיט די שמוגלער פון דער קאזיא גאס. זיי האבן אונז געדארפט דערמעגלעכן ארייצובאקומען זיך אין קאנאל אריין. אין דער לעצטער מינוט אבער האבן זיי זיך אפגעזאגט אונז צו העלפן. מיר זיינען געבליבן אויף דער גאס נאך דער פאליציי־שעה, נישט האבנדיק וואו צו נעכטיקן. ענדלעך האט קאסטעק אויפן 8־טן טאג גע־פונען „קאנאליזאטארן", דאס הייסט די, וועלכע האבן אונז געדארפט ארײנפירן אין קאנאל אריין.

7 — די עקספעדיציע אין געטא

אין דער נאכט פון 7־טן אויפן 8־טן מאי איז אוועק אין געטא אריין אן עקספעדיציע, וועלכע איז באשטאנען פון רישעק און צוויי „קאנאליזא־טארן". די עקספעדיציע האט זיך נישט איינגעגעבן. זיי האבן זיך געמוזט צוריקקערן. אויף מארגן האבן מיר ארגאניזירט א נייע גרופע. דאס מאל זיינען געגאנגען צוויי „קאנאליזאטארן", רישעק און איך. טאדעק און קאסטעק זיינען געבליבן אויף זייערע ערטער. כדי אונזער עקספעדיציע זאל זיך איינגעבן, האבן מיר דאס מאל געמוזט אנקניפן קאנטאקטן מיט דעם קעניג פון די „שמאלצאווניקעס" און זיינע געהילפן פון פלאץ קאזי־מיערזשא. ביינאכט, אויפן 18טן פון 19טן מאי, 10:30, זיינען מיר אראפ אין קאנאל אריין. מיר זיינען געגאנגען נאך די „קאנאליזאטארן". נאכ־דעם, ווי מיר זיינען אפגעגאנגען עטלעכע צענדליק מעטער, זיינען זיי גע־בליבן שטיין און דערקלערט, אז ווייטער וועלן זיי נישט גיין. זיי זיינען געווען געפערלעך שכור. מיט א קאטעגארישן טאן האב איך דערקלערט: „איר זייט אונטער מיינע באפעלן — פארווערטס מארש!" דער גאנג מיט זיי איז נישט צום באשרייבן. יעדע עטלעכע מעטערס זיינען זיי געבליבן שטיין און פארלאנגט בראנפן און עסן. קיין שום איבערצייגונגען האבן

נישט געהאָלפֿן. בלויז מיין מאַשין־געווער איז אונז בייהילפֿיק געוועזן. 2 אַזייגער ביינאַכט בין איך אַרויס פֿון קאַנאַל דורך דער ערעפֿענונג אויף דעם עק פֿון די גאַסן סטאַווקי און זאַמענהאָף. רישעק איז געבליבן מיט די „קאַנאַליזאַטאָרן". די גאַנצע זאַמענהאָף גאַס איז באַלויכטן מיט רע־פֿלעקטאָרן פֿון דער דזשיקאַ גאַס. כ'מוז זיך שאַרן אויפֿן בויך ביז צו דער מוראַנאָווסקאַ גאַס. כ'האָב עטלעכע אַדרעסן פֿון אונזערע קאַמפּס־גרופּן. קודם־כּל שאַר איך זיך אין דער ריכטונג פֿון דעם באַפֿעסטיקונגס־פּונקט פֿון די פּראַוויאַנט־אַנשטאַלטן אויף פֿראַנצישקאַנסקאַ 30, פֿון וואַנעט איך בין אַוועק, ווען מען האָט מיך דעלעגירט אין דעם אַרישן טייל. איך פֿאַל אַריין אויפֿן הויף, אָבער איך טרעף דאָרט אַז בלויז חורבות — וואַרשיינלעך האָט מען דעם באַפֿעסטיקונגס־פּונקט ענטדעקט. אויפֿן אַנ־דערן הויף טרעף איך אין די חורבות 3 מענטשן. דאָס זיינען נישט מער קיין מענטשן—זיי קוקן אויס ווי געשפּענסטער.—2 מענער און 1 פֿרוי—ליגן אויף די חורבות. די פֿרוי קרעכצט געפּערלעך — איר פֿוס איז צע־בראָכן. איך וויל זיי מיטנעמען מיט זיך אין אַרישן טייל, אָבער זיי האָבן נישט קיין כּוח אַפֿילו אויפֿצושטיין. זיי דערציילן מיר, אַז דער באַפֿעס־טיקונגס־פּונקט איז אַריינגעפֿאַלן עטלעכע טעג צוריק. די קעמפֿער האָבן געפֿירט איינעם פֿון די שענסטע קאַמפֿן. זיי האָבן געקעמפֿט מיט עטלעכע צענדליק דייטשן. זיי האָבן מיר דערציילט, אַז דער קעמפֿער אַברהם אייגער האָט, ליגנדיק אַ פֿאַרוואונדעטער, אויפֿגעפֿאָדערט די דייטשן, זיי זאָלן זיך דערנענטערן צו אים, אָבער זיי האָבן מורא געהאַט צוצוגיין צו אים. ווען די כּוחות זיינען אים אויסגעגאַנגען און ווען מען האָט אויפֿ־געהערט צו שיסן, האָט אַ דייטש אים דערשטאָכן מיט זיין באַגנעט. דער 17־יעריקער שלאַמעק שוסטער האָט אַרויסגעוויזן אַן אויסערגעוויינלעכן מוט — ער האָט געקעמפֿט ווי אַ לייב. שפּעטער איז ער אומגעקומען אין דעם אַרישן טייל. איך בין געווען געצוואונגען איבערצולאָזן די דאָזיקע 3 אומגליקלעכע זייער אייגענעם גורל, און איך בין אַוועק אויף פֿראַנציש־קאַנסקאַ 22. אויף דעם הויף זיינען נישט געווען קיים שום באַפֿעסטיקונגס־פּונקטן. איך סיגנאַליזיר מיט מיין עלקטרישן לעמפּל און שריי עטלעכע מאָל אויס אונזער אָפּגערעדטן צייכן. פּלוצלינג הער איך אַ קול פֿון די חורבות, וועלכער זאָגט, אַז ער וועט מיך פֿירן אין דעם באַפֿעסטיקונגס־פּונקט, וואו עס זיינען פֿאַראַן אונזערע קעמפֿער. איך דערקען אין קול, אַז דאָס איז אַ פֿרוי. זי שרייט צו מיר אַרויס, אַז זי האָט אַ צעבראָכענעם פֿוס און בעט מיך, איך זאָל אויסגעפֿונען אין די חורבות. איך האָב געזוכט אַ האַלבע שעה, אָבער ליידער איר נישט געפֿונען. איך האָב גע־מוזט אויפֿהערן זי צו זוכן. אַ רעזיגנירטער לויף איך אויף נאַלעווקי 33, 35, מילאַ 19, זאַמענהאָף 29, אָבער איך געפֿין דאָרט קיינעם נישט. דאָס געטאָ איז פֿולשטענדיק פֿאַרברענט. גאַנצע הויפֿנס פֿון טויטע ליגן אויף

די גאַסן און אין די חורבות. בעת מעשה האָב איך זיך געטראַכט, צו וואָס זאָל איך צוריקגיין? און פּלוצלינג פֿיל איך זיך אַזוי גוט צווישן די טייערע חורבות און די טייערע מתים. איך וויל נקמה נעמען און אומקומען. איך ברעך זיך אָבער נישט איין. מיין פליכט רופט מיך צוריק.

פיר אַזייגער בין איך צוריקגעגאַנגען אין קאַנאַל אַריין. איך האָב פאַרהאַקט אונטער זיך די עפענונג. „לאָמיר גיין!" — האָב איך גע־שריגן מיט אַ נישט־מענשלעכן קול צו ריטעק'ן און צו די „קאַנאַליזאַ־טאָרן". ס'איז קיינער נישטאָ. ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער וועג אויף צוריק. מיר זיינען זעהר דורכגענעצט, ווייל די עפענונגען זיינען אַלע פאַרמאַכט. דאָס וואַסער דערגרייכט אונז ביז צו דער העלפט. מיר גייען און איך סיגנאַליזיר מיט מיין לעמפּל, האַפנדיק נאָד, טאָמער וועט זיך דאָך אימיצער אָפּגעפונען. אויף מיין געשריי „יאָן! יאָן! (דער צייכן פון די קעמפער) שפרינגען פּלוצלינג אַרויס פון דעם זייטיקן קאַנאַל אַ גרופּע פון 10 קעמפער. מיר באַגריסן זיך מיט טרערן אין די אויגן. זיי דער־ציילן מיר אַלץ, וואָס ס'איז געשען זייט איך בין אַוועק. די הילף איז גע־קומען איין טאָג צו שפּעט! פאַרפאַלן, מען מוז ראַטעווען די, וועלכע זיינען געבליבן. צוויי קעמפער גייען צוריק אין געטאָ אַרויסצונעמען די געבליבענע. מיר רוקן זיך דערווייל פאַמעלעך אין דער ריכטונג פון דער פּראָסטאַ גאַס. מיר האָבן אַוועקגעשטעלט וואַכן אויף יעדע עטלעכע־און־צענדליק מעטער. אויפן וועג וועך איך געוואָר פון שלאָמעק שוסטער וועגן אַלץ, וואָס איז געשען. דער באַפעסטיקונגס־פּונקט אויף מילאַ 18 איז ערשט אַנטדעקט געוואָרן דעם 8־טן מאַי בייטאָג. די גרעסטע צאָל קעמפער זיינען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד די לעצטע מינוט. איך פאַרשטיי עס גאַנץ גוט: זיי זיינען געווען הונגעריק, אויסגעמאַטערט, די לאַגע אַן אויסוועג און פון ערגעץ קיין שום הילף.

נאָכדעם ווי איך האָב אַוועקגעפירט די מענטשן צו דער קאַנאַל־עפענונג אויף פּראָסטאַ גאַס, בין איך ווידער אַוועק אין דעם אַרישן טייל. כ'האָב אָפּגעטרעטן ביים שמוגלער, ביי וועלכן איך האָב איבערגעלאָזט מיין אַנצוג, איידער איך בין אַראָפּ אין קאַנאַל אַריין. דאָרט וואַרטן שוין אויף מיר טאַדעק און קאַסטעק. איך האָב זיי איבערגעגעבן אַלץ, וואָס כ'האָב געזען. מיר האָבן זיך אָפּגערעדט, אַז מאָרגן 5 אַזייגער באַגינען וועלן מיר אַרויסשלעפּן די מענטשן פון קאַנאַל און אַוועקפירן זיי אין וואַלד אַריין. קאַסטעק האָט באַדאַרפט באַזאָרגן אויטאָס. 5 פאַרנאַכט בין איך אַוועק צוזאַמען מיט טאַדעק'ן צו דער קאַנאַל־ערעפענונג. דאָרט האָבן מיר דערהאַלטן אַ בריוו פון די קעמפער, אַז 5 באַגינען וועלן זיי אַלע דאָרט וואַרטן אויף אונז.

8 — מאָנטאג דעם צענטן מאַי..

5 באַגינען זיינען מיר שוין געווען ביי דער קאַנאַל־עפענונג. איך וואַרט אויף די אויטאָס, וועלכע עס האָט באַדאַרפט באַזאָרגן קאַסטעק — און אויף טאַדעק׳ן. אַ האַלבע שעה שפּעטער איז אָנגעקומען טאַדעק. מיר גייען צוזאַמען אויף דער פּראָסטאַ גאַס. ס׳איז אַוועק אַ שעה, ס׳זיינען אַוועק צוויי שעה — און טאַדעק איז נישטאָ. מיר זיינען דענערווירט. מיר האָבן באַשלאָסן אַליין ערגעץ צו באַקומען אויטאָס. טאַדעק איז אַוועק זוכן אויטאָס — ער האָט געהאַט אַ פּאָר אַדרעסן. מיר זיינען געבליבן אַליין. עס איז שוין 9 אַזייגער אינדערפרי, און קיינער פון זיי איז נאָך נישטאָ. ס׳איז צו שפּעט, איך זאָל איצט ריזיקירן אַרויסצוציען די מענטשן. פון דער אַנדערער זייט גיב איך זיך אָפּ אַ דין וחשבון, אַז אויב איך וועל נישט אַרויסציען די מענטשן, וועלן זיי אומקומען אין קאַנאַל. איך האָב ביי זיך באַשלאָסן, אַז וואָס עס זאָל נישט זיין — מוזן מיר היינט די מענטשן אַרויסבאַקומען. ס׳וואָלט געווען נויטיק אַרומצושטעלן דעם קאַנאַל ביים אַרויסציען די מענטשן, אָבער ליידער האָבן מיר נישט קיינעם. 10 אַזייגער זיינען פּלוצלינג אָנגעפאָרן אויטאָס. עס זיינען אָנגעקומען קאַסטעק, יורעק, רישעק און וואַצעק. מיר שטעלן אַרום דעם איינגאַנג מיט פון פריער צוגעגרייטע פּלאַטפאָרמען, ווייל אויף עק פון זשעלאַזנא שטייט אַ דייטשער און אוקראַינישער פּאַטראָל (דאָס איז די וואַך פון דער קליינער געטאָ). מיר מאַכן־אויף דעם איינגאַנג. מענטשן הויבן אָן אַרויסצוגיין פונם קאַנאַל. איך דערקען נישט קיינעם, הגם איך האָב אַלע גוט געקענט. דאָס זיינען נישט קיין מענטשן, נאָר אויסגעמאַטערטע געשפּענסטער, וואָס האַלטן זיך קוים אויף די פיס. אַרום אונז האָט זיך צונויפגעזאַמלט אַן עולם, וועלכער קוקט זיך צו און זאָגט: „קעץ גייען אַרויס״. פּלוצלינג האָב איך באַמערקט, אַז דער איינגאַנג איז אָפן, אָבער קיינער גייט נישט אַרויס. קאַסטעק איז דענערווירט. דער אויטאָ איז שוין פול. אין דעם מאָמענט איז אָנגעקומען אַ צווייטער אויטאָ. איך בין באַלד צוגעלאָפן צו קאַסטעק׳ן. ער האָט מיר אָבער געזאָגט, אַז דער צווייטער אויטאָ איז נישט אונזערער. „דער אויטאָ איז פול״, זאָג איך צו אים, „און קיינער גייט נישט אַרויס — פאַרוואָס וואַרטן מיר?״ איך גיב אַרויס אַ באַפעל צו פאַרמאַכן דעם איינגאַנג און אָפּצופאָרן. אויפן וועג ווער איך געוואָר, אַז אין קאַנאַל זיינען געבליבן 15 קערפּער — זיי זיינען געווען אין זייטיקן קאַנאַל. דאָס אַרויסגיין פון קאַנאַל האָט געדויערט אַ האַלבע שעה. די גרופּע קעמפער, וועלכע איז איבערגעבליבן דאָרט, איז געווען אָפּגעטיילט פונם איינגאַנג מיט בערך 15 מינוט גאַנג אין איין זייט. מיר האָבן באַשלאָסן נאָכאַמאָל צוריקצוקומען און אַרויסראַטעווען די איבעריקע. מיר זיינען אָפּגעפאָרן אין וועלדל אַריין . . .

איך בין געבליבן, כדי אפצופירן די מענטשן צו די קאמפּס־גרופּן פון טעבענס־שטח, וועלכן מיר האבן מיט 2 וואכן צוריק ארויסגעצויגן פון אגראדאווא גאס. רישעק, וואצעק און יורעק זיינע צוריקגעפארן מיטן אויטא קיין ווארשע. פארנאכט, זעענדיק אז זיי קומען נישט צוריק, בין איך אוועק קיין ווארשע. דורכפארנדיק דורך פלאץ באנקאווי, האב איך באמערקט א צוזאמענלויף. א דאנק מיין פארגעפיל, בין איך ארויסגע־שפרונגען פון טראמווי. כ'האב זיך דערנענטערט און געזען: רישעק איז געלעגן א דער'הרג'עטער. א ביסל ווייטער איז געלעגן יורעק. שפּע־טער בין איך געוואר געווארן, אז זיי זיינען געקומען צו פארן קיין ווארשע און זיי זיינען אוועקגעגאנגען צו דעם איינגאנג אויף דער פראסטא גאס. דער קאנאל־איינגאנג איז געווען ארומגעשטעלט דורך זשאנדארמעריע. עס האט זיי געמסר'ט א פרוי, וועלכע האט זיי דערקענט, אז זיי האבן אנטייל גענומען אין ארויסציען די מענטשן. די איבערגעבליבענע אין קאנאל האבן זיך באמיט מיט געוואלד ארויסצוגיין פון דעם איינגאנג. ס'האט זיך צעפלאקערט א קאמף, בשעת וועלכן אלע זיינען אומגעקומען.

ראַפּאָרט פון קעמפער טוביה ב. וועגן די קאַמפן אין צענטראַלן געטאָ

דעם 19־טן אַפּריל, 1943. אַ שיינער פרילינג־טאָג. די בחורים, וואָס זיינען געשטאַנען אויף זייערע פּאָזיציעס, האָבן האַרציק באַדויערט, וואָס די נאַטור האָט מיט זיי געשפּילט אַ שפּאַס. מיר האָבן דערוואַרט, אַז אונזער לעצטער קאַמף וועט פאָרקומען אונטער אַ שוואַרצן בלייענעם הימל אין אַ הוראַגאַן און אין אַ שטורעם. אַרום 6 אַזייגער אינדערפרי איז געקומען צו לויפן צו אונז דער פירער פון אונזער גרפּע, יוסף, מיט אַ פונאַנדערגעלאָזטער שוואַרצער טשופּרינע און צעפלאַמטע אויגן. ער האָט געבראַכט צום קאָמאַנדאַנט אַ באַפעל אָנצוהויבן די אַטאַקע. די דייטשן געפינען זיך שוין לעבן אונזערע פּאָזיציעס, אויפן עק פון די גאַסן נאַלעווקי און גענשאַ. ס'איז געפאַלן דער באַפעל: „פייער!" אַ קאַנאָנאַדע פון קוילן און גראַנאַטן האָט אָפּגעהילכט איבער די קעפּ פון די דייטשן. די דעטאָנאַציעס פון די באָמבעס לאָזן זיך הערן מיט אַן עכאָ איבערן גאַנצן געטאָ. אויף אַלע 3 פּאָזיציעס פון אונזער אָפּטיילונג ברענט דער קאַמף. פאַרבינדונגס־אָפיצערן לויפן מיט די באַפעלן פון דעם קאָמאַנדאַנט פון איין פּאָזיציע אויף דער אַנדערער. יעקב, אַ יונגער, הויכער און דיקער בחור, שיסט פון פראָנט־באַלקאָן פון זיין ביקס. פּייוול שיסט פון פענסטער פון אַן אויטאָמאַטישן פּיסטאָלעט. אברהם און משה פירן אָן די אַטאַקע אויף די אַנדערע צוויי פּאָזיציעס. דער קאָמאַנדאַנט זכריהו איז דאָ איבעראַל, גיט אָנווייזונגען, באַגייסטערט די חברים צום האַרטנעקיקן קאַמף. די מוטיקע צביה קעמפט מיט איר זעלבסט־באַהערשונג און קלאָרקייט די קלענסטע דערשיינונגען פון דער נערווירונג. רבקה, וועלכע דערפילט די פונקציעס פון אַן אָבסערוואַטאָר, קומט צו לויפן מיט אַ ידיעה, אַז די דייטשן האָבן זיך צוריקגעצויגן, אַז מען זעט נישט קיין איין דייטש אויף דער גאַס. נאָכן באַקומען דעם קאַמפּס־פעלד, מעלדעט אונז דער קאָמאַנדאַנט, אַז די דייטשן האָבן איבערגעלאָזט קנאַפּע 50 הרוגים. פון אונזער זייט זיינען נישט געווען קיין שום פאַרלוסטן.

אין אונזער אָפּטיילונג הערשט אַן אומבאַשרייבלעכע פרייד. יעדער פון אונז גיט זיך אָפּ דין־וחשבון, אַז דער דעצידירנדער קאַמף וועט נאָך קומען און אַז טראָץ די דייטשע קרבנות וועט זיך דער קאַמף ענדיקן

מיט אונזער טויט. די איינציקע פרייד פאַר דעם טויט איז דאָס בילד פון די דער'הרג'עטע דייטשן, וואָס האָבן זיך געוואַלגערט אויף דער גאַס. דערווייל איז אַ הפסקה. אַ טייל רוען זיך אָפּ, מיד, נישט אויסגעשלאָפן נאָך אַ גאַנצער נאַכט שטיין אויף דער וואַך, אַנדערע טיילן זיך מיט זייערע איבערגעלעבטע איינדרוקן. אין אַ געוויסן מאָמענט דערמאָנען מיר זיך, אַז מיר זיינען הונגעריק. פאַרפאַלן — כל־זמן מען לעבט, דאַרף מען עסן. מיר האָבן געגעסן מיט אַפּעטיט. ס'איז נאָך געווען עסן (דער ערשטער טאָג פון דער אַקציע). נאָכן עסן האָט משה אַרויסגענומען זיין האַרמאָנקע, מיט וועלכער ער האָט זיך נישט געשיידט, און געשפּילט פאַר אונז מעלאָדיען פון בעטהאָווען און שובערט. די שעה'ן זיינען געפלאָסן רואיק. די קעמפער פאַרברענגען די צייט פאַרשידן. אייניקע פּרובירן אַרויסצו'גנב'ענען געווער פון די, וועלכע זיינען איינגעשלאָפן. די מערהייט אָבער האַלט אפילו אין שלאָף דעם פינגער אויף דעם צינגל. מען האָט מורא אָנצורירן „די גנבים", זיי זאָלן נישט דורך אַ צופאַל באַקומען אַ מתנה אַ פאַרציע בליי, וועלכע איז דאָך באַשטימט פאַר אַ אַנדערן...

פלוצלינג קומט צו לויפן די אָבסערוואַטאָרין און מעלדעט דעם קאָמאַנדאַנט, אַז פון מוראַנאָווסקאַ גאַס דערנענטערן זיך טאַנקען און אַז פון דעם דריי־עק געֵנשאַ - נאַלעווקי - פראַנטשישקאַנסקאַ זעט מען דערנענטערן זיך דייטשע אָפּטיילונגען. די דייטשן גייען אין אַ טיראַליערע און באַשיצן זיך לענג אויס דעם מויער. דער קאָמאַנדאַנט זכריהו גיט אַ באַפעל צו זיין גרייט צום דעצידירנדן קאַמף און פאַראָרדענט, אַז די לעבנגעבליבענע זאָלן זיך צוריקציען צו איינער פון די באַזן פון דער אידישער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע אויף דער געֵנשאַ גאַס נומער 6. קוים ווי עס האָבן אָפּגעהילכט די לעצטע ווערטער פון באַפעל, זיינען מיר באַטויבט געוואָרן מיט אַ שרעקלעכער קאַנאָנאַדע, וועלכע איז געווען געווענדט אויף אונז פון אַלע זייטן.

ביים עק פון די גאַסן נאַלעווקי און פראַנטשיסקאַנסקאַ האָבן די דייטשן אויפגעבויט אַ באַריקאַדע, פון וואַנען זיי האָבן באַשאָסן אונזערע פּאָזיציעס. נאָך אַ האַלב־שעה'דיקן כסדר'דיקן פייער האָבן מיר פעסטגעשטעלט מיט פרייד, אַז פון אונזערע קוילן און גראַנאַטן זיינען ווידער געפאַלן עטלעכע צענדליק גע'הרג'עטע און פאַרוואונדעטע דייטשן. פון די קעמפער איז קיינער נישט אומגעקומען. די דייטשן האָבן געשאָסן כמעט אויף בלינד, ווייל זיי האָבן מורא אַרויסצוגיין מחוץ די באַריקאַדן. מיר האָבן געשאָסן און גוט געטראָפן. מיר האָבן געזאָרגט דערפאַר, אַז קיין איין קויל זאָל נישט גיין לאיבוד.

דער ערשטער טאָג פון די קאַמפן האָט זיך פאַרענדיקט מיט אונזער נצחון. ביינאַכט האָבן מיר באַקומען אַ באַפעל אַריבערצוטראָגן זיך אויף

נייע פּאָזיציעס. מיר האָבן פאַרלאָזט אונזער געביט נאָכן אונטערציינדן דעם דייטשן מאַגאַזין „ווערטערפאַסונג" אויף נאַלעווקי 33. אונזער וועג האָט געפירט דורך בוידעמער, וועלכע זיינען איצט געווען די הויפּט־קאָמוניקאַציע־אַרטעריען. ווען מיר האָבן זיך שוין געפונען אין וועג, איז אונזער פּאַטראָל צוריקגעקומען מיט אַ ידיעה, אַז גענשאַ 6 איז בלאָקירט דורך די דייטשן. קיין צוריק איז נישט פאַראַן, ווייל אונזערע פּאָזיציעס אויף נאַלעווקי זיינען געשטאַנען אין פלאַמען. מיר זיינען געווען אַרומגערינגלט פוןביידע זייטן. און וואָס נאָך ערגער — אויך אונטער אונזערע פיס האָט שוין אַלץ געברענט. דער רויך האָט אונז געשטיקט. די סיטואַציע איז געוואָרן אַ שווערע. מיר האָבן אָבער זיך נישט פאַרלוירן.

דער צווייטער פּאַטראָל, מיט אונזער אשת חיל מירא אין דער שפּיץ, האָט זיך אַרויסגעלאָזט זוכן אַן אויסוועג פון אונזער פּאַסטקע. דער פּאַטראָל איז אַ לאַנגע צייט נישט צוריקגעקומען. אין צווישן־צייט האָבן די דייטשן זיך אַרויפבאַקומען אויפן בוידעם. מיר האָבן געגעבן פייער. מאַנפרעד האָט אוועקגעלייגט דעם ערשטן דייטש און צוגענומען ביי אים דאָס געווער. די איבעריקע דייטשן זיינען אַנטלאָפן. 2 שעה שפּעטער איז אונזער פּאַטראָל צוריקגעקומען און מיר זיינען אַרויסגעגאַנגען מיט דעם נייעם וועג, איבערלאָזנדיק הינטער זיך ברענענדיקע הייזער. ס'איז אונז געלונגען אָנצוקומען אויף דער גאַס פון הרב מייזעלס נומער 3. דאָרט האָבן מיר געדאַרפט וואַרטן אויף ווייטערדיקע אינסטרוקציעס פון דער קאָמאַנדע. מיר זיינען געוואָרן איינגעגלידערט אין די גרופּן, וואָס האָבן געקעמפט אויף דער זאַמענהאָף גאַס. דאָרט זיינען אָנגעגאַנגען די פאַרביסנסטע קאַמפן. דאָרט זיינען געווען קאָנצענטרירט באַדייטנדע כוחות און די שטאַרקסטע אָפּטיילונגען פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע. די קעמפער־גרופּן האָבן פאַרנומען די פּאָזיציעס אין 3 פּונקטן: זאַמענהאָף 20, זאַמענהאָף 50, און מילאַ 28. נאָך דער מפּלה אויף נאַלעווקי גאַס האָבן די דייטשן אַריינגעדרונגען אויף זאַמענהאָף גאַס זעהר פּאָרזיכטיק. זיי זיינען געגאַנגען פונאַנדערגעשאָטן איינציקווייז, באַהאַלטנדיק זיך לעבן די מויערן. מיר האָבן זיי נישט אַטאַקירט, מיר האָבן זיי געוואָלט וואָס מער אַריינגאַרן. זיי זיינען אַדורכגעגאַנגען רואיק דורך דער גאַנצער זאַמענהאָף גאַס. ערשט ביים עק זאַמענהאָף און מילאַ זיינען זיי באַשאָטן געוואָרן מיט אַ האָגל פון קוילן און גראַנאַטן. ווען זיי האָבן זיך געוואָלט צוריקציען פון דעם דאָזיקן אָפּשניט, זיינען זיי איינגעהאַלטן געוואָרן פון הינטן דורך אונזער אַ גרופּע פון זאַמענהאָף 29. די דייטשן האָבן זיך געפונען אין אַ „קעסל" אָן דער מעגלעכקייט פון צוריקטריט. די גאַנצע גאַס איז געווען באַדעקט מיט גע'הרג'עטע און פאַרוואונדעטע דייטשן. וויניק פון זיי האָבן זיך געראַטעוועט. איינער פון זיי האָט זיך געוואָרפן ווי אַ משוגענער אויף דער גאַס, זוכנדיק אַ וועג

צו אנטלויפן. מען האט אים געווארפן אויפן קאפ אן אויפרייס־פלאש. א ווײַלע שפעטער איז ער געווען ארומגענומען מיט פלאמען.

די שלאכט אויף דער זאמענהאף גאס איז געווען א גרויסער נצחון פון די קעמפער. במשך פון א פאר שעה איז נישט געווען קיין איין דייטש אין געטא. ארום 12 אזייגער האבן די דייטשן געבראכט טאנקען. אויך דאס מאל האט מען זיי צוגעלאזט זעהר נאענט צו אונזערע פאזיציעס און מען האט זיי אטאקירט מיט אויפרייס־פלעשער. 2 טאנקען זיינען געווען אין פלאמען. די אפטיילונגען פון דער דייטשער אינפאנטעריע, וועלכע זיינען געגאנגען נאך די טאנקען, האבן זיך שנעל צוריקגעצויגן. מען האט זיי באשאטן מיט א האגל פון קוילן. אין דעם טאג זיינען די דייטשן אין געטא נישט אריינגעגאנגען.

נאך די ערשטע שלאכטן און צוזאמענשטויסן, וועלכע האבן זיך געענדיקט מיט א נצחון פון די קעמפער, האבן די דייטשן אנגעהויבן צו באנוצן א נייע טאקטיק צו פארניכטן אלץ, וואס זיי האבן אנגעטראפן אויף זייער וועג. זיי האבן איצט אריינגעבראכט שטארקע אפטיילונגען פון מיליטער. די אידישע קאמפס־ארגאניזאציע האט אויך אין צוזאמענהאנג דערמיט געמוזט באנוצן זיך מיט אנדערע קאמפס־מעטאדן. אנשטאט קאנצענטרירטע שטארקע אטאקעס האבן קלענערע קאמפס־גרופן דורכגעפירט אפטע און כסדר׳דיקע אנפאלן אויף דייטשע פאטראלן און אויף קלענערע דייטשע אפטיילונגען. אויף מילא 29 האט זיך געפונען, אין דעם באפעסטיקונגס־פונקט, איינע פון די גרעסטע באזן פון דער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע, פון וואנען גרופן זיינען ארויסגעגאנגען צום קאמף. טיילמאל האט זיך געטראפן, אז זיי זיינען צוריקגעקומען שטארק דעקאמפלעטירט. דאס האט אבער נישט פארקלענערט דעם קאמפס־גייסט. יעדער האט זיך געריסן צו די געפערלעכסטע אויפגאבן. דער באפעסטיקונגס־פונקט איז געווען גוט באשיצט. עס איז אויך דארט געווען א ראדיא־אפאראט. אין מאמענטן, ווען עס איז שטיל געווען, האבן מיר אפגענומען אוידיציעס פון דער גאנצער וועלט. מיר האבן געהערט אויסלענדישע אוידיציעס וועגן דער פארטיידיקונג פון געטא. מיר האבן געפילט, אז מיר זיינען פארבונדן מיט דער וועלט. א ווײַלע שפעטער האט מען אנגעגעבן אין ראדיא שיינע מוזיק. מיר האבן פארשטאנען אונזער איינזאמקייט און די האפענונגסלאזיקייט פון אונזער סיטואציע.

שבת, דעם 24־טן אפריל, האבן זיך אנגעהויבן אריינצודרינגען פייער־פלאמען דורך א לאך אין די ווענט פון באפעסטיקונגס־פונקט. מיר האבן געמוזט בליץ־שנעל פארארדנען די עוואקואציע פון דעם פונקט. די סיטואציע איז געווען אויסערגעוויינלעך ערנסט. מיר האבן געמוזט אין

העלן טאָג צוזאַמען מיט אַ גרופּע פון דער ציווילער באַפעלקערונג, וועלכע האָט זיך געפונען אין דעם פונקט, אַריבערגיין דורך דער גאַנצער גאַס. אַ גרופּע פון 40 קעמפער, אונטער דער לייטונג פון לוטעק און פּאַוועל, האָבן באַשיצט דעם מאַרש פון די „ציווילע". מיר האָבן געמיינט, אַז דער אָפענער גאַסן־קאַמף וועט אונז נישט מיידן. מיר האָבן אָבער קיין דייטשן נישט געטראָפן און מיר זיינען אָנגעקומען גליקלעכערווייז אויף מילאַ 9. מיר האָבן דאָרט אָנגעטראָפן אַ שרעקלעכע סיטואַציע. 3 גרויסע הויפן זיינען געווען אָנגעפּאַקט מיט פּליטים פון די ברענענדיקע הייזער. עס האָט געהערשט אַ שרעקלעכע ענגשאַפט. מען האָט געהערט דאָס גע־וויין פון פרויען און קינדער. מוטערס האָבן געזוכט קינדער, מענער האָבן געזוכט פרויען. הונדערטע מענטשן האָבן זיך אַרויסגעריסן דורך דער לאַד־עפענונג, הונדערטע זיינען געקומען צוריק. אין דעם דאָזיקן מענטשן־געמוייזעכץ האָבן זיך געפונען אונזערע קאַמפּס־גרופּן. מיר האָבן אויך נישט געהאַט קיין שוץ און דאַך איבערן קאָפּ. מיר זיינען געבליבן אַ גאַנצן מעת־לעת אונטערן פרייען הימל, גרייט אָפּצושטויסן יעדן דייטשן אָנפאַל. די גרופּע, וועלכע איז געשטאַנען אויף דער וואַך ביים דורכגאַנג אויף מייזעלס גאַס 4, האָט אונז אַלאַרמירט עטלעכע שעה שפּעטער, אַז די דייטשן דערנענטערן זיך. מיר האָבן אַרויסגעשיקט הילף. אַ קליינע שלאַכט איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן. עס זיינען דער׳הרג׳עט געוואָרן 4 דייטשן. די דייטשן האָבן אונטערגעצונדן מייזעלס גאַס. דאָס פייער האָט זיך איבערגעטראָגן פון דאָרט אויף מילאַ 9. צוזאַמען מיט טויזנ־טער היימלאָזע און דאַכלאָזע האָבן מיר אויך געזוכט אַ באַהעלטניש אין די שכנות׳דיקע הייזער. אַ סך מענטשן האָבן אונז געבעטן געווער. זיי האָבן זיך געוואָלט אָנשליסן אין אונזערע רייען. ליידער האָבן מיר זיי נישט געקאָנט אָננעמען, ווייל עס האָט געפעלט געווער אויך פאַר אונ־זערע קאַמפּס־גרופּן.

אונזערע קאַמפּס־גרופּן האָבן דערגרייכט דעם באַפעסטיקונגס־פּונקט אויף מילאַ 18, וואו עס האָט זיך געפונען דער צענטראַלער פּונקט פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע. דאָרט האָט געהאַט איר זיץ־אָרט אונזער הויפּט־קאָמאַנדע. אין דעם באַפעסטיקונגס־פּונקט, וועלכער איז געווען געגנוג גרויס, האָט אָבער געהערשט אַ גרויס ענגשאַפט, ווייל אויסער די קעמפער האָבן זיך אויך דאָרט געפונען עטלעכע הונדערט ציווילע מענטשן. די קאַמפן און די שלאַכטן זיינען פאָרגעקומען הויפּטזעכלעך ביינאַכט. כמעט יעדע נאַכט האָט מען געהערט אין געטאָ דעטאָנאַציעס פון גראַנאַטן און באָמבעס און אַ קלאַפּעריי פון מאַשין־געווער. דאָס האָבן די אידישע קעמפער געקעמפט מיט די דייטשן. די קאַמפּס־גרופּן זיינען אַרומגעגאַנגען ביינאַכט איבער די אויסגעשטאָרבענע גאַסן פון געטאָ. זיי זיינען געגאַנגען הויפּטזעכלעך אין שטאָלענע העלמען און מיט

רעוואַלווערן אין די הענט. זעהר אָפט האָט דאָס דעזאָריענטירט די דייטשן. אין דער צייט, ווען די הייזער האָבן געברענט, האָבן זיך די דייטשן ספּעציעל באַהאַלטן אין קליינע, ענגע געסלעך און אין די עפּע־נונגען פון די מויערן, כדי פון דאָרט צו באַמערקן און צו אָבסערווירן אונז, וועלכע זיינען אַרוימגעגאַנגען צווישן פלאַמען. זיי האָבן דעמאָלט אונז באַשאָסן און מיר האָבן נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט זיך צו פאַר־טיידיקן, ווייל מיר האָבן זיי נישט געקאָנט באַמערקן. ווען די געטאָ איז שוין געווען פאַרברענט און די שריפות זיינען שוין אויסגעלאָשן גע־וואָרן, האָט מען אין די זעהר פינסטערע נעכט נישט געקאָנט דערקענען אויף דער גאַס קיין מענטשלעכן סילועט. די דייטשן און די אידישע קעמפער זיינען אַרומגעגאַנגען מיט שמאַטעס אויף די פיס, כדי צו דער־שטיקן דעם אָפּקלאַנג פון זייערע טריט. טיילמאָל זיינען פאָרגעקומען צוזאַמענשטויסן צווישן זיי און אונז און ווער ס׳האָט דער ערשטער אָנ־געהויבן צו שיסן, דער איז אַרויס מיט אַ נצחון. שפּעטער האָבן די דייטשן האָבן מורא געהאַט צו גיין בייַנאַכט איבער די גאַסן פון געטאָ. זיי זיינען געשטאַנען אין אַ באַהעלטניש און צו יעדן איינעם, וואָס האָט זיך דערנענטערט, האָבן זיי געשאָסן. אויף אַזאַ אופן זיינען אומגעקומען אַ סך העלדישע קעמפער, וועלכע זיינען אַרומגעגאַנגען און פּאַטראָלירט די גאַסן פון געטאָ.

דעם ערשטן מאַי, דעם טאָג פון אַרבעטער־יום־טוב, האָבן מיר באַשלאָסן צו פייערן אויף אַ ספּעציעלן אופן. דאָס מאָל נישט בייַנאַכט, נאָר בייטאָג, זיינען מיר אַרויס צו אַטאַקירן די דייטשן. עטלעכע קאַמפּס־גרופּן האָבן געטשאַטשעוועט אויף די גאַסן און אין די הייזער אויף די דייטשן. אָבער מיר האָבן נישט געהאַט קיין גרויסן פאַנג, ווייל אין געטאָ זיינען געווען ווייניק דייטשן. דאָך זיינען אין דעם טאָג געפאַלן אַ געוויסע צאָל דייטשן. ס׳האָט זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט דער בעסטער שיסער פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע — ״קאַזאַ״. ער האָט געכאַפּט 4 דייטשן.

ס׳איז אָבער געקומען דער טאָג, ווען די טויט־געפאַר איז אויך געהאַנגען איבער דעם צענטראַלן פונקט פון די קעמפער. שבת, דעם 8־טן מאַי, האָבן די דייטשן אַרומגערינגלט דאָס הויז און אָנגעהויבן אַ קאָנ־צענטרירטן שטורם אויף דעם באַפעסטיקונגס־פּונקט. זיי האָבן זיך אַריינ־געריסן אין אַלע 5 איינגאַנגען, וואָס האָבן געפירט צו דעם באַפעסטיקונגס־פּונקט. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַן אָרדנונגסלאָזע, צוויי־זייטיקע שיסעריי. אין אַ געוויסן מאָמענט האָבן די דייטשן געוואָרפן דורך אַלע איינגאַנגען גאַז־באָמבעס. ווען עס איז אָנגעקומען דער לעצטער מאָמענט, האָט יורעק, איינער פון די אָנפירער פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע,

אויפגעפאָדערט אַלע קעמפער, זיי זאָלן זיך נישט איבערגעבן אין די הענט פון די דייטשע מערדער. צענדליגער קעמפער האָבן זיך אַליין דערשאָסן מיט זייער לעצטער קויל. אויף מילאַ 18 איז געווען דער מאַסן־קבר פון דער אידישער יוגנט. זייער ווייניק האָבן זיך געראַטעוועט. פאַר דעם קליינעם הייפעלע געראַטעוועטע איז אַלץ געווען געענדיקט. אַז מעגלעכ־קייטן פון קאַמף — האָבן מיר געזוכט אַ וועג אַרויס. דערשיטערט מיט דער גרויס פון דער טראַגעדיע זיינען מיר געליגן לאַנגע שעה'ן און גע־וואַרט אויף דער אַנקומענדיקער נאַכט. ביינאַכט איז געקומען די רעטונג. אונזער בינדונגס־אַפיצער פון דעם אַרישן טייל איז געקומען מיט דער ידיעה: די אויטאָס וואַרטן ביי דער עפענונג פון קאַנאַל.

די קאַמפן אויפן שטח פון די דייטשע וואַרשטאַטן פון טעבענס און שולץ אין וואַרשעווער געטאָ

א גאַנצע נאַכט, דעם 19־טן אַפּריל, האָט געהערשט אַ גרויסע אומרו. מענטשן זיינען נישט געשלאָפן, אויטאָס זיינען אַרומגעפאָרן אַהין און צוריק, מיליטער האָט מאַרשירט, און מען האָט כסדר געהערט ווידער־קול'ן פון שיסערייען. וואָס באַדייט דאָס? צי שטייען מיר ווידער פאַר אַ נייער ליקווידירונגס־אַקציע? דאָס איז אוממעגלעך. ערשט מיט אַ פּאָר טעג צוריק האָט מען אָנגעהויבן אַ נייע רעגיסטראַציע פון באַפעלקערונג. ערשט מיט 3 טעג צוריק האָבן זיך באַוויזן אויפרופן, אין וועלכע עס איז געזאָגט געוואָרן, אַז עס ווערן אָפּגעשטעלט די דעפּאָרטאַציעס פון די אַרבעטס־לאַגערן. מען האָט אויפגעפאָדערט צו אינטענסיווער אַרבעט, ווייל די באַשטעלונגען פון דער באַוואָפענונגס־קאָמאַנדע זיינען זעהר דרינגענדע.

באַגינען האָט די גאַס געהאַט אַ שרעקלעכן אויסזען. די מויערן פון געטאָ זיינען געווען אַרומגעשטעלט מיט זשאַנדאַרמען. די באַוואַכונג פון געטאָ איז פאַרשטאַרקט געוואָרן מיט ס.ס.־לייט. מען האָט קיינעם נישט אַרויסגעלאָזט פון געטאָ. אַלע דערלויבענישן צו פאַרלאָזן די געטאָ זיינען געוואָרן דערקלערט אַלס אומגילטיק. אויף די גאַסן לויפן מענטשן אַרום, ווי משוגעים. איך פּרוביר זיך צו פאַראייניקן מיטן צענ־טראַלן געטאָ. דער טעלעפאָן אָבער פונקציאָנירט נישט. מיר זעען נאָר, ווי די געטאָ איז אַרומגערינגלט מיט זשאַנדאַרמען און אַז די מאַשין־געווער זיינען גרייט צו שיסן. מער זעען מיר נישט אין געטאָ. פון דער־ווייטנס דערגייען צו אונז אָפּקלאַנגען פון שיסערייען און אויפרייסן. זיי קומען פון צענטראַלן געטאָ, וואו די ליקווידירונגס־אַקציע גייט אָן. אויף אונזער געביט קומען אָן די דייטשע לייטער פון די וואַרשטאַטן — אונ־זערע „ברויט־געבער" — און פאַרזיכערן אונז, אַז די אַקציע איז נישט נוגע די „פּראָדוקטיווע" עלעמענטן און אַז זי איז געווענדט אויסשליסלעך אַנטקעגן די „ווילדע" אין געטאָ. קיינער אָבער נעמט דאָס נישט אָן ערנסט. אונזער ערשטע אויפגאַבע איז געווען צו מאָביליזירן די קאַמפס־גרופּן און צו פאַרנעמען די אָפּעראַציע־באַזן.

די קאַמפס־גרופּע אין אונזער וואַרשטאַט, אויף לעשנאָ 76, אונטער דער לייטונג פון אליעזר געלער, פאַרנעמט זייערע פּאָזיציעס אין די פראָנט־פענסטער פון 3־טן שטאָק. דורך־דעם דאַך האָבן מיר אַ פאַרבינדונג מיט דוד'ס גרופּע, אויף נאַוואָליפּיע 67, און מיט העניעקס גרופּע, אויף לעשנאָ 74. דער בינדונגס־אָפיצער צווישן די דאָזיקע ביידע גרופּן איז לילית. פון אונזערע פּאָזיציעס קאָנען מיר גענוי אָבסערווירן די באַוועגונגען פון דעם מיליטער, וואָס גייט צום צענטראַלן געטאָ דורך דער זשעלאָזנאַ גאַס. שוואַרץ, דער פאַרבינדונגס־אָפיצער פון דעם קאָמאַנדאַנט פון דעם שטח,

האט באקומען אינסטרוקציעס פאר אלע איבעריקע גרופן: פאר דער גרופע אויף נאוואליפקי 41 (דער געביט פון שילינג'ס־ווארשטאטן) אונ־טער דער ליטונג פון שלמה; פאר ראזאווסקיס גרופע אויף סמאטשא 6/8 (דער געביט פון רעריך־ווארשטאטן); פאר בנימינ'ס גרופע אויף לעשנא 36 (טעבענס שטח); פאר מאיעראוויטשס גרופע אויף נאוואַ־ליפקי 31 (שולץ ווארשטאטן), און פאר יולעק'ס גרופע אויף נאוואליפיע 66 (שולץ ווארשטאטן). אביסל שפעטער האט זיך אומגעקערט שווארץ און האט געמאלדן, אז דער באפעל איז אויסגעפירט געווארן. שווארץ האט אויך געבראכט מיט זיך אייניקע אנפראגן פון די ליטער פון די גרופן. איינע פון די פראגן איז נוגע דעם גורל פון די מענטשן, וועלכע געפינען זיך אין אונזער ארעסט, וואס זיינען אנגעקלאגט, אז זיי האבן מיטגעארבעט מיט דער געשטאפא. דער טויט־אורטייל איז נאך נישט ארויסגעגעבן געווארן. צוליב דער פארשארפטער סיטואציע גיט ארויס דער קאמאנדאנט א באפעל, מען זאל זיי תיכף־ומיד דערשיסן. א האלבע שעה שפעטער קערט זיך אום שווארץ, מעלדנדיק, אז דער באפעל איז אויס־געפירט געווארן. ארום 12 אזייגער בייטאג דערגייען צו אונז די ערשטע ידיעות פון שלאכטפעלד אין צענטראלן געטא. די ידיעות שטאמען פון דייטש קוועלן.

ק. ג. שולץ, דער אייגנטימער פון די ווארשטאטן, האט דערציילט, אז די אידן פארהאלטן זיך נישט אויף געהעריק. די זשאנדארמען, וועלכע האבן זיך אומגעקערט פון געטא, האבן אים געמאלדן, אז זיי האבן אנ־געטראפן אויף א שטארקן אידישן ווידערשטאנד און אז זיי האבן געהאט 200 קרבנות. פארנאכט, ווען די דייטשן האבן פארלאזן די געטא, האבן מיר אנגעקניפט א טעלעפאנישן קאנטאקט מיט אונזערע גרופן אין דער צענטראלער געטא. מיר זיינען געווואר געווארן וועגן זייערע גרויסע נצחונות אין די ערשטע קאמפן. אויף מארגן אינדערפרי האט דער קאמאנדאנט פון אונזער געביט ארויסגעגעבן א באפעל אנצוהויבן דעם קאמף. דאס האט געדארפט זיין א סאלידאריטעט־אקציע מיט די קעמפנדיקע גרופן אין צענטראלן געטא. ארום 10 אזייגער האבן מיר אנגעהויבן די ערשטע אטאקע. אין דער זעלבער צייט האט מארשירט דורך דער לעשנא גאס אין דער ריכטונג פון דער געטא אן אפטיילונג פון זשאנדארמעריע. ווען די אפטיילונג האט זיך דערנענטערט צו דער וואך אויף עק לעשנא און זשעלאזנא, איז זי אנגעגריפן געווארן דורך אונזער גרופע, וועלכע האט זיך געפונען אין הויז אויף לעשנא 94. די 2 געווארפענע שווערע באמבעס האבן פארניכטעט די אפטיילונג. די דייטשן זיינען אנטלאפן, איבער־לאזנדיק אויף דער גאס קנאפע 20 טויטע. עטלעכע וואכן פאר דער „אקציע" האט די קאמפס־גרופע אויף נאוואליפיע 67 אונטערגעלייגט אונ־טער דער וואך אויף סמאטשא גאס א מינע. ווען די דייטשע אפטיילונג

האָט דערגרייכט דעם דאָזיקן פּונקט, האָבן די אידישע קעמפער פאַראייניקט דעם עלעקטרישן קאָנטאַקט מיט דער מינע. די מינע האָט נישט אויפגעריסן. אונזער פאַרצווייפלונג איז געווען זעהר גרויס. אונזערע בחורים האָבן געקריצט מיט די ציין. אונזערע מיידלעך האָבן געהאַט טרערן אין די אויגן. די מינע האָט נישט אויפגעריסן דערפאַר, ווייל די באַטעריעס האָבן נישט גוט געאַרבעט און עס האָט געפעלט עלעקטרישע קראַפט. די גרופּע האָט דעריבער פון גרויס כעס און צאַרן געוואָרפן באָמבעס. דער רעזולטאַט איז געווען אַן אויסערגעוויינלעכער. זיי האָבן געוואָרפן 2 באָמבעס — און עס זיינען געפאַלן 30 דייטשע סאָלדאַטן. ווען די דייטשן האָבן איינגעזען, אַז אויך אין דעם אַרישן טייל אויף די נייטראַלע שטחים דראָט זיי אַ געפאַר מצד דער „פּראָדוקטיווער געטאָ", האָבן זיי אָנגעהויבן אַריבערצושיקן דאָס מיליטער אויף אויטאָס. אַרום 4 אַזייגער — איז די לאַגע פון די אידן אויף דעם געביט פון די וואַרשטאָטן קלאָר געוואָרן. די אייגנטימער פון די וואַרשטאַטן האָבן אַרויסגעגעבן אַן אויפרוף צו די אַרבעטער, אין וועלכן זיי האָבן זיי געמאָלדן, אַז כדי צו דערמעגלעכן אַ רואיקע און אומגעשטערטע אַרבעט פאַר דער דייטשער אינדוסטריע, וועלן אַלע אידישע אַרבעטער אַריבערגעפירט ווערן אין די אַרבעטס־לאַגערן, אין טראַווניקי און פּאָניאַטאָוו.

נאָכדעם ווי די אויפרופן האָבן זיך באַוויזן איז מעגלעך געווען, אין אַ געוויסער מאָס, צו באַוועגן זיך פרייער אין די גאַסן, כדי צו מאַכן אַלע צוגרייטונגען צום אַרויספאָר. אונזער לייטונג פונם שטח האָט אויסגענוצט די דאָזיקע געלעגנהייט און האָט באַזוכט אַלע גרופּן. פאַרנאַכט האָבן זיך באַוויזן אויף אונזער שטח דייטשן און לעטען, וועלכע זיינען געשטאַנען איינציקווייז פאַר יעדן טויער, כדי צו היטן אַז דער מאָרגנדיקער טראַנספּאָרט זאָל אַוועקגיין אין אָרדנונג. מיר האָבן געהאַט ווייניק מאַשין־געווער און דעריבער האָבן זיך אַרויסגעלאָזט עטלעכע פון אונזערע גרופּן, כדי צו פאַרכאַפּן אַביסל געווער ביי די לעטען. עס האָט זיך אונז איינגעגעבן. מיר האָבן פאַרכאַפּט 5 מאַשין־געווער. די לעטען און די דייטשן האָבן נישט רעאַגירט אויף דעם, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט פּראָוואָצירן קיין גרעסערע קאַמפן.

מיטוואָך, 6 אינדערפרי, האָבן די קאַמפס־גרופּן פאַרנומען זייערע פּאָזיציעס, וואַרטנדיק אויף דעם אָנקומען פון די דייטשן. אַרום 1 אַזייגער זיינען שוין גרייט געשטאַנען גאַנצע רייען פרייוויליקע צום אָפּפאָר. אַלע איבערגעבליבענע אידן אויף דעם געביט פון די וואַרשטאַטן האָבן זיך אַרומגעדרייט אומלעגאַל. די קאַמפס־גרופּן זיינען געשטאַנען אויף דער וואַך. אַביסל שפּעטער האָט זיך באַוויזן די ערשטע דייטשע אָפּטיילונג, וועלכע איז אַטאַקירט געוואָרן מיט גראַנאַטן. אויפן אָרט זיינען געבליבן אַ סך דער׳הרג׳עטע און פאַרוואונדעטע. די דייטשן האָבן נישט געענט-

פערט אויף אונזער אטאקע, ווייל זיי האבן געוואלט ווייטער דורכפירן דעם פרייוויליקן אפפאר אין די לאגערן. אין דער זעלבער צייט האבן אנדערע אונזערע קאמפס־גרופן אטאקירט קלענערע גרופן פון דייטשן און לעטען. 3 קאמפס־גרופן זיינען געווען קאנצענטרירט ביי די גאסן נאוואליפיע־־זשעלאזנא, כדי מיט געמיינזאמע כוחות צו אטאקירן די דורכגייענדיקע דייטשן אויף דעם נייטראלן שטח. ארום 10 אזייגער האט מארשירט א גרעסערע דייטשע אפטיילונג אין דער ריכטונג פון צענטראלן געטא. די דאזיקע דייטשע אפטיילונג איז אטאקירט געווארן דורך אונזערע 3 גרופן. אונזער שיסעריי איז געווען אן אומגעהויער שטארקע. אונזערע קוילן האבן געטראפן אין ציל. די דייטשן האבן איבערגעלאזט א סך פארוואונדעטע און דער׳הרג׳עטע. באזונדערס האט זיך אויסגעצייכנט אונזער בעסטער שיסער אין דעם שטח, שמעון העלער. א פאר שעה שפעטער האט מען דערשאסן קנאפע 20 דייטשן, וועלכע האבן עסקארטירט אידן צום אומשלאג־פלאץ. אונזער אקציע איז געווען באשווערט מיט דעם, וואס מיר האבן זיך נישט געקאנט באנוצן נישט מיט גראנאטן און נישט מיט באמבעס, כדי נישט צו שטעלן אין געפאר דאס לעבן פון די אידן, און אויך צוליב דעם, וואס די רעזערוון פון אונזער אמוניציע פאר די ביקסן און רעוואלווערן זיינען געווען זייער קליינע.

נאכמיטאג האבן די דייטשן אנגעהויבן צו בלאקירן די הייזער. איידער זיי האבן בלאקירט א הויז, האבן זיי געשאסן אין די פענסטער אריין. זיי האבן אבער נישט אויסגעמידן דעם קאמף. אונזערע קאמפס־גרופן, וועלכע זיינען געווען פארבאריקאדירט אין די הייזער, האבן פאר א לענגערער צייט נישט צוגעלאזט נענטער די דייטשן. די קעמפער האבן זיך כסדר געפונען אונטער א שטארקער באשיסונג און אליין האבן זיי געמוזט שוינען יעדן קויל. ווען די דייטשן האבן זיך אריינגעריסן אין איניקע הייזער און האבן אפגעשניטן דעם צוריקוועג פון א גרופע קעמפער, זיינען שולמית און שמעון אראפגעשפרונגען פון 2־טן שטאק און זיינען געבליבן טויט אויפן ארט. שמעון האט געהאלטן זיין צוזאג. ער האט געזאגט, אז ער וועט נישט שטארבן, איידער ער וועט נישט דערהרג׳ענען 5 דייטשן. צוויי פון אונזערע קעמפער איז געלונגען דורכצורייסן זיך דורך דער דייטשער ליניע, ווערנדיק דערביי שווער פארוואונדעט. מיר האבן נישט געקאנט בארעכענען די דייטשע פארלוסטן. זיי זיינען אבער געווען זעהר ערנסטע. דער קאמף האט געדויערט עטלעכע שעה. צום סוף, נאך די לעצטע קאמפן, האבן די דייטשן אונטערגעצונדן אונזער שטח. דעמאלס האבן מיר באקומען א באפעל צו באפעסטיקן אונזערע אפעראציע־באזן אין דעם באפעסטיקונג־פונקט. ס׳זיינען געווען זעהר ווייניק דייטשן אויף דעם געביט. מיר האבן געוואוסט, אז די דאזיקע שטילקייט וועט נישט לאנג דויערן און אז די דייטשן וועלן אנהויבן

אויסצוזוכן די אידן אין די באַפּעסטיקונגס־פּונקטן און זיי ליקווידירן. אונזער לייטונג פון דעם געביט האָט אויסגענוצט די צייט פון דער פאַר־העלטניסמעסיקער רוהע, כדי אָנצוקניפּן אַ קאָנטאַקט מיט די איבערגע־בליבענע גרופּן, און קודם כל מיט שלמה׳ס גרופּע, וועלכע איז געווען טעטיק אויף דעם שטח פון שילינגס וואַרשטאַט. אינטימן דער נאַכט האָבן מיר אַרויסגעשיקט אונזערע צוויי פאַרבינדונגס־אָפּיצערן, שוואַרצ׳ן און לילית. זיי האָבן זיך צוריקגעקערט נאָך 2 טעג. אויפן וועג האָבן זיי געהאַט עטלעכע צוזאַמענשטויסן מיט די דייטשן. פון ערשטן טאָג אָן פון דער אַקציע האָבן 3 קאַמפּס־גרופּן, אונטער שלמה׳ס לייטונג, אַטאַ־קירט די מאַרשירנדיקע דייטשן. ווען אַ דייטשע אָפּטיילונג האָט זיך געוואָלט אַריינבאַקומען אין שילינגס וואַרשטאַט, כדי מיט געוואַלד צו דעפּאָרטירן די אידן, האָבן אונזערע קאַמפּס־גרופּן זיי איינגעהאַלטן, פאַר־אורזאַכנדיק זיי שווערע פאַרלוסטן. די נייע דייטשע אַטאַקע איז געוואָרן אָפּגעשטויסן. שפּעטער האָבן די קעמפער אונטערגעצונדן אַ גרויסן מאַ־גאַזין מיט האָלץ, אוממעגלעך מאַכנדיק דערמיט פאַר די דייטשן אַריינצו־באַקומען זיך אין דעם באַפּעסטיקונגס־פּונקט, וואו עס האָט זיך געפונען די ציווילע באַפעלקערונג. אייניקע טעג האָבן די דייטשן מורא געהאַט אַריינצוגיין אין די הייזער אַריין. די קעמפער האָבן איבערגעלעבט פריי־לעכע מינוטן. זיי האָבן אָבסערווירט דורכן פענסטער ווי אַזוי ס.ס.־לייט האָבן צוליב דעם, וואָס זיי האָבן נישט געקאָנט אַריינבאַקומען זיך אין די אידישע הייזער, געמוזט, אויף דעם באַפעל פון זייערע אָפּיצערן, מאַכן שטראָף־איבונגען אויף דער גאַס. די געטאָ האָט געברענט ביינאַכט און ביטאָג. דער רויך און די פלאַמען האָבן געטריבן די קעמפער פון איין אָרט אויפן אַנדערן. זעהר זעלטן איז געלונגען צו געפינען אַ געהעריקע אָפּעראַציע־באַזע. אין דעם דאָזיקן לעצטן פּעריאָד פון קאַמף האָבן מיר אָנגעמאַכט די דייטשן גרויסע שאָדנס און מיר האָבן אַליין אויך געליטן גרויסע שאָדנס.

הונגער און די האָפענונגסלאָזע סיטואַציע האָבן אונז געצוואונגען צו זוכן אַ וועג אין דעם אַרישן טייל אַריין. נאָך עטלעכע טעג פון שטאַרקע באַמיאונגען איז מיר געלונגען אויפן באַפעל פון קאָמאַנדאַנט פונם דאָזיקן שטח אַריבערצובאַקומען זיך אין דעם אַרישן טייל און אָנצו־קניפּן אַ קאָנטאַקט מיטן אַנטעק׳ן. אין דער זעלבער נאַכט האָבן מיר אַרויסגעפירט דורך דעם קאַנאַל 20 מענטשן. שפּעטער אין דער דורכגאַנג דורכן קאַנאַל פאַרניכטעט געוואָרן. די איבערגעבליבענע גרופּן, וועלכע האָבן פּרובירט זיך אַדורכברייסן דורך דער דייטשער ליניע, זיינען אומגע־קומען אין דעם לעצטן אָפענעם גאַסן־קאַמף. אַ לאַנגע צייט שפּעטער, צוהערנדיג זיך צו די אָפּקלאַנגען פון די שיסערייען אין געטאָ, האָבן מיר געוואוסט, אַז דאָרט קעמפן אונזערע גרופּן, אַרומגערינגלט דורך דייטשן.

זעלנער אָן געווער

דער פּאַרטיידיקונגס־פּלאַן פון ווארשעווער געטאָ האָט ארומגענומען צוויי ענג מיט זיך פאַרבונדענע אָפּשניטן: אַ מיליטערישן און אַ ציווילן. די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט אין דעם פּעריאָד פון איר פונאַנדערבוי (יאַנואַר־אַפּריל 1943) געהאַט די פאַקטישע דיקטאַטור אין געטאָ, האָט קודם־כּל צוגעגרייט די באַוואָפנונגס־אַקציע. זי האָט זיך באַמיט צו באַקומען געווער מיט אַלע מיטלען. זי האָט צוגעגרייט קאַמפּס־גרופּן און האָט אויסגעאַרבעט סטראַטעגיש־טאַקטישע פּלענער. די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, אַזוי ווי די גנזעלשאַפטלעך־פּאָליטישע קאָנספּיראַטיווע רעפּרעזענטאַנץ פון געטאָ, האָט זיך אָפּגעגעבן אַ דין־וחשבון, אַז דער קאַמף אין געטאָ איז אָפּהענגיק נישט בלויז פון דער מיליטערישער אַקציע, נאָר אויך פון דער שטעלונג פון דער באַפעלקערונג, פון איר גייסטיקן צושטאַנד.

די אָביעקטיווע באַדינגונגען, וועלכע האָבן שטופּנווייז פאַרניכטעט די אילוזיעס און די גרויסע פּראָפּאַגאַנדע־אַרבעט פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע — האָבן איבערגעאַנדערש די שטעלונג פון די מאַסן. די אידישע מאַסן האָבן איצט דורכגעדרונגען די לאַגע, זיי האָבן זיך אָפּגעטיילט פון דעם דעמאָראַליזירנדן אָפּטימיזם, זיי האָבן אָפּגעוואָרפן די כסדר'דיקע אילוזיעס, זיי האָבן זיך אָפּגעטרייסלט פון דעם גלויבן, „אונז וועט מען שוין נישט רירן", „ס'וועט שוין גוט זיין".

די דייטשע פּלענער וועגן דער אינטערליסטיקער „פּאַציפיקאַציע פון געטאָ" דורך דעפּאָרטירן די באַפעלקערונג אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן אין פּאָניאַטאָוו, טראַווניקי און לובלין האָבן זיך נישט איינגעגעבן. די וועכנטלעכע דעפּאָרטאַציעס פון די אַרבעטער פון ווארשטאַטן און זייערע משפחות האָבן זיך פאַרוואַנדלט אין אַ קאָמעדיע. אַזוי, צום ביישפּיל, האָט זיך קיינער פון די איבער 3000 אַרבעטער פון די בערשטן־ווארשטאַטן נישט געמאָלדן צום אַרויספאָר. אַלע טריקס פון דער דייטשער פּראָפּאַגאַנדע, אַלע צוזאָגן און דראָאונגען האָבן זיך נישט איינגעגעבן און האָבן נישט געווירקט. פלוג־בלעטער, פּלאַקאַטן, און מינדלעכע פּראָפּאַגאַנדע פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע און פון די אונטערערדישע אידישע פּאַרטייען האָבן אויפגעפאָדערט צו אַן אַקטיוון און פּאַסיוון ווידערשטאַנד, האָבן אונטערגעהאַלטן דעם גייסט פון דער באַפעלקערונג. די אידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע איז געוואָרן אַ שרעק און אַ געפאַר פאַר די געזעלשאַפטלעכע אויסוואָרפן און אַ קוואַל פון האָפענונג און אַ שטיץ־פונקט פאַר די ברייטע מאַסן. יעדער טויט־אורטייל אויף די פאַררעטער און אַגענטן פון געשטאַפּאָ, וועלכער איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, איז געמאָלדן געוואָרן דער באַפעלקערונג דורך אויסגעקלעפּטע פּלאַקאַטן אויף די ווענט. דאָס זיינען נישט געווען

קיין געהיימע געריכטן. געזעלשאפטלעכער יושר האט באשטימט די שטראף פאר די דאזיקע עלעמענטן. אפילו די דייטשן זיינען געווען גע־צוואונגען צו פאלעמיזירן אין פלוג־בלעטער און אין אפענע בריוו מיט דער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע. די אידישע קאמפס־ארגאניזאציע האט ערווארבן די הערצער פון די אידישע מאסן. די אידישע קאמפס־ארגאניזאציע איז געווארן די איינציקע האפענונג פון די אידישע מאסן.

די אידישע קאמפס־ארגאניזאציע האט נישט נאר ארגאניזירט דעם אקטיוון ווידערשטאנד, נאר האט אויך אנגערעגט די מאסן צו א פאסיוון ווידערשטאנד. די פארמען פון פאסיוון ווידערשטאנד זיינען געווען: פאר־מאסקירטע אונטערערדישע בונקערס און באפעסטיקונגס־פונקטן. די לאנ־גע קייט פון מויערן, 16 קילאמעטער לענג און 3 מעטער הויך, וועלכע האבן ארומגערינגלט די געטא, האבן אפגעשניטן די אידן פון דער דרויסנדיקער וועלט פיל בעסער ווי די מינעס־אפגרענצונגען. אינעווייניק אין געטא האבן די גרעניצן אפגעטיילט די באזונדערע געגענטן און אפילו די פאבריק־בלאקן, אוממעגלעך מאכנדיק אויף אזא אופן דאס געגנזייטיקע פארשטענדיקן זיך. יעדן טאג האט די געטא געבראכט קרבנות; יעדן טאג האט די געטא באצאלט מיט גע׳הרג׳עטע פאר דעם מוט צו באוועגן זיך אינמיטן טאג איבער די אויסגעשטארבענע גאסן אין געטא. די אידישע מאסן אז א הינטערלאנד פון דערפער און וועלדער, אז א מעגלעכקייט פריי צו באוועגן זיך, אז א מעגלעכקייט אריבערצוטראגן זיך פון איין שטאט אין דער אנדערער, פארשלאסן אין געטא ווי אין א שטייג, האבן זיך נישט אונטערגעגעבן דעם שרעק פון דעפּיטיזם, נאר זיינען צוגעטראטן צו פארשטארקן זיך און צו באפעסטיקן זיך פון אינעווייניק. איבעראל, אויף דער ערד, הינטער די מויערן, אויף די ליידיקע פלעצער און אין די חורבות זיינען אויפגעבויט געווארן בונקערס. די באפעלקערונג, וועלכע האט זיך באהאלטן אין די דאזיקע בונקערס, האט אין אלגעמיין נישט געהאט קיין געווער. די באפעלקערונג איז אבער געווען דעצידירט צום קאמף מיט דעם מערדערלעכן שונא, איז געווען דעצידירט נישט אונטערצוגעבן זיך אין קיין שום פאל.

אין די דאזיקע באדינגונגען זיינען די דייטשן נישט געווען ביכולת צו דעפארטירן די באפעלקערונג אויף טויט אויף א געהיימען אופן. זיי זיינען געווען געצוואונגען צום קאמף בוכשטעבלעך וועגן יעדן שטיקל ערד.

נאך פאר דעם 19־טן אפריל האבן די דייטשן א נאמען געגעבן די ווארשעווער געטא „מעקסיקא" און „באנדיטן־שטאט". אזעלכע עפּיטעטן האבן געקלונגען אין די מיילער פון די היטלעריסטן ווי א לויב פאר דער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע. ערשט זייט דעם 19טן אפריל האבן זיך די דייטשן איבערצייגט וועגן דער נייער גייסטיקער ענדערונג, וועגן דעם נייעם גייסט פון דער גאנצער אידישער באפעלקערונג אין געטא.

צווישן די טויזנטער מענער און פרויען, אַלטע לייט און קינדער האָט זיך אַנטפּלעקט אַ ווילן צום ווידערשטאַנד, אַ ווילן, וועלכער האָט נייטראַליזירט דעם נאַטירלעכן שרעק און פּחד פאַר דעם טויט און ליידן. די ברייטע פאָלקס־שיכטן האָבן פאַרשטאַנען, אַז נישט אונטערגעבנדיק זיך, אַז קעמפנדיק מיט דעם שונא אויף זייער אופן, באַשווערן זיי אים אין דורכפירן די פאַרניכטונגס־אַקציע. די דייטשן האָבן זיך גענומען באַנוצן מיט די לעצטע מיטלען — זיי האָבן אונטערגעצונדן די געטאָ. דאָס אונטערצינדן פון געטאָ איז פאָרגעקומען פּלאַנמעסיק, סיסטעמאַטיש, אַ בלאָק נאָך אַ בלאָק, אַ הויז נאָך אַ הויז. אין אונטערצינדן די געטאָ האָבן די דייטשן באַנוצט צינד־באָמבעס און דינאַמיט. עס איז אָפּגעשטעלט געוואָרן דער צופלוס פון גאַז, פון עלעקטרישער באַלייכטונג און וואַסער. טויזנטער זיינען אומגעקומען אין די פלאַמען. טויזנטער דערשטיקטע מיט גאַז האָבן אויסגעשפּיגן זייער לעבן צוזאַמען מיט זייערע לונגען, טויזנטער אַרויסגעטריבענע דורך פייער און גאַז האָבן מאַרשירט צום „אומשלאַג־פּלאַץ" און פון דאָרט געוואַנדערט אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן, וועלכע זיינען אין אַ קורצער צייט אַרום פאַרוואַנדלט געוואָרן אין טויט־לאַגערן. דאָס לעבן אָבער אין דעם ברענענדיקן געטאָ־קעסל איז טראָץ דעם אַלעמען אָנגעגאַנגען ווייטער. טראָץ די פּיל־מאָליקע דייטשע אויפפאָדערונגען צו קאַפּיטולאַציע און אונטערצוגעבן זיך — האָט קיינער נישט געקלערט וועגן דעם. די דייטשן האָבן געמוזט איינגעמען מיט כּוח יעדן באַפעסטיקונגס־פּונקט, יעדן בונקער. מאָנאַטן־לאַנג האָט מען אין געטאָ געהערט געדיכטע שיסערייען. אַזוי האָבן פאַרטיידיקט די לעצטע מאָהיקאַנער פון קעמפנדיקן געטאָ זייערע בונקערס און באַפעסטיקונגס־פּונקטן.

מאָנאַטן גייען פאַרביי. אַ קליין הייפעלע אידן, וועלכע זיינען נאָך געבליבן אין די אונטערערדישע היילן פון געטאָ, קעמפן ווייטער פאַר זייער לעבן. די געטאָ גייט אָפּ אַז אָן אויפהער אין בלוט. די דייטשן זעצן אוים אין דער לופט מויערן און גאַסן, פילן אָן מיט גאַז די קאַנאַלן און פאַרניכטן איין שטיקל ערד נאָך דעם אַנדערן. די פראָנט־ליניע ווערט איינגעשרונקען אָן אויפהער — אָבער זי עקזיסטירט ווייטער. הונגער, אָנשטעקעדיקע קראַנקהייטן, דערשטיקנדיקער ריח פון די מתים, דער מאַנגל פון וואַסער און ברויט מאַטערן און שעפּן אוים די לעצטע איינוואוינער פון געטאָ — די מאָדערנע היילן־מענטשן. יעדן טאָג ווערט זייער צאָל פאַרקלענערט. קיינער גיט זיך נישט אונטער. נאָך אַ יאָר פון אומענטשלעכע און אוימגלויבלעכע ליידן, נאָך אַ יאָר פון אַן אומבאַקאַנטן אין דער געשיכטע קאַמף — לעבן זיי נאָך. נאָך אַ יאָר קאַמף — האָט די וואַרשעווער געטאָ ווייטער דעם אויסזען פון אַ באַלאַגערטער פעסטונג.

ה. וואַסער.

סילועטן

1. „קאַפּראַל“

איינער פון די ווייניקע סאָלדאַטן פון געטאָ, וועלכער האָט אַלס אויסצייכענונג באַקומען צו זיין דיספּאָזיציע אַ זעלטענעם אוצר פאַר די קעמפער — אַ רעוואָלווער — איז געווען דער 42-יעריקער אַרבעטער, אַברהם דיאַמאַנט, אַ הויכער, מיט ברייטע פּלייצעס, מיט אַ מילדן אויסדרוקספולן בליק. דער ערנסטער, קאָנצענטרירטער איז זיך אידעאַלער חבר, וועלכער איז גרייט געווען צו טיילן זיך מיט זיינע נאָענטע מיט דעם לעצטן ביסן ברויט, מיט דעם לעצטן לעפל עסן, האָט פאַרמאָגט אין זיך אַ האַרציקייט, אַ גייסטיקע שטאַרקייט, מוט און פאַראַכטונג פאַרן טויט — וועלכע נאָר יחידים האָבן פאַרמאָגט.

פון קינדווייז אָן איז ער געווען צונויפגעוואַקסן מיט דער אידישער אַרבעטער־באַוועגונג. ער איז געווען אַ טוער פון די לינקע פּועל־ציון אין קאַליש. דער וועג פון זיין געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישער אַרבעט ביז צום קאַמף אין די רייען פון דער אידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע איז דורכגעגאַנגען אַלע שבעה מדורי פון היטלעריסטישן גיהנום. אין נאָוועמבער 1939 איז ער דעפּאָרטירט געוואָרן דורך די דייטשן צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינד פון קאַליש קיין וואַרשע. מיט 20 זלאָטעס אין דער קעשענע, מיט אַ קליין האַנט־פּעקעלע האָט ער געוואוינט צוזאַמען מיט זיין קינד און פרוי אין וואַרשע אין אַ היים פאַר פּליטים. ער האָט געפילט דעם כּוח פון דייטשן בייטש, ער איז געווען אַן עדות פון געפערלעכן הונגער, נויט און טיפוס. שוין אין דעם ערשטן טאָג פון דער „דעפּאָרטאַציע“ קיין טרעבלינקע, דעם 22־טן יולי 1942, זיינען צוגערויבט געוואָרן פון אים זיין פרוי און טאָכטער, וועלכע זיינען פאַרשיקט געוואָרן אויף טויט. טראָץ די דאָזיקע קלעפּ און אומגליקן, וועלכע האָבן צעבראָכן טויזנטער אַנדערע — האָט זיך אַברהם דיאַמאַנט נישט איינגעבראָכן. זיין אינערלעכע שטאַרקייט איז מער געוואַקסן, די קנייטשן אויפן שטערן האָבן זיך פאַרטיפט, דער אויסדרוק פון זיינע אויגן איז געוואָרן שאַרפער און זיינע הענט האָבן זיך צונויפגעפּרעסט אין פויסטן.

די ידיעה פון אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד און אַן אַקטיוון קאַמף מיט דער היטלער־בעסטיע האָט אים געמאַכט פאַר אַ פאַנאַטישן אָנהענגער. שוין פונם ערשטן מאָמענט אָן, ווען די קאַמפּס־גרופּן זיינען געשאַפן געוואָרן, איז אַברהם דיאַמאַנט געווען פאַרבונדן מיט זיי מיט לייב און לעבן. אַ קאַפּראַל פון פּוילישן מיליטער, אַ מוטיקער זעלנער — נעמט ער נאָכאַמאָל די ביקס אין דער האַנט אַריין.

ער האָט נישט געזוכט קיין לויבן און קיין לאָרבן־בלומען. צווישן

זיינע חברים פלעגט ער תמיד זאגן, אז דער קאמף און אפילו דער טויט פון די אידישע קעמפער וועלן נישט זיין קיין אומנויטיקע קרבנות, אז עס וועט נישט גיין לאיבוד. דער קאמף פון די זעלנער אין געטא וועט זיין א קליין רינגעלע אין דער לאנגער קייט פון די פרייהייטס־כוחות אין זייער געראנגל מיטן פאשיזם, וועט זיין דער פונדאמענט פון א בעסערער צוקונפט פאר די אידישע מאסן אויף דער גאנצער וועלט. די קעמפער פון געטא וועלן זיין די בויערס פון מארגן.

ווען דער טאג פון קאמף איז געקומען, האט דער קעמפער דיאמאנט פארנומען זיין פאסטן אויף דעם בוידעם אין הויז אויף שווענטאיערסקא גאס 32. דאס איז געווען דעם 20־טן אפריל 1943. אין דעם דאזיקן טאג האט ער מיט זיין ביקס דער׳הרג׳עט 7 דייטשן, און ער האט אומטעטיק געמאכט א נעץ פון דייטשע מאשין־געווער. ער האט זיך נישט געשיידט מיט זיין ביקס אפילו אויף איין מינוט. ער האט אפגעשטויסן די אטאקעס פון די דייטשן מיט א ווילדן כוח. ווען די ס.ס.־לייט האבן באלאגערט דאס הויז, ווען זיי האבן זיך ארייגבאקומען אויף די באזונדערע שטאקן, האט דער קעמפער דיאמאנט נישט פארלאזט זיין פאסטן — ער האט גע־שפיגן מיט פייער. ערשט דעמאלט ווען די דייטשן האבן זיך ארייגגע־ריסן אויין בוידעם, האט ער זיך צוזאמען מיט א גרופע קעמפער ארורכ־געריסן אויף אן אנדערן שטח.

פון דעם מאמענט אן איז ער כסדר געווען אין באוועגונג. אליין אדער צוזאמען מיט אנדערע קעמפער האט ער זיך ארויסגעלאזט אויס־שפירן דעם שונא, איז ער געווען אין פאטראלן — ער האט זיך נישט געשוינט. ער האט נישט געצווייפלט אויף איין מינוט. ער האט כסדר געקוקט דעם טויט אין די אויגן אריין. דעם ערשטן מאי האט ער גע־קעמפט צווישן די חורבות און ברענענדיקע טיילן פון דעם הויז אויף פראנציסקאנסקא גאס 30. אין דעם דאזיקן הויז האט זיך געפונען א גרויסער באהעלטעניש־פונקט פאר דער ציווילער באפעלקערונג. אן אפ־טיילונג פון דער אידישער קאמפס־ארגאניזאציע האט פארטיידיקט דעם צוטריט צו דעם דאזיקן פונקט. פלוצלינג איז אנגעקומען א ידיעה, אז די דייטשן דערנענטערן זיך צו דעם דאזיקן פונקט און אז זיי האבן זיך שוין דארט אריינגעבראכן. די קעמפער עפענען אויף א שיסעריי. די דייטשן ענטפערן מיט גראנאטן. 3 קעמפער מיט אברהם דיאמאנט אין דער שפיץ רייסן זיך דורך דורך אן אנדער איינגאנג פון דעם באהעלטעניש־פונקט און אטאקירן די דייטשן פון הינטן. 2 דייטשן פאלן טויט, די איבעריקע לויפן זיך פונאנדער. דער ציל איז דערוייל דערגרייכט געווארן. די קעמפער פארנעמען די פאזיציעס אין די ר׳אינען פון דעם שכנות׳דיקן הויז. עס דערנענטערט זיך א נייע אפטיילונג פון ס.ס.־לייט. דער קאמף אין א מערדערלעכער. די שאסן, וואס אברהם דיאמאנט גיט אפ, טרעפן

גוט אין ציל. די דייטשן האָבן נישט דעם מוט צוצוקומען נענטער צו דעם פּאָסטן פון די קעמפער. זיי שיסן פון דערווייטנס מיט אויטאָמאַטיש געווער. פּלוצלינג הויבט זיך אָן דער קעמפער דיאַמאַנט צו וואַקלען, אַ קויל טרעפט אים אין האַרץ. ער האָט נאָך געוואָלט אַוועקגעבן זיין ביקס בערלינסקין, דעם אָנפירער פון דער גרופּע, אָבער ער עס שוין נישט באַוויזן. ער איז אַראָפּגעפאַלן מיט זיין ביקס אין די חורבות פון ברענענדיקן קעלער. זיין קערפּער האָט מען נישט געפונען. זיין קערפּער איז פאַרברענט געוואָרן.

2. דער יונגער פּאַרטיזאַן

דער 16־יעריקער שנן לענט, אַ זון פון איינעם פון די געצײלטע אידן טראַמוויי־אַרבעטער און טוער פון די לינקע פּועלי־ציון אין וואַרשע, האָט ער מיט דער מילך פון זיין מוטער איינגעזאַפּט אין זיך די אַטמאָספערע פון געזעלשאַפטלעכן בונט און נאַציאָנאַלן באַפרייאונגס־קאַמף. ווען די מלחמה האָט אויסגעבראָכן, איז ער נאָך געווען אַ שילער פון דער אידישער וועלטלעכער פאָלקס־שולע. אַ פיירערדיקער בחור מיט אַ הייסן טעמפּעראַמענט, מיט אַ טיפן געפיל פון מענטשלעכן און נאַציאָנאַלן כבוד — האָט ער נישט געקאָנט אַריבערטראָגן די כסדר׳דיקע היטלעריסטישע ליידן און צרות. יעדע באַליידיקונג, יעדע דערנידערונג, יעדע שיקאַנע לגבי דער אידישער באַפעלקערונג האָט ער איבערגעלעבט, ווי אַ פּערזענלעכן אומגליק. ער טרוימט וועגן נקמה. ער רייסט זיך צום קאַמף.

ווען די אידיש קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע איז ענשטאַנען, האָט לענט זיך מיט אַלע כוחות באַמיט זיך צו ווערן אַ קעמפער. הגם ער איז געווען זעהר יונג, האָט ער זיך דאָך אויסגעקעמפט דאָס רעכט צו ווערן אַ מיטגליד פון אַ קאַמפּס־אָפּטיילונג.

ווען דער קאַמף האָט אויסגעבראָכן, האָט לענט זיך אַריינגעוואָרפן מיט אַ פאַנאַטישן פייער פון אַן ענטוזיאַסט אין דעם קאַמף אַריין. פרעמד איז פאַר אים געווען דער געפיל פון פּחד. פון יוגנטלעכן פּנים האָט געשלאָגן די פרייד פון טאַט. פון אַ יונג איינגל איז ער געוואָרן אַ רייפער מאַן, אַ קעמפער, וואָס איז באַוואוסטזיניק וועגן דער וויכטיקייט פון זיין מיסיע.

פון מינוט צו מינוט איז לענט געוואַקסן אין גייסט. ער האָט געבראַוזט מיט אַ פייערדיקן פּאַטאָס פון קאַמף. דער טאָג פון 3־טן מאַי איז פאַר אים געווען דער שענסטער טאָג פון זיין לעבן. אין דעם דאָזיקן טאָג האָט ער דער׳הרג׳עט אַ געשטאַפּאָ־אָפיצער און 2 ס.ס.־לייט. ער האָט טריאומפירט. דעם זעלבן טאָג אָבער האָט אים געטראָפן אַ דייטשע קויל. זייענדיק שווער פאַרוואונדעט, וויל ער נישט זיין קיין באַלאַסט פאַר זיין

קאמפס־גרופע. ער וויל אויך נישט אריינפאלן א לעבעדיקער אין די הענט פון שונא. ער בעט א חבר, ער זאל אים דער׳הרג׳ענען און איבערגעבן זיין רעוואלווער דעם אנפירער פון דער אפטיילונג.

אין די הערצער פון די לעבן־געבליבענע קעמפער וועט לעבט אויף אייביק פארבליבן אין זייער זכרון אלס א סימבאל פון דער ניי־געבוירע־נער אידישער יוגנט.

3. די לעצטע רעדע

פייערלעך אנגעפילט מיט טויט און שרעק איז געווען דאס בילד פון קעמפער אברהם אייגער (גוטמאנס אפטיילונג „דרור" קאמפס־געביט — „בערשטל־ארבעטער"), ווען ער האט געהאלטן א רעדע פון ערשטן שטאק פון הויז אויף פראנציסקאנסקא 30, דעם 1־טן מאי, צו די אטאקירנדע דייטש סאלדאטן. דער דאזיקער פארטיזאן, שווער פארוואונדעט אין בויך, האט זיך געראנגלט מיטן טויט. זיין רעוואלווער האט דערפילט די אויפ־גאבע. ער האט אויסגעשאסן זיין אמוניציע־רעזערוו ביז דעם לעצטן קויל. ווען די דייטשן האבן אים אויפגעפאדערט אונטערצוגעבן זיך, ווען זיי האבן אים צוגעזאגט, אז ער וועט בלייבן לעבן, אויב ער וועט אוועקלייגן דאס געווער, האט ער זיי געענטפערט מיט א פלאמענדיקן פראטעסט. ער האט געהאלטן א רעדע צו די מערדער. אויפן ראנד פון לעבן, מיט א שניידנדיקן וויטאג אין זיינע אינגעווייען, מיט א געפיל פון דעם אנקור־מענדיקן טויט זיינען זיינע ווערטער — קוילן פון א נביא — געווען פול מיט כאראקטער. ער האט זיי געווארפן אין פנים אריין דעם גאנצן אמת וועגן די היטלעריסטישע מערדערייען. וועגן דעם אומזין פון זייער קאמף, וועגן זייער אומפארמיידלעכער, געמיינער מפלה, וועגן דער אייביקייט פון אידישן פאלק און וועגן דער שרעקלעכער נקמה, וועלכע זיי דערווארט פאר זייערע אוממענטשלעכע מארדן פון מיליאנען פרויען, קינדער און אלטע לייט.

פון אנהויב זיינען די דייטשן אונטער דעם איינדרוק פון די דאזיקע ווערטער פארשטומט געווארן. די ווערטער פונם שטארבנדיקן קעמפער האבן זיך אפגעשלאגן מיט א הילכיקן ווידערקול צווישן די ברענענדיקע חורבות.

ווען אברהם אייגער האט זיך אנגעהויבן צו וואקלען אויף זיינע קני, האבן זיך די ס.ס.־לייט אויפגעוועקט, זיינען צוגעלאפן צו אים און מיט א חיה׳שער ווילדקייט אים דערשטאכן מיט זייערע באגנעטן. א פור־פור־רויטער פלאמען־מאנטל האט צוגעדעקט דעם יונגער קערפער. דער טרויער פון געדיכטן און בייסנדיקן רויך האט פארטונקלט די בלויקייט פון הימל.

זכרונות פון אַ 13-יעריקן אידישן אינגעלע

געשריבן אין וואַרשע, אין אַפּריל 1944

דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939 איז אויסגעבראָכן די פּויליש־דייטשע מלחמה. דעם 28־טן סעפּטעמבער זיינען די דייטשן אַריין אין וואַרשע. אַזוי שנעל ווי די דייטשן זיינען אַריין אין וואַרשע, האָבן זיי באַלד אויפן צווייטן טאָג גערויבט ביי די אידישע הענדלער און האָבן געכאַפּט מענער אויף שוואַרצע אַרבעט. צווישן אַנדערע אידן האָבן זיי אויך געכאַפּט מיין טאַטע. די דייטשן האָבן געשלאָגן די אידן אַזוי ווי הינט. מיין טאַטע האָט געאַרבעט פון 6 אינדערפרי ביז 10 ביינאַכט. נאָך דער אַרבעט איז דער טאַטע געקומען אַהיים איינגאַנצן אַ צעבראָכענער — די ביינער האָבן אים ווי געטאָן פון אַרבעט און פון שלאָגן. דריי טעג האָט ער נישט געקאָנט שלאָפן. מיר זיינען געווען אין דער היים 5 קינדער און צוזאַמען מיט טאַטע־מאַמע זיינען מיר געווען זאַלבע זיבן. דער עלטערער ברודער איז אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד, ווייל ער האָט מורא געהאַט פאַר די דייטשן. אויפן וועג האָבן די דייטשן געכאַפּט מיין ברודער צו אַרבעט און האָבן צוגענומען ביי אים דערביי די דאָקומענטן און דעם מאַנטל. ענדלעך איז ער אָנגעקומען אין ביאַליסטאָק, וואו עס איז געווען די סאָוועטישע אַרמיי. אין ביאַליסטאָק האָט ער זיך פאַרשריבן אויף אַרבעט קיין מינסק. ער האָט געאַרבעט דאָרט אַ יאָר צייט. ער האָט באַקומען אורלויב און איז געפאָרן קיין טאַשקענט צום פעטער וועוועק. דעם 3־טן דעצעמבער 1940, אינדערפרי, איז געקומען דער בריוו־טרעגער און האָט אונז געבראַכט אַ בריוו און אַ שפּייז־פּעקל פון ברודער אין רוסלאַנד. מיר האָבן זיך זעהר געפרייט, אַז מיר האָבן עפּעס ידיעות פון ברודער. דאָס פּעקל איז אונז צונוץ געקומען, אָבער די מאַמע האָט פאַרקויפט דאָס פּעקל, פאַר וועלכן זי האָט באַקומען עטלעכע צענדליק זלאָטעס צו האַנדלען.

דעם 15־טן נאָוועמבער 1940 האָבן די דייטשן גענומען די אידן אין געטאָ אַריין און זיי אַרומגערינגלט מיט הויכע מויערן. שפּייז איז באַלד טייער געוואָרן. האָבן דעריבער מיין ברודער און איך זיך דורכגע'גנב'עט דורך די לעכער אויף דער אַרישער זייט צו קויפן קאַרטאָפל, כדי אויף דעם אופן צו פאַרדינען אויסצוהאַלטן אונזערע עלטערן און זיך אַליין. אַרויסצובאַקומען זיך אויסער די מויערן איז געווען זעהר געפערלעך, ווייל יעדן אינגל, וועלכן די דייטשן האָבן געכאַפּט, פלעגן זיי דערשיסן. דאָך האָבן מיין ברודער און איך געמוזט זיך אַריבער'גנב'ענען, ווייל אין דער היים איז נישט געווען וואָס צו עסן און דער טאַטע האָט

נישט געקאָנט פאַרדינען, ווייל מען האָט כסדר געכאַפּט מענער צו אַרבעטן און אָוועקגעשיקט זיי אין די לאַגערן. האָבן מיר דעריבער בעסער געוואָלט איינשטעלן אונזער לעבן, איידער אומצוקומען פון הונגער. און אַזוי האָבן מיר געלעבט אַ פּאָר וואָכן.

עטלעכע וואָכן שפּעטער האָט אַ פּאָליציאַנט געכאַפּט מיין ברודער און צוגענומען ביי אים די גאַנצע סחורה. האָבן מיר נישט געהאַט פון וואָנען צו לעבן, זיינען מיר אַריבערגעגאַנגען אויף דעם אַרישן טייל, אויף מאַרשאַלקאָווסקאַ גאַס, צו קויפן סאַכאַרין, אויף וועלכע מען האָט געקאָנט פאַרדינען אַ פּאָר גראָשן. ליידער האָבן מיך געכאַפּט 2 זשאַנדאַרמען אין געשעפט אויף מאַרשאַלקאָווסקאַ גאַס, וועלכע האָבן מיך גערדראָט, אַז זיי וועלן מיך דערשיסן, ווייל איך בין אַ איד. זיי האָבן מיך אָבער נאָר אָוועקגעפירט אין 11־טן פּאָליציי־קאָמיסאַריאַט אויף פּאָזנאַנסקאַ גאַס 13. איך בין דאָרט געווען 48 שעה, דערנאָך האָט מען מיך אַרויסגעלאָזט און מען האָט מיך געהייסן צוריקקערן זיך אין געטאָ. אויפן וועג האָב איך אָנגעזאַמלט 3 זלאָטעס און אַביסל ברויט און איך האָב זיך צוריקגעקערט אין געטאָ. עטלעכע טעג שפּעטער, בין איך ווידער אַרויסגעגאַנגען פון געטאָ און בין געגאַנגען אין מאַרק אויף קאַשיקאָווע גאַס. דאָרט האָט מיך ווידער ליידער געכאַפּט אַ ס.ס.־אָפיצער, וועלכער האָט מיך אָפּגעפירט אין 11־טן קאָמיסאַריאַט אויף דער פּאָזנאַנסקאַ גאַס. דאָרט בין איך שרעקלעך דורך אים געשלאָגן געוואָרן מיט אַ שטעקן איבערן קאָפּ. דערנאָך האָט ער געהייסן אַ פּוילישן פּאָליציאַנט אָפּפירן מיך אויפן פּאָסטן פון דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע, כדי זיי זאָלן מיך דאָרט דערשיסן. כ'האָב געהאַט מזל — פאָרן איינגאַנג אין געטאָ איז געשטאַנען אויף דער וואַך אַ גוטער זשאַנדאַרם, האָט ער מיר געגעבן עטלעכע זעץ אין קאָפּ אַריין און האָט מיך געהייסן אַנטלויפן אין געטאָ אַריין.

ווען איך בין אַהיימגעקומען, בין איך געוואָר געוואָרן, אַז מיין ברודער זיצט שוין זייט 3 טעג אין פּאָליציי־קאָמיסאַריאַט פאַרן אַריבער־גיין אויף דער אַרישער זייט, און קאָן נישט אַהיימקומען, ווייל ער האָט אָפּגעפרוירענע פיס. איך בין געפאָרן מיט אַ „ריקשאַ" אין פּאָליציי־קאָ־מיסאַריאַט און איך האָב אַהיימגעפירט מיין ברודער. ער האָט געמוזט בלייבן עטלעכע וואָכן אין בעט, זיך אויסצוהיילן.

ווען מיין ברודער איז געזונט געוואָרן, בין איך אַרויסגעגאַנגען צו־זאַמען מיט אים אויף דער אַרישער זייט, כדי צו פאַרדינען אויף ברויט. אַזוי האָבן מיר געלעבט ביז דעם 22־טן יולי 1942, דאָס הייסט ביז צו דעם טאָג, ווען די דייטשן האָבן אָנגעהויבן דעפּאָרטירן די אידן אויף מזרח, וואָס האָט זיך אַרויסגעוויזן נאָך עטלעכע טעג פאַר נישט־אמת, ווייל מען האָט די אידן אַרויסגעשיקט, אַנשטאָט אויף מזרח — אין טרעבלינקע אויף טויט. צוליב דעם ווייל די שפּייז אין געטאָ איז באַלד זעהר טייער געוואָרן

און דאָס אַריבערגיין אויף דער אַרישער זייט איז געווען אוממעגלעך, ווייל די מויערן זיינען געווען אַרומגעשטעלט מיט אוקראַינער און לעטען, וועלכע האָבן אַן רחמנות אויף יעדן געשאָסן — איז, עטלעכע טעג פאַר די בלאָקאַדע, מיין יונגסטער ברודערל, לעאָן, געגאַנגען אין געטאָ אַריין, כדי צו שפּייזן די עלטערן. דעם ערשטן טאָג פון די בלאָקאַדן האָבן זיי אַרויסגעפירט קיין טרעבלינקע מיין ברודערל, די מאַמען, דעם טאַטן און די שוועסטער, וועלכע זיינען דאָרט אומגעקומען. איך בין געבליבן אַליין מיטן ברודער, פאַרלאָזט פון אַלעמען. מיר האָבן זיך געמוזט באַמיען צו פאַרדינען אויף לעבן. דעמאָלט האָבן די דייטשן און די פּוילישע פּאַליציי איינגעאָרדנט אַבלאַוועס אויף אידן אין דעם אַרישן טייל. זיי האָבן געכאַפּט אַ סך אונזערע קאָלעגן. פון געטאָ האָט מען אַרויסגעפירט אַן אויפהער ווייטער אידן קיין טרעבלינקע. האָב איך זיך אָפּגערעדט מיט מיין ברודער צוריקצוגיין אין געטאָ, כדי אין די פאַרלאָזענע אידישע דירות צו זוכן פאַר זיך אַן אנצוג און שיך, ווייל דער ווינטער קומט אָן און מיר האָבן נישט געהאַט קיין אנצוג. מיין ברודער איז אַליין צוריקגעגאַנגען אין געטאָ, וואו ער האָט זיך באַקענט מיט הער קאַהען, וועלכער האָט אים גענומען צו זיך. עטלעכע טעג שפּעטער איז געקומען נאָך מיר מיין ברודער און מיר זיינען געגאַנגען צו קאַהענען, וואו מיר האָבן זיך אויפגעהאַלטן עטלעכע מאָנאַטן.

דעם 15־טן יאַנואַר 1943 האָבן די דייטשן אָנגעהויבן די ווייטערדיקע אַקציע, האָבן אַרומגערינגלט די געטאָ מיט אוקראַינער און האָבן אַרויסגעשלעפּט פון די הייזער אידן אַוועקצושיקן קיין טרעבלינקע. ווער עס האָט געקאָנט, האָט זיך באַהאַלטן אין אַ באַהאַלטעניש. ליידער האָבן די דייטשן ענטדעקט אַ סך באַהעלטענישן, און די אידן, וועלכע זיי האָבן געפונען, האָבן זיי אויפן אָרט דערשאָסן. איך מיט מיין ברודער האָבן זיך אויך באַהאַלטן. מיר האָבן געהאַט מזל — זיי האָבן אונז נישט געפונען און מיר זיינען ווייטער געבליבן ביי הער קאַהען, אויף מילא גאַס 49, וואוינונג 24.

אין מערץ 1943 האָב איך זיך אַרויסגע'גנב'עט פון געטאָ אויף דער אַרישער זייט, ווייל עס האָבן ווידער געדאַרפט זיין בלאָקאַדן, און פּאַקטיש דעם 19־טן אַפּריל האָבן די דייטשן אָנגעהויבן די לעצטע דעפּאָרטאַציע פון אידן. עטלעכע טעג פאַר דער דאָזיקער אַקציע איז מיין ברודער אויך אַנטלאָפן פון געטאָ און מיר זיינען צוזאַמען געווען אויף דער אַרישער זייט. עס איז אונז געווען גוט, ווייל אַ סך רחמנות'דיקע מענטשן האָבן אונז געשטיצט. די לעצטע אַקציע האָבן די דייטשן דורכגעפירט זעהר בלוטיק, ווייל זיי האָבן דערשאָסן אַ סך מענטשן אויפן אָרט און האָבן פאַרברענט הייזער צוזאַמען מיט מענטשן אין די באַהעלטענישן. אונזערן באַשיצער קאַהען האָבן זיי צוזאַמען מיט זיין זון אַרויסגעשיקט מיט אַ

טראַנספּאָרט קיין לובלין. אויפן וועג איז געלונגען קאַהענעס זון אַרויס־צושפּרינגען פון וואַגאָן אין אָטוואָצק. ער איז טאַקע געשאָסן געוואָרן אין די פיס אַריין, אָבער ער האָט זיך דערשלעפּט ביז וואַרשע, און האָט מיך אָפּגעזוכט מיט מיין ברודער און מיר האָבן זיך געמוזט מיט אים איצט פאַרנעמען. אין געטאָ אַריין האָט מען נישט געקאָנט צוריקגיין, ווייל אַלע הייזער, וואו די אידן האָבן געוואוינט, זיינען געוואָרן פאַר־ברענט, און מיר זיינען געגאַנגען איבער די הייזער. די רחמנות׳דיקע מענטשן האָבן אונז געגעבן עטלעכע גראַשן, פאַר וועלכע מיר האָבן קודם־כל געקויפט מעדיצינען און באַנדאַזשן פאַר אונזער קאַלעגע. מיט אונזער קאַלעגע זיינען מיר געווען זאַלבעדריט נאָר 6 טעג, ווייל אימיצער האָט אונז גע׳מסר׳ט אויף דער פּאָליציי, וועלכע האָט אַרומגערינגלט אונזער באַהעלטעניש אין דרעשערס גאָרטן אויף דער אַדיניעץ גאַס. זיי האָבן געכאַפּט מיין ברודער און קאַהענעס זון און זיי אָפּגעפירט אין קאָמיסאַריאַט אַריין אויף דער אַדאַלאַנסקא גאַס, פון וואַנען מען האָט זיי איבערגעגעבן אין דייטשע הענט. מיך האָט אויך איינגעהאַלטן אַ פּאָליציאַנט, אָבער איך האָב זיך אַרויסגעריסן פון זיינע הענט אַז אַ דאַנק דעם בין איך געראַ־טעוועט געוואָרן. מיין ברודער און קאַלעגע האָבן נישט געקאָנט אַזוי טאָן, ווייל דער קאַלעגע איז געווען פאַרוואונדעט אין פוס און ער האָט נישט געקאָנט אַנטלויפן. נאָך מיין אַנטלויפן האָבן די פּאָליציאַנטן פעסט גע־האַלטן מיין ברודער. אַממיינסטן האָט זיך ביי דעם אויסגעצייכנט אַ פּוי־לישער פּאָליציאַנט, וועלכער וואוינט אויף דער וויקטאָרסקא גאַס 3, אויפן פּאַרטער. נאָכדעם ווי דער קאַלעגע און מיין ברודער זיינען צוגע־נומען געוואָרן, בין איך ווידער געבליבן איינזאַם, פאַרלאָזט פון אַלעמען. אין געטאָ האָב איך אויך נישט געקאָנט צוריקגיין, ווייל די דייטשן האָבן אַרויסגעפירט אַלע אידן פון וואַרשעווער געטאָ אויף טויט קיין לובלין, פּאָניאַטאָוו, טרעבלינקע און טראַווניקי. בין איך געווען אַליין אויף דער אַרישער זייט. ווען איך בין געגאַנגען אויפן פּלאַץ פון אוניאַ לובעלסקא האָט מיך איינגעהאַלטן אַ פּאָלקסדייטש מיט אַ געשריי — איד! איך וועל דיך אָפּפירן צו די דייטשן — און ער האָט אָנגעהויבן מיטן גאַנצן כוח צו רופן נאָך הילף. אויף מיין מזל איז נישט געווען אין דער שכנות קיין פּאָליציאַנט. כ׳האָב דעם דייטש אַ בים געטאָן אין דער האַנט אַריין און געקאָנט אויף אַזאַ אופן אַנטלויפן. ער האָט מיך, וואָס אַ אמת, לאַנג נאָכגעיאָגט, אָבער צו מיין גליק האָט ער מיך נישט געקאָנט כאַפּן. דער דאָזיקער פּאָלקסדייטש וואוינט אויף פּאַצימסקא גאַס 13, אין פראָנט, אויפן 4־טן שטאָק. אין מיין וואַנדערונג האָב איך געטראָפן אַ סך רחמנות׳דיקע מענטשן, אַ דאַנק וועלכע איך האָב געקאָנט לעבן.

און אַזוי נאָכדעם, ווי מען האָט צוגענומען מיין ברודער און ווען איך בין אַ פאַרוויינטער געשטאַנען אין גאָרטן — איז צוגעקומען צו מיר

פרוי ד. . . . , וועלכע האט מיך באַרואיקט, געגומען צו זיך אהיים, גע־געבן מיר פרישטאָג און 30 זלאָטעס און געהייסן מיך קומען צו איר אָפטער. צוויי טעג שפּעטער, נאָכדעם ווי מען האָט צוגענומען מיין ברו־דער, האָב איך געטראָפן אויף דער ראקאָוויעצקא גאַס אַ אידיש אינגל, חיים בורשטיין, וועלכער איז אַלט געווען 12 יאָר. איך בין 13 יאָר אַלט און דער אינגל איז, אַזוי ווי איך, געבליבן איינער אַליין. האָבען מיר באַשלאָסן צו האַלטן זיך צוזאַמען. מיר האָבן געהאַט אונזער באַהעלטע־ניש אויף דער טשעטשאטא גאַס, וואו מיר האָבן איינגעאָרדענט אונזער דירה. עטלעכע טעג שפּעטער האָבן מיר געטראָפן אויף דער טיניעצקא גאַס די פרוי עווא ר . . ., וועלכע האָט אונז געהייסן קומען יעדע עטלעכע טעג אויף מיטאָג און זי האָט אונז אפילו געגעבן אנצוגן און געלט אויף אַ גאַנצער וואָך צום עסן — און אַזוי איז אונז צוזאַמען מיט חיים׳ל די צייט אַוועקגעגאַנגען. בייטאָג זיינען מיר געגאַנגען צוזאַמען אויף די גאַסן, אכטונג געגעבן איבעראַל, אַז אימיצער פון די דורכגייער זאָל אונז נישט איבערגעבן אין די הענט פון דער פּאָליציי און זשאַנדאַרמען. אויף דער ראקאָוויעצקא גאַס איז אונז געווען ווי אַמבעסטן, ווייל די איינוואוי־נער פון דער דאָזיקער גאַס זיינען צו אונז געווען זעהר פריידלעך געשטימט און מיר האָבן אפילו געקאָנט קויפן אַ שטופּ־וועגעלע און אַ גאַנצן טאָג געקאָנט פאָרן איבער דער גאַס. ליידער האָט אונז, אויף פּיליצקא גאַס, סטאַניסלאַוו זוכמאַנטאָוויטש, וועלכער וואוינט אויף דער פּיליצקא גאַס 23, פאַר׳מסר׳ט פאַר דער פּאָליציי, אַז אידן פאָרן אויף אַ שטופּ־וועגעלע און שטערן די רו. צוליב דעם איז געקומען די פּאָליציי צו נעמען אונז צוזאַמען מיטן שטופּ־וועגעלע. צום גליק האָט דאָס זיך געענדיקט דער־מיט, וואָס די פּאָליציי האָט נאָר צוגענומען דאָס שטופּ־וועגעלע, ווייל מיר האָבן געהאַט מזל און עס איז אונז געלונגען צו אַנטלויפן. צו אונזער גרויסער פרייד האָבן מיר דעם אַנדערן טאָג אָפּגעקויפט אונזער שטופּ־וועגעלע פון איינעם וואָס האָט עס געקויפט פון דעם פּאָליציאַנט. און אַזוי האָט דאָס זיך איבערגע׳חזר׳ט דריי מאָל. צום לעצטן מאָל, ווען מען האָט אונז צוגענומען דאָס שטופּ־וועגעלע, איז מיט גרויסע שוועריקייטן אונז געלונגען צו אַנטלויפן, אָבער דאָס וועגעלע האָבן מיר נישט געקאָנט צוריקבאַקומען. אַ צייט שפּעטער זיינען מיר אַנטקעגנגעקומען 3 פּאָלי־ציאַנטן אויף דער פּיליצקא גאַס. צוליב דעם, וואָס עס איז געווען פינ־סטער, האָב איך נישט געזען די אַנקומענדיקע געפאַר, און ערשט נאָכדעם, ווען זיי האָבן מיר אַריינגעלויכטן מיט אַ לעמפּל אין די אויגן אַריין, האָב איך אָנגעהויבן מיט אַלע כוחות צו אַנטלויפן. איין פּאָליציאַנט האָט מיך געכאַפּט פאַר דער האַנט, אָבער איך האָב זיך אַרויסגעריסן, און אַ דאַנק דעם, וואָס עס איז געווען פינסטער, איז מיר ווידער געלונגען צו ראַטעווען דאָס לעבן.

אויף דער ראקאָוועיעצקא גאַס האָבן מיך אַרומגערינגלט פּוילישע און דייטשע אינגלעך, וועלכע וואוינען אויף דער נארבוטא גאַס 52, האָבן מיך אָנגעהויבן צו שלאָגן, און איינער פון זיי איז אַוועקגעלאָפן צו טעלעפאָנירן די זשאַנדאַרמען, זיי זאָלן מיך צונעמען אויף טויט. אויף מיין מזל האָט זיך פאַר מיר אָנגענומען אַ געוויסער פרוכטהענדלער, וועל־כער האָט אין דער שכנות געהאַט זיין פרוכט־שטענדער, האָט אַ זעץ געטאָן איין אינגל אין פּנים אריין און מיר איז געלונגען צו אַנטלויפן דורך דעם הויף פון הויז אויף אספּאַלטאָווא גאַס אויף דער אַפּאַטשינסקא גאַס. עט־לעכע מינוט שפּעטער איז דאָס הויז אויף דער אספאַלטאָווא גאַס אַרומגע־רינגלט געוואָרן פון זשאַנדאַרמען, ווייל די אינגלעך האָבן אָנגעוויזן, אַז איך באַהאַלט זיך אויס אין דעם הויז. און צוליב דעם, וואָס זיי האָבן מיך נישט געפונען, ווייל איך בין שוין אַנטלאָפן דורכן פּלויט, האָבן די זשאַנדאַרמען פון גרויס בייזקייט צוגענומען ביי מיין פאַרטיידיקער אַלע פרוכטן.

אויף אַזאַ אופן האָב איך געראַטעוועט מיין לעבן און כ׳האָב ווידער אָנגעהויבן מיין וואַנדער־לעבן. איך פלעג גיין צו איין פרוי אויף דער מאַלטשעווסקא גאַס, וואו איך פלעג באַקומען זעהר אָפט מיטאָג און וואו איך האָב אפילו באַקומען פאַר זיך און מיין חבר חיים אָנצוגן. ביז מיר זיינען איין טאָג געקומען צו אַ געוויסער פרוי אויף דער פּיליצקא גאַס און דאָרט זיינען מיר געוואָר געוואָרן, אַז אַ פרוי זוכט אונז, וועלכע וויל אונז רעקאָמענדירן צו אַן אַנדער פרוי, וועלכע פאַרנעמט זיך מיט איינאָרדענען היימלאָזע אידן. מיר האָבן זיך זעהר געפרייט, ווייל עס איז אונז שוין געווען שווער אַזוי לאַנג צו וואַלגערן זיך, און ספּעציעל דערפאַר, וואָס מען האָט ענטדעקט אונזער נאָרע, און מיר האָבן געמוזט נעכטיקן אויף די טרעפּ אין די הייזער, וואָס איז געווען זעהר געפערלעך. נאָך עטלעכע טעג זיין אויף דער פּיליצקא גאַס ביי אונזער באַקאַנטער פרוי, האָבן מיר גע־טראָפן פרוי מארישא, וועלכע האָט אונז צוגעזאָגט צו באַקומען פאַר אונז אַ דירה אין אַ וואַלד אַרום. מיר האָבן זיך געמאַטערט די גאַנצע וואָך, ביז ס׳איז אָנגעקומען פאַר אונז די גליקלעכע מינוט, ווען מען האָט אונז איינגעאָרדנט אין אַ ריינער און וואַרימער דירה.

איינע פון די הילפס־קאָמערלעך פון דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמי־טעט האָט זיך פאַרנומען מיט די דאָזיקע אינגלעך.

אַ יאָר אין טרעבלינקע

„אַ יאָר אין טרעבלינקע" פון י. ל. איז אַרויסגע-
געבן געוואָרן אין 1944 אין וואַרשע אין דער פאָרם
פון אַ בוך דורך דעם אידישן קאָאָרדינאַציע-קאָמיטעט

טייערער לעזער!

בלויז צוליב דיר האָב איך פאַרלענגערט מיין אָרים לעבן. פאַר מיר האָט דאָס לעבן פאַרלוירן יעדן רייץ, ווייל צי קאָן איך פריי עטעמען און פרייען זיך מיט אַלץ, וואָס די נאַטור האָט געשאַפן?

זייער אָפט וועק איך זיך אויף ביינאַכט מיט פיינלעכע קרעכצן. קאָשמאַרן רייסן זיך איבער מיין שלאָף. איך זע טויזנטער מתים, וועלכע ציען אויס צו מיר זייערע טויטע הענט און בעטן רחמנות. אַ באַגאָסענער מיט אַ שוויס, ראַנגל איך זיך אומבאַהאָלפן. איך וועק זיך דעמאָלט אויף, רייב אויס די אויגן און פריי זיך, וואָס עס איז בלויז אַ חלום. מיין לעבן איז פול מיט סם. טויטע גייסטער זע איך תמיד פאַר מיינע אויגן. קינדער, קינדער און נאָכאַמאָל קינדער.

אַלע מיינע נאָענטסטע האָב איך פאַרלוירן. איך האָב זיי אַליין געפירט צום טויט. איך האָב אַליין געבויט פאַר זיי די טויט-קאַמערן.

היינט בין איך אַן אַלטער, היימלאָזער מענטש. אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ, אָן אַ משפּחה, אָן נאָענטע. איך רעד אַליין צו זיך. איך דערצייל זיך אַליין. איך בין נע-ונד. מיט פּחד באַזוך איך אַ מענטשלעכן ישוב. עס דוכט זיך מיר, אַז אַלע מיינע איבערלעבונגען זיינען אויסגעקריצט אויף מיין פּנים. ווען איך קוק זיך צו צו זיך אין אַ וואַסער אָדער אַ טייכל — שרעק און פאַרוואונדערונג קרימען אויס מיין פּנים. צי בין איך ענלעך צו אַ מענטש? ניין. הונדערט מאָל ניין. באַוואַקסן, אָפּ-געלאָזט, פאַרניכטעט. הונדערט יאָרהונדערטער שלעפּ איך אויף מיינע פּלייצעס. ס'איז מיר שווער. אך ווי שווער איז מיר. אָבער דערווייל מוז איך דאָך טראָגן זיי. כ'וויל און מוז. איך, וועלכער האָט געזען די פאַר-טיליקונג פון 3 דורות, מוז לעבן פאַר דער צוקונפט. די גאַנצע וועלט מוז זיך דערוויסן וועגן די שאַנד-טאַטן פון די באַרבאַרן. יאָרהונדערטער און דורות מוזן זיי פאַרדאַמען. דווקא איך — מוז גורם זיין צו דעם. אין דער

דרייסטער פאַנטאַזיע אַפילו קאָן זיך קיינער ניט שאַפן אַזאַ בילד, וועלכעס איך האָב געזען און איבערגעלעבט. קיין שום פעדער איז ניט בכוח דאָס צו באַשרייבן. איך וויל איבערגעבן אַלץ גענוי. זאָלן מענטשן וויסן. זאָל די גאַנצע וועלט וויסן, וואָס עס איז די „מערב־קולטור". איך האָב געליטן, פירנדיק מיליאָנען אויף אומקום, זאָלן זיך מיליאָנען וועגן דעם דערוויסן. צוליב דעם לעב איך. דאָס איז מיין איינציקער ציל. אין מיין איינזאַמקייט טראַכט איך וועגן דעם אַלעמען און גיב עס גענוי איבער. די איינזאַמקייט און די רו זיינען מיינע געטרייסטע פריינד. בלויז דער געזאַנג פון די פייגעלעך באַגלייטן מיך אין מיין טראַכטונג און אין מיין אַרבעט. אָ, טייערע פייגעלעך. איר האָט מיך נאָך ליב. אויב נישט — וואָלט איר נישט אַזוי פריילעך געזונגען און איר וואָלט זיך נישט אַזוי שנעל געפילט מיט מיר אַזוי היימיש. כ'האָב אייך ליב. אַזוי ווי איך האָב ליב יעדע באַשעפעניש פון גאָט. אפשר וועט איר מיך אויסהיילן. אפשר וועל איך נאָך קאָנען אַמאָל לאַכן.

אפשר וועט דאָס זיין דעמאָלט, ווען איך וועל ענדיקן מיין אַרבעט און ווען אונזערע פיס וועלן פריי ווערן פון די שקלאַפן־קייטן.

דאָס איז געשען דעם 23־טן אויגוסט 1942 אין וואַרשע בשעת דער בלאָקאַדע. איך בין דעמאָלט געווען ביי שכנים און כ'האָב נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט אַהיימצוגיין. פון אַלע זייטן האָט מען געהערט מאַשין־געווער שיסן. מיר האָבן נישט געוואוסט דעם ביטערן אמת. דאָס אַריינקומען פון דייטשע „שאַרפפירער" און אוקראַינישע „וואַך־מענער" האָבן נאָך פאַרגרעסערט אונזער אומרו. מיט אַ הילכיקן און דראָענדיקן קול האָבן זיי געשריגן: „אַלע אַרויס!" אויף דער גאַס האָט דער „שאַרפפירער" איינגעשטעלט אַלע אין רייען. פאַרזאַמלט זיינען געווען אַלע, אָן אונטערשייד פון געשלעכט און עלטער. דער „שאַרפפירער" האָט אויסגעפירט זיין אַרבעט מיט פאַרגעניגען און צופרידנהייט. זיין פּרצוף האָט געשיינט מיט שמייכלען. אומעטום איז ער געווען. אומעטום האָט ער זיך באַוויזן. ער האָט אונז באַקוקט און סאָרטירט. זיין בליק האָט זיך דורכגעגליטשט דורך אַלע. מיט אַ סאַדיסטישן שמייכל האָט ער געקוקט אויף דעם גרויסן ווערק פון זיין גרויס פאַטערלאַנד, וואָס וועט מיט איין פאַרזוך אַ סוף מאַכן צו אַלץ און מאַכן אַ תל פון אַלץ. מיין בליק פאַלט אויף זיין פּרצוף. ער איז דער געמיינסטער פון אַלע. אַ מענטשנס לעבן איז פאַר אים גאָרנישט. צו טויטן אַ מענטש אין די גרעסטע פייניקונגען איז געווען פאַר אים דאָס גרעסטע פאַרגעניגן. פאַר זיינע „העלדישקייטן" איז ער באַשימט געוואָרן אַלס „אונטער־שאַרפפירער". זיין נאָמען איז געווען פראַנץ. זיין הונט האָט געהייסן באַרי, אָבער וועגן דעם אַ ביסל שפּעטער. איך בין געשטאַנען אין דער רייע אַנטקעגן מיין הויז אויף וואַ־

לינסקא גאס. פון דארט האט מען אונז ארויסגעפירט אויף זאמענהאף גאס. אין אונזער געגענווארט האבן זיך די אוקראינער געטיילט מיט דעם רויב. זיי האבן זיך געקריגט צווישן זיך, האבן פאנאנדערגעלייגט די זאכן און סעגרעגירט זיי. אויף דער גאס האט געהערשט א שטילקייט, הגם א גרויסער עולם איז געווען פארזאמלט. א שטומע און אומברחמנותדיקע פארצוויפלונג האט ארומגענומען אלעמען. וואס פאר רעזיגנאציע. דאך האבן מיר זיך נישט אפגעגעבן קיין דין וחשבון וועגן דער ווירקלעכקייט. מען האט אונז פאטאגראפירט אזוי ווי חיות פון פאר־מבולס־צייטן. אייניקע האבן אפילו ארויסגעוויזן צופרידנקייט. . . . איך אליין האב געהאפט צו קאנען אהיימגיין. כ'האב געמיינט, אז מען וועט אונז לעגיטימירן. אויפן באפעל, רירן מיר פון ארט. וואס פאר א גרויל. די נאקעטע ווירקלעכקייט האט זיך באוויזן פאר אונזערע אויגן. וואגאנעס. לידיקע וואגאנעס. דער זומערדיקער טאג איז א הערלעכער און א הייסער. עס דוכט זיך, אז די זון בונטעוועט זיך געגן דער דאזיקער אומרעכט. וואס זיינען שולדיק אונזערע פרויען, קינדער און מאמעס? פארוואס? די זון באהאלט זיך אונטער די כמארעס. עס איז העל׳עד, שטראלנדיק ליכטיק. די זון וויל נישט קוקן אויף אונזער דערנידערונג און אונזערע לײדן.

ס'פאלט א באפעל אריינצוגיין אין די וואגאנעס אריין. זיי פאקן ארייַן צו 80 פערזאן. דער וועג צוריק איז אפגעשלאסן. כ'האב געהאט אויף זיך נאר מיינע הויזן, מיין העמד און מיינע פאנטאפל. אין דער היים איז געבליבן מיין רוק־זאק מיט די צוגעגרייטע זאכן און הויכע שטיוול. כ'האב דאס אלץ פריער צוגעגרייט, ווייל ס'האבן זיך פארשפרייט קלאנגען, אז מען וועט אונז אוועקשיקן קיין אוקראינע אויף ארבעט. דער צוג איז אריבער פון איין זייטיקער ליניע אויף דער אנדערער. איך האב געקענט דעם דאזיקן באן־קנויט און כ'האב פארשטאנען, אז מיר שטייען אויף איין ארט. די אוקראניער האבן זיך דערוויל זעהר גוט געוויילט. ס'האבן זיך דערטראגן צו אונז זייערע הויכע געשפרעכן און זייערע פרייליכע געלעכטער. אין וואגאן ווערט וואס אמאל דושנער, ס'פעלט לופט צום אטעמען. הילפלאז, אומעטיק און שרעקלעך. מיין בליק האט ארומגענומען אלץ און אלעמען. אבער כ'בין דאך נישט געווען ביכולת ארומצונעמען דעם גרויס פון אומגליק. כ'האב געגלויבט אין לײדן, נע־ונד זיין און אין הונגער, אבער איך האב נישט געגלויבט, אז אן אומברחמנותדיקע האנט פון א תליון וועט הענגען איבער אונזערע קעפ, איבער אונזערע קינדער און איבער אונזער גאנצער עקזיסטענץ. אין אומענדלעכע לײדן קומען מיר אן קיין מאלקין. דא זיינען מיר געשטאנען א גאנצע נאכט. אוקראינער זיינען אריין אין וואגאן און האבן פארלאנגט חפצים. אלע האבן געגעבן וואס זיי האבן געהאט, כדי כאטש אויף א ווײלע צו ראטעווען זייער לעבן. איך האב לײדער גארנישט געהאט. ערשטנס, בין איך צופעליק ארויס פון

הויז; צווייטנס, האָב איך אַלץ בשעת דער מלחמה פאַרקויפט, כדי צו דערהאַלטן זיך ביים לעבן, ווייל איך האָב דאָך גאַרנישט פאַרדינט. אינ־דערפרי האָט דער צוג זיך גערירט פון אָרט און מיר זיינען פאַרפאָרן אויף דער סטאַנציע טרעבלינקע. כ'האָב באַמערקט אַ דורכלויפנדיקן צוג, אין וועלכן עס זיינען געווען אָפּגעריסענע און האַלב־נאַקעטע מענטשן. זיי האָבן עפּעס געזאָגט צו אונז, אָבער מיר האָבן נישט פאַרשטאַנען. דער טאָג איז געווען זייער אַ הייסער. געפּערלעך דורשנע. מיר זיינען געווען זייער דאָרשטיק. מיר האָבן אַרויסגעקוקט דורכן פענסטער. פויערים האָבן געבראַכט וואַסער און האָבן פאַרלאַנגט פאַר אַ פלאַש וואַסער 100 זלאָטעס. איך האָב נאָר געהאַט אַ פּאַפּירענעם צענער־זלאָטע און 3 זילבער־מטבעות פון 2, 5 און 10 זלאָטעס מיט דעם בילד פון מאַרשאַל (פּילסודסקי), וועלכע איך האָב באַהאַלטן, אַלס אַן אנדענקונג. צוליב דעם האָב איך גע־מוזט רעזיגנירן פון וואַסער. אַנדערע האָבן געקויפט וואַסער. פאַר איין קילאָ שוואַרץ ברויט האָט מען געצאָלט 500 זלאָטעס. דער דורשט האָט מיך גע־פייניקט ביז מיטאָג. שפּעטער איז אַריינגעקומען דער צוקונפטיקער „הויפּט־שטורמפירער". ער האָט אויסגעקליבן 10 מענטשן, וועלכע האָבן אונז גע־בראַכט וואַסער. מיין דורשט איז אַ ביסל געשטילט געוואָרן. מען האָט באַפוילן צו באַזייטיקן די מתים, וועלכע זיינען אָבער נישט געווען צו געפינען. 4 אַזייגער מיטאָג האָט דער צוג גערירט. עטלעכע מינוט שפּעטער זיינען מיר פאַרפאָרן אין לאַגער טרעבלינקע. ערשט דאָרט איז אונז אַראָפּ־געפאַלן דער שלייער פון די אויגן (ערשט דאָרט האָבן מיר דערזען די ביטערע ווירקלעכקייט). אויף די דעכער פון די באַראַקן זיינען געשטאַנען די אוקראַינער מיט ביקסן און מאַשין־געווער. דער פּלאַץ איז געווען פאַר־זייט מיט טויטע קערפּער. זיי זיינען געווען נאַקעטע מתים און מתים אין די קליידער. זייערע פּנימער זיינען געווען אויסגעקרימט פון שרעק און שוידער. זיי זיינען געווען שוואַרץ און געשוואָלן. די אויגן ברייט אָפן, די צונגען זיינען אַרויסגעהאַנגען, צעבראָכענע שאַרבנס, דעפאָרמירטע קערפּער. איבעראַל בלוט. אונזער אומשולדיק בלוט. בלוט פון אונזערע קינדער, ברידער און שוועסטער. בלוט פון אונזערע טאַטעס און מאַמעס. מיר, די הילפלאָזע, פילן, אַז מיר וועלן נישט אַנטגייען אונזער גורל. אויך מיר וועלן אומקומען. אָבער וואָס קאָן מען צו דעם העלפן? הלואי וואָלט עס נאָר געווען אַ קאָשמאַרנער חלום. אָבער ניין, דאָס איז ניט קיין חלום — דאָס איז די נאַקעטע ווירקלעכקייט. לײדער איז דאָס די אַזוי־גערופענע דעפּאָרטאַציע — די דעפּאָרטאַציע אויף דער אַנדערער וועלט אין אוממענטשלעכע ליידן. ס'פעלט אַ באַפעל אויסצושטייגן פון די וואַ־גאָנען און איבערצולאָזן דאָרטן די פּעקלעך. מען פירט אונז אַרויס אויפן הויף. פוןביידע זייטן הויף זיינען געווען באַראַקן. עס זיינען געווען 2 גרויסע טאָוולען מיט אויפשריפטן, מען זאָל אָוועקגעבן גאָלד, זילבער,

בריליאַנטן, געלט און אַנדערע ווערטפולע זאַכן. פאַר נישט אַוועקגעבן דראַט טויט. אויף די דעכער זיינען געשטאַנען אוקראַינער מיט מאַשין־געווער. די פרויען און קינדער האָט מען געהייסן גיין אויף דער לינקער זייט, די מענער האָט מען געהייסן זיך זעצן אויף דער רעכטער זייט אין הויף. ווייט פון אונז זיינען געשטאַנען מענטשן און געאַרבעט. זיי האָבן צוזאַמענגעלייגט פעקלעך, וועלכע זיי האָבן אויסגעלאָדן פון די וואַגאָנעס. איך האָב זיך אַריינגעגנבעט צווישן די אַרבעטנדיקע. איך האָב אָנגעהויבן אַרבעטן און האָב באַקומען דעם ערשטן זעץ מיט אַ נאַהאַיקע פון אַ דייטש, וועלכן מיר האָבן גערופן פראַנקענשטיין. די פרויען און קינדער האָט מען זיך געהייסן אויסטאָן. וואָס זיי האָבן געטאָן מיט די מענער האָב איך נישט באַמערקט. איך האָב זיי מער נישט געזען. פאַרנאַכט איז אָנגעקומען נאָך אַ צוג פון מעזריטש. דאָרט איז געווען 80 פּראָצענט טויטע. מיר האָבן זיי אָנגעהויבן אַרויסצוטראָגן. מען האָט אונז געשלאָגן אָן רחמנות ביז שפּעט אין דער נאַכט. מיר האָבן געענדיקט די אַרבעט. איך האָב גע־פרעגט איינעם פון די אַרבעטער וואָס זאָל דאָס אַלץ באַדייטן, האָט ער מיר געענטפערט, אַז דער, מיט וועלכן מען רעדט היינט, דער וועט שוין מאָרגן נישט זיין. מיר וואַרטן אין שרעק און אין דענערווירונג. אַ ביסל שפּעטער האָט מען אונז געהייסן זיך אויסשטעלן אין אַ האַלבן קרייז. עס איז צוגעקומען צו אונז דער „שאַרפפירער" פראַנץ מיטן הונט און אַ אוקראַינער. מיר זיינען בערך 500 מענטשן. מיר שטייען שטומע אין ערוואַרטונג. זיי האָבן אויסגעקליבן פון אונזער גרופּע 100 פּערזאָן. זיי שטעלן אונז אויין אין פּיפּטלעך, פירן אונז ווייטער און הייסן אונז זיך שטעלן אויף די קני. אויך איך בין געווען צווישן די אויסגעקליבענע. מיר הערן דאָס קנאַקעריי פון מאַשין־געווער, דאָס קרעכצן און געשרייען פון די, וואָס ווערן דערשאָסן. איך האָב זיי מער קיינמאָל נישט געזען. מען האָט אונז אַריינגעטריבן אין די באַראַקן און אויפן וועג אונז כסדר געשלאָגן מיט די קאָלבעס און נאַהאַיקעס. אין באַראַק איז פינסטער, נישט פאַראַן קיין פּאָדלאָגע דאָרט. איך האָב זיך אַוועקגעזעצט אויפן זאַמד און בין איינגעשלאָפן.

אויף מאָרגן האָט אונז אויפגעוועקט אַ הויכער געשריי: „אויפ־שטיין!" מיר האָבן זיך באַלד געגעבן אַ ריס פון די ערטער, מיר האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוגיין פון באַראַק אויפן הויף. אַרום און אַרום האָבן זיך געהערט די געשרייען פון די אוקראַינער. די „שאַרפפירער" האָבן אונז אויפן גאַנצן וועג געשלאָגן מיט די נאַהאַיקעס און קאָלבעס. מען האָט אונז געהייסן זיך אויסשטעלן אין רייען. לענג־אויס פון די רייען זיינען געשטאַנען אונזערע פריניקער און אונז געשלאָגן אויף אַן אומרחמנותדיקן אופן. מיר זיינען געשטאַנען זעהר לאַנג. זיי האָבן אונז געשלאָגן מכות רצח און מיר האָבן נישט באַקומען קיין שום באַפעלן. דאָס איז געווען

בשעת דער זון־אויפֿגאַנג. איך האָב זיך געטראַכט, אַז די נאַטור אַליין וועט זיך אָננעמען פֿאַר אונז און וועט דונערן אויף די קעפּ פֿון די באַרבאַרישע פֿייניקער. אָבער די זון האָט, אַזוי ווי גאָט האָט געבאָטן, פּלוצלינג העל אויפֿגעשיינט און האָט איינגעשניטן איר שטראַלנדיקן בליק אין אונזערע פֿאַרבלוטיקטע, פֿאַרוואונדעטע קערפּער און האָט אַריינגעדרונגען אין אונזערע ווייטאָגדיקע נשמות. כ׳האָב זיך אויפֿגעוועקט פֿון טראַכטונגען. מיט אַ ציטער האָב איך דערהערט „אַכטונג״. אַרום אונז איז געשטאַנען די גאַנצע גרופּע „שאַרפֿפֿירער״ און אוקראַינער מיט דעם „אונטערשטורמפֿירער״ פֿראַנץ און זיין הונט באַרי אין דער שפּיץ. פֿראַנץ האָט געזאָגט צו זיינע קאָלעגן, אַז ער וועט עס אַרויסגעבן דעם באַפֿעל. אויף דעם געגעבענעם צייכן האָט מען אונז אָנגעהויבן מוראדיק צו שלאָגן. מען האָט אונז געשלאָגן בלינדערהייט, וואו זיי האָבן געקענט, וואו עס האָט זיך געלאָזט. מען האָט צעריסן און פֿאַרוואונדעט אונזערע פּנימער, אונזער גאַנצן קערפּער. יעדער האָט זיך געמוזט האַלטן גלייך, ווייל פֿאַר דעם קלענסטן איינבויגן זיך, איז מען געוואָרן דערשאָסן אַלס אומפּייאיקער צו אַרבעטן. ווען זיי האָבן שוין גענוג אָנגעזעטיקט זייער בלוטדורשטיקע תאווה און ווען מיר זיינען שוין געווען אינגאַנצן צע׳ממית׳ט, האָט מען אונז אָנגעהויבן איינצושטעלן אין רייען. מיך האָט מען איינגעשלאָסן אין דער גרופּע, וועלכע האָט געאַרבעט ביי די מתים. דאָס איז געווען זייער אַ שווערע אַרבעט, ווייל זאַלבעצווייט האָט מען געמוזט שלעפּן דעם טויטן בערך 300 מעטער. טייל מאָל האָבן מיר אַרומגעבונדן דעם טויטן און אים געשלעפּט ביז צום קבר. פֿון דערווייטנס האָב איך דערזען אַ לעבעדיקע נאַקעטע פֿרוי. זי איז געווען יונג און שיין. איר בליק איז געווען אַ משוגענער. זי האָט עפּעס גערעדט צו אונז, אָבער מיר האָבן זי נישט פֿאַרשטאַנען און מיר האָבן איר נישט געקאָנט העלפֿן. זי האָט אַרויפֿגעוואָרפֿן אויף זיך אַ ליילעך, אונטער וועלכן זי האָט באַהאַלטן אַ קליין קינד. זי האָט געזוכט אַ באַהעלטעניש. פּלוצלינג האָט אַ דייטש זי באַמערקט ער האָט איר געהייסן אַריינגיין אינם אויסגעגראָבענעם קבר און ער האָט איר דערשאָסן צוזאַמען מיטן קינד. דאָס איז דאָס ערשטע מאָל, וואָס איך האָב דערזען מיט מיינע אייגענע אויגן ווי מענטשן ווערן דערשאָסן. איך האָב זיך אַרומגעקוקט אַרום די קברים. די טיפֿקייט, ברייטקייט און לענג פֿון יעדן קבר איז געווען 50, 25 און 10 צענטימעטער. איך האָב זיך אַוועקגעשטעלט ביי איינעם פֿון די קברים, וועלנדיק אַריינוואַרפֿן אַ מת. אין דעם מאָמענט האָט זיך באַוויזן אונטער מיר אַ דייטש און ער האָט מיך געוואָלט דערשיסן. איך האָב זיך אומגעדרייט און געפֿרעגט אין וואָס באַשטייט מיין שולד. האָט ער געענטפֿערט, אַז איך האָב אָן אַ סיבה געוואָלט אַריינגיין אין גרוב אַריין. איך האָב אים אויפֿגעקלערט, אַז איך האָט געוואָלט אַריינוואַרפֿן אַ מת. כמעט לעבן יעדן פֿון אונז איז גע־

שטאנען א דייטש מיט א נאהאיקע, אדער א אוקראַינער מיט א ביקס און האָבן אונז געשלאָגן איבער די קעפּ בשעת דער אַרבעט. נישט ווייט פון אונז איז געשטאַנען א מאַשין, וועלכע האָט אויסגעגראָבן די קברים. ביים טראָגן די טויטע, אדער, בעסער געזאָגט, ביים שלעפּן די טויטע, האָבן מיר געמוזט לויפן, ווייל פאַר יעדער קלייניקייט האָט מען אונז געשלאָגן. די טויטע זיינען געלעגן זעהר לאַנג. זיי האָבן זיך שוין אָנגעהויבן פונאַנדער־צופאַלן. דער ריח פון פאַנאַנדערפאַל האָט זיך צעטראָגן אין דער לופט. פליגן און מיאוסקייטן האָבן געהויזט איבער די אומגליקלעכע קערפּער. ווען מיר פלעגן אַרומבינדן די טויטע מיט א פּאַס, פלעגט אָפט אַראָפּפאַלן א האַנט אדער א פוס.

אַזוי האָבן מיר געאַרבעט איבער אונזערע אייגענע קברים ביז צום זון־אונטערגאַנג אָן עסן און אָן טרינקען. דער טאָג איז געווען זעהר א הייסער און דער דורשט האָט אונז זעהר געמאַטערט. ביינאַכט, ווען מיר זיינען אַהיימגעקומען אין די באַראַקן, האָט יעדער פון אונז געזוכט באַקאַנטע, וועלכע מיר האָבן נעכטן געזען — אָבער לײַדער, מיר האָבן זיי נישט געקאָנט געפינען — זיי האָבן שוין נישט געלעבט. מערסטנס זיינען אומגעקומען די, וועלכע האָבן געאַרבעט ביים סאָרטירן די פּעקלעך. ווען זיי זיינען הונגעריק געווען, האָבן זיי עפּעס אַרויסגעצויגן פון די פּעקלעך פאַר זיך. אַזאַ פאַרברעכער האָט מען געפירט צום קבר און דאָרט האָט א קויל אין זיין נאַקן געמאַכט א סוף צו זיין לעבן. דער פּלאַץ איז געווען פאַרזייט מיט פּעקלעך, וואַליזעס, אַנצוגן, רוק־זעק און מיט אַלץ, וואָס די קרבנות האָבן פאַר דעם שרעקלעכן טויט פון זיך אַראָפּ־געוואָרפן. כ'האָב באַמערקט ביי דער אַרבעט, אַז אייניקע אַרבעטער טראָגן אויף די הויזן געלע און רויטע לאַטעס. כ'האָב נישט געהאַט קיין אַהנונג, וואָס דאָס באַדייט. זיי האָבן פאַרנומען א טייל פון אונזער מיט דראָט אַרומגעצוימטן באַראַק, וועלכער איז געווען אָפּגעטיילט מיט אַן אינערלעכער ווענטל. צווישן זיי זיינען געווען 50 מענער און 1 פרוי. ביי אַזאַ אַרבעט און אין אַזעלכע באַדינגונגען האָב איך געלעבט 4 טעג.

פרייטאָג, דעם 28־טן אויגוסט, גייען מיר צוריק פון דער אַרבעט. אַזוי ווי תמיד „אַכטונג", „מיטצען אויף אונד אָב" (נעמט אַראָפּ די היטלען) און א רעדע פון פראַנץ. ער האָט אויסגעקליבן צווישן אונז א קאָמאַנדאַנט און עטלעכע גרופּן פירער, וועלכע האָבן געדאַרפט אונז אָנטרייבן צו דער אַרבעט. מיט זיין רעדע האָט פראַנץ אונז אויפגעפאָדערט צו אַרבעטן ערלעך און דערפאַר וועלן מיר באַקומען אַלץ, וואָס מיר דאַרפן. אין גענצטייל אָבער, וועט ער זיך מיט אונז ראַדיקאַל אָפּרעכענען. די קונסט פון א דייטש, האָט ער געזאָגט, באַשטייט אין דעם, אַז ער קאָן באַהערשן יעדע סיטואַציע. זיי פירן דורך אויף אַזאַ אופן די דעפּאָרטאַ־ציע, אַז די אידן שטופּן זיך אין וואַגאָנעס אַריין, נישט האָבנדיק די

מינדסטע אהנונג, וואס זיי דערוואַרטן. דערביי האָט ער צוגעגעבן אַ גע־העריגע פּאַרציע פון זיינע עפּיטעטן.

דעם 29־טן אויגוסט וועקט מען אונז אויף, ווי תמיד, אָבער דאָס מאָל אין פּויליש. מיר שטייען אויף תיכף־ומיד און גייען אַרויס אויפן פּלאַץ. מיר דאַרפן זיך נישט אָנטאָן, ווייל מיר שלאָפן אין די קליידער. דעם באַפעל פירן מיר אויס זעהר שנעל. מיר שטעלן זיך אויס אין רייען. ס׳פאַלט דער באַפעל אין פּויליש. בכלל באַציען זיי זיך צו אונז זעהר העפלעך. פראַנץ האַלט ווידער אַ רעדע. ער זאָגט, אַז פון היינט אָן וועט יעדער אַרבעטן אין זיין פאַך. ער האָט אָנגעהויבן אויסצוקלייבן פאַכ־מענער. די ערשטע זיינען געווען די בוי־אַרבעטער. איך האָב זיך גע־מאָלדן אַלס אַ בוי־מייסטער. מען האָט אונז אָפּגעטיילט פון די איבעריקע. מיר זיינען געווען צוזאַמען 15 מאַן. מען האָט אונז איבערגעגעבן אין די הענט פון 3 אוקראַינער. איין עלטערער סאָלדאַט, קאָסטענקאָ, האָט נישט געהאַט קיין געפערלעכן אויסזען. דער צווייטער, אַנדרעיעוו, אַ גע־וויינלעכער „וואַכמאַן", מיטעלער וואוקס, אַ דיקער מיט אַ קיילעכדיקן רויטן פּנים. ער איז געווען אַ גוטער און רואיקער מענטש. דער דריטער, מיקאַדאַ, אַ נידעריקער, אַ דאַרער, אַ בייזער מיט באַנדיטישע אויגן און אַ סאַדיסט. צו די דאָזיקע 3 האָט מען נאָך צוגעגעבן 2 אוקראַינער מיט ביקסן, זיי זאָלן אונז היטן. מען האָט אונז אַוועקגעפירט אין וואַלד אַריין און געהייסן אונז פונאַנדערנעמען די שטעכנדיקע דראָטן און אויסהאַקן ביימער אין וואַלד. קאָסטענקאָ און אַנדרעיעוו זיינען געווען זעהר מילד צו אונז. זיי האָבן געקוקט אויף אונזער אַרבעט דורך די פינגער. דאַגעגן מיקאַדאַ האָט אונז אונטערגעיאָגט צו דער אַרבעט מיט אַ בייטש און האָט כסדר געשריגן. צווישן די אויסגעקליבענע זיינען, וואָס אַ אמת, נישט געווען קיין פאַכלייט, אָבער זיי האָבן זיך אָנגעגעבן אַלס אַרבעטער, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט אַרבעטן ביי די מתים. מען האָט פון זיי געשפּאָט און מען האָט זיי נישט געקאַרגט קיין בייטשן. 12 אַזייגער האָבן מיר איבערגעריסן די אַרבעט און זיך צוריקגעקערט אין די באַראַקן אויף מיטאָג. דער מיטאָג איז באַשטאַנען פון זופּ, קאַשע און פאַרשימלט ברויט. דאָס איז געווען אַ מיטאָג נישט צום עסן. אָבער זייענדיק הונגעריק און אויס־געמאַטערט האָבן מיר אַלץ אויפגעגעסן. 1 אַזייגער זיינען געקומען נאָך אונז די „וואַכמענער" מיט די אוקראַנער און אַזוי האָבן מיר געאַרבעט ביז ביינאַכט.

ביינאַכט, אַזוי ווי תמיד, ווען מיר זיינען אַהיימגעגאַנגען, זיינען גע־פאַלן באַפעלן א. א. וו. דעם טאָג האָבן מיר ווידער געזען אַ סך דייטשן אַרום אונז. און געווען זיינען מיר דעמאָלסט בערך 700 מאַן. צווישן די דייטשן איז געווען פראַנץ מיט זיין הונט. פּלוצלינג פרעגט ער מיט אַ שמייכל, ווער עס קען די דייטשע שפּראַך. ס׳האָבן זיך געמאָלדן בערך

50 מאַן. ער האָט זיי געהייסן אַרויסטרעטן פון די רייען און שטעלן זיך באַזונדער. דאָס אַלץ האָט ער געטאָן מיט אַ שמייכל, אַזוי אַז מיר זאָלן אים נישט קאָנען אין גאַרנישט חושד זיין. מען האָט זיי אַוועקגעפירט, אָבער צו אונז האָבן זיי זיך קיינמאָל נישט צוריקגעקערט. אין דער רשימה פון די לעבעדיקע האָבן זיי אויך נישט פיגורירט. ווי אַזוי זיי זיינען אומגעקומען, אין וועלכע לײַדן, אין וועלכע מאַטערנישן — קאָן קיין שום פעדער נישט באַשרייבן.

און ווידער זיינען אַוועק אין די זעלבע באַדינגונגען און ביי דער זעלבער אַרבעט עטלעכע טעג. מיט איין קאָלעגע האָב איך געאַרבעט די גאַנצע צייט צוזאַמען. אַ מאָדנער גורל האָט אונזביידן אָפּגעראַטעוועט. אפשר דערפאַר, ווייל מיר זיינען ביידע געווען פאַד־לייט אָדער אפשר דער־פאַר, ווייל עס איז באַשערט געווען צו זען די לײַדן און די טויטע קערפּער פון אַזוי פיל ברידער אונזערע. מיין קאָלעגע און מיר האָבן זיי געגעבן קאַסטנס אויף וואַפּנע, און ס'האָט אונז געהיט אַנדרעיעוו. מיין קאָלעגע איז געווען אַ גוטער בעל־מלאכה. ער פלעגט פאָלגן מיינע עצות. די אַרבעט איז געפעלן געוואָרן דעם „וואַכמאַן". ער האָט אונז אַרויסגעוויזן אַ סך פריינדלעכקייט. ער האָט אונז אפילו געבראַכט צו שטיקלעך ברויט. דאָס איז פאַר אונז געווען זייער אַ גרויסע זאַך. מיר זיינען ממש אומגעקומען פון הונגער. מענטשן, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט פון אַזאַ טויט, וועלכן איך וועל שפּעטער באַשרייבן, זיינען געשוואָלן געוואָרן פון הונגער, זיינען געל געוואָרן און אַוועקגעפאַלן פון הונגער. אונזער גרופּע ביי דער אַרבעט האָט זיך פאַרגרעסערט. עס זיינען צוגעקומען נייע אַרבעטער. מען האָט אָנגעהויבן צו גראָבן אַ פונדאַמענט פאַר אַ נייער געביידע. וואָס פאַר אַ געביידע דאָס האָט געדאַרפט זיין — דאָס האָט קיינער פון אונז נישט געוואוסט. אויפן הויף איז געשטאַנען 1 הילצערנע געביידע, אַרומ־געריננגלט פון אַלע זייטן מיט אַ הויכן פּאַרקאַן. ס'איז געווען פאַר אַלעמען אַ געהיימניש און קיינער האָט נישט געוואוסט צו וועלכע צוועקן עס איז באַשטימט. עטלעכע טעג שפּעטער איז אָנגעקומען אַ דייטשער מייסטער מיט זיין פאַרטרעטער און דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן די אַרבעט. עס האָבן געפעלט מויערער אַרבעטער. זעהר אַ סך האָבן זיך אָנגעגעבן פאַר אַרבעטער, כדי זיי זאָלן נישט אַרבעטן ביי די מתים, אָבער מען האָט זיי אַלע אויסגעהרגעט. איינמאָל האָב איך באַמערקט ביי דער אַרבעט מיין באַקאַנטן פון וואַרשע, ראַזאַנאָוויטש. ער איז געשטאַנען מיט אַן אונטער־געהאַקט אויג. כ'האָב פאַרשטאַנען, אַז מען וועט אים ביינאַכט דערשיסן. אַ געוויסער וואַרשעווער אינזשינער, עבערט, האָט געאַרבעט צוזאַמען מיט זיין זון, אָבער דעם תליונס העגט האָבן שנעל געמאַכט אַ סוף צו זייער לעבן. דער גורל האָט מיך גאַרנישט געשוינט. עטלעכע טעג שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט צו וועלכע צוועקן עס דינט די געביידע, וואָס איז

אַרומגערינגלט מיט אַ הויכן פּאַרקאַן. עס איז מיר דורכגעגאַנגען אַ גרויל־ציטער. איך און מיין קאָלעגע האָבן געהאַקט האָלץ און צוגעגרייט קאַנ־טיקע ברעטער. אין אַזעלכע באַדינגונגען איז אונז געווען זעהר שווער צו אַרבעטן. כ'האָב שוין 25 יאָר נישט געאַרבעט אַזוי. מיין קאָלעגע איז נישט געווען קיין האָלץ־אַרבעטער. ס'איז אים אָלץ אָנגעקומען זעהר שווער. פון פּאַד איז ער געווען אַ סטאָלער און ער האָט זיך נישט געקאָנט גוט באַגיין מיט דער האַק. ער האָט זיך ווי עס איז אָן עצה געגעבן אַ דאַנק מיין הילף. איך בין פון פאַך אַ האָלץ־אַרבעטער. אַ ריי יאָרן בין איך אין דער וואַרשעווער האַנטווערקער־קאַמער געווען אַ מיטגליד פון דער עקזאַמינאַציע־קאָמיסיע. אַזוי זיינען אַוועק 8 טעג פון געפּערלעכער וועגעטאַציע, אַזוי זיינען אַוועק 8 טעג פון לעבן, וועלכע מען קאָן נישט איבערגעבן אויף פּאַפּיר. במשך פון דער צייט זיינען נישט אָנגעקומען קיין נייע טראַנספּאָרטן. ערשט אויפן 8־טן טאָג איז אָנגעקומען אַ נייער טראַנספּאָרט פון וואַרשע.

דער לאַגער אין טרעבלינקע איז געווען צעטיילט אויף 2 טיילן. אין לאַגער נומער 1 איז געווען אַ זייטיקע באַן־ליניע און אַ לאַדונגס־פּונקט אויסצולאָדן די לעבעדיקע טראַנספּאָרטן. אויסער דעם איז געווען אַ גרוי־סער פּלאַץ, וואו מען פלעגט אַוועקלייגן די זאַכן פון די אָנגעקומענע. אַממיינסטע זאַכן האָבן מיט זיך געבראַכט די אויסלענדישע אידן. דאָרט האָט זיך געפונען אַ „לאַזאַרעט". ער האָט 30, 6 און 2 מעטער. דאָרט האָבן געאַרבעט 2 מענער. זיי האָבן געטראָגן ווייסע פּאַרטיכער און רויטע קרייצן אויף דעם אָרעם. זיי זיינען אָנגעגאַנגען אַלס דאָקטוירים. פון די טראַנספּאָרטן האָבן זיי אויסגעקליבן אַלטע לייט און קראַנקע, האָבן זיי אויסגעזעצט אויף אַ לאַנגער באַנק מיט אויסגעדרייטע פּנימער צום קבר. הינטער זיי זיינען געשטאַנען דייטשן און אוקראַינער. זיי האָבן געטויט די קרבנות, שיסנדיק זיי אין קאַרק אַריין. דער טויטער קערפּער איז געפאַלן גלייך אין קבר אַריין. ווען עס האָבן זיך אָנגעזאַמלט אַ גרויסע צאָל טויטע, האָבן זיי זיי צוזאַמענגענומען און אונטערגעצונדן. זיי זיינען פאַרברענט געוואָרן אין אַ העליש פייער.

נישט ווייט פון דאָרט זיינען געשטאַנען באַראַקן, וואָס זיינען געווען באַוואוינט דורך דייטשן און אוקראַינער. אַ קאַנצעלאַריע, באַראַקן פאַר אַרבעטנדיקע אידן, פאַרשיידענע וואַרשטאַטן, שטאַלן, שפּייז־מאַגאַזינען, אַמוניציע־מאַגאַזינען. אויפן הויף זיינען געשטאַנען לאַסט־אויטאָס. אויס־ערלעך האָט דער לאַגער נישט אויסגעזען שרעקלעך. מען האָט געהאַט דעם איינדרוק, אַז ס'איז באמת אַן אַרבעטס־לאַגער.

דער לאַגער נומער 2 איז געווען לחלוטין אַן אַנדערער. דער באַראַק פאַר די אַרבעטער איז געווען 30 מעטער אויף 10 מעטער. עס זיינען גע־ווען: אַ וועשעריי, אַ קליינער לאַבאַראַטאַריום, אַ ספּעציעלע היים פאַר

17 פרויען, אַ וואָר־געביידע פאַר דער וואָר און אַ ברונעם. אויסער דעם זיינען געווען 13 קאַמערן, וואו מ׳האָט געטויט די קרבנות מיט גאַזן, וועלכע איך וועל גענויער באַשרייבן. די געביידעס זיינען געווען אַרומגערינגלט מיט שטעכנדיקן דראָט. אַרום דעם אָפּגעטיילטן אָרט פון שטעכנדיקן דראָט איז געווען אַ ראָוו. אויף דער אַנדערער זייט פון ראָוו איז געווען אַן אַנדער אָפּצאַמונג פון שטעכנדיקע דראָטן. דיביידע דראָט־אָפּצאַמונגען זיינען געווען 3 מעטער הויך. צווישן די פּאַרקאַנעס זיינען געווען אָפּצאַמונגען פון שטאָלענעם דראָט. אַרום און אַרום זיינען געשטאַנען אוקראַינער אויף דער וואַך. דער גאַנצער לאַגער איז געווען אַרומגערינגלט מיט אַ פּאַרקאַן, 4 מעטער הויך, פון שטעכנדיקן דראָט. דער פּאַרקאַן איז געווען באַפּוצט מיט קליינע ביימלעך. אויפן פּלאַץ זיינען געוועזן 4־שטאָקעדיקע אָבסערוואַציע־טורעמס און 6 איינשטאָקעדיקע אָבסערוואַציע־טורעמס. 50 מעטער אונטערן לעצטן פּאַרקאַן זיינען געשטאַנען אַנטי־טאַנק מאַשינען.

ווען איך בין אָנגעקומען אין לאַגער אַריין זיינען שוין דאָרט געווען 3 גאַז־קאַמערן. בשעת מיין זיין דאָרט זיינען צוגעקומען נאָך 10. יעדער גאַז־קאַמער איז געווען 5 מעטער אויף 5 מעטער, צוזאַמען 25 קוואַדראַט מעטער און 1 מעטער 90 צענטימעטער הויך. דער אויסגאַנג צום דאַך איז געווען הערמעטיש פאַרמאַכט, די טראַקאַטען־פּאַדלאָגע איז געווען משופּעדיק געבויט אין דער ריכטונג פון לאַדונגס־פּונקט.

די געמויערטע געביידע איז געווען אָפּגעטיילט פון לאַגער נומער 1 מיט אַ הילצענער וואַנט. דיביידע ווענט, די הילצערנע און די געמויערטע, האָבן צוזאַמען געבילדעט אַ קאָרידאָר, וועלכער איז געווען העכער פונם אויבערפלאַך פון דער גאַנצער געביידע מיט 80 צענטימעטער. די גאַז־קאַמערן זיינען געווען פאַראייניקט מיטן קאָרידאָר. אין יעדן צימער אַריין האָבן געפירט הערמעטיש פאַרשלאָסענע אייזערנע טירן. די קאַמערן פון דער זייט פון לאַגער נומער 2 זיינען געווען פאַראייניקט מיט אַ לאַדונגס־פּונקט, 4 מעטער ברייט, לענג־אויס אַלע דריי קאַמערן. די הויך פון לאַדונגס־פּונקט איז געווען בערך 80 צענטימעטער. פון דער זעלבער זייט זיינען געגאַנגען הערמעטיש פאַרשלאָסענע הילצערנע טירן. די טירן פון יעדן צימער פון דער זייט פון לאַגער נומער 2 (צוויי און אַ האַלב מעטער אויף איין מעטער 80) האָבן זיך אויפגעמאַכט נאָר פון דרויסן, פון הינטן אַרויף, מיט דער הילף פון אייזערנע שטענגלעך. מען האָט פאַרמאַכט די טירן מיט דער הילף פון אייזערנע האַקעס, וועלכע האָבן זיך געפונען אויף די פּוטרינעס פון די טירן. די קרבנות האָט מען אַריינגעלאָזט דורך טירן אין קאָרידאָר. דורך די טירן פון דער זייט פון לאַגער 2 האָט מען אַרויסגעשלעפּט די קערפּער, וועלכע זיינען דערשטיקט געוואָרן מיט גאַזן. לענג־אויס דעם גאַז־קאַמער האָט זיך געפונען אַן

עלעקטרישע סטאַנציע, כמעט אַזוי גרויס, ווי דער קאַמער, אָבער העכער מיט 80 צענטימעטער. די עלעקטרישע סטאַנציע האָט באַזאָרגט מיט ליכט דעם ערשטן און צווייטן לאַגער. דאָרט איז געשטאַנען אַ מאָטאָר פון אַ סאָוועטישן טאַנק, דורך אים האָט מען אַריינגעלאָזט דעם גאַז דורך די קאַמערן. ביים אַריינלאָזן דעם גאַז האָט מען פאַראייניקט דעם מאָטאָר מיט אינערלעכע רערן. די שנעלקייט פון טויט פון די קרבנות איז געווען אָפּהענגיק פון דער צאָל פון אַריינגעפירטן גאַז.

ביי די מאַשינען האָבן געאַרבעט 2 אוקראַינער. איוואַן, אַ הויכער, מיט אַנגענעמע אויגן אָבער דאָך אַ סאַדיסט. די ליידן און די מאַטערנישן פון די קרבנות האָבן אים פאַרשאַפט אַ סך פאַרגעניגען. ער איז נישט איינמאָל צוגעלאָפן צו אונז און מיט אַ טשוואַק דורכגעלעכערט אונזער אויער צו דער וואַנט, אָדער האָט געהייסן זיך אונז אויסלייגן אויף דער ערד און האָט אונז געפערלעך געשלאָגן. דערביי האָט זיין פּרצוף אויסגעדריקט אַ סאַדיסטישע הנאה. ער האָט געלאַכט און זיך געוויצלט. די קרבנות האָט ער געטויט אויף פאַרשיידענע אופנים, עס איז געווען אָפּהענגיק פון זיין שטימונג. דער אַנדערער, מיקאָלאַי, נידעריקער ווי איוואַן, מיט אַ בלייך פּנים אָבער מיט דער זעלבער גייסטיקער סטרוקטור. אין דעם טאָג, ווען איך האָב צום ערשטן מאָל געזען, ווי מען פירט צו צו דער געביידע קינדער, פרויען און מענער, בין איך שיר נישט משוגע געוואָרן. איך האָב זיך אויסגעריסן די האָר פון קאָפּ און איך האָב ביטער געוויינט, כ׳האָב נישט געקאָנט אויסהאַלטן. אַממייסטן האָב איך געליטן, ווען איך האָב געקוקט אויף די קליינע קינדער אויף די מאַמעס הענט אָדער אויף די איינזאַמע קינדער, וועלכע האָבן זיך נישט אָפּגעגעבן קיין דין וחשבון, אַז זייער קורץ לעבן וועט איבערגעהאַקט ווערן אין די ערגסטע פּייניקונגען און ליידן. זייערע אייגעלעך זיינען געווען אָנגעגליט מיט שרעק, און נאָך מער, מיט פאַרוואונדערונג. אויף די ליפּעלעך פון די קינדער האָט גע־האַנגען אַ פאַרגליווערטע פראַגע: „וואָס איז דאָס, נאָך וואָס איז דאָס און פאַרוואָס?" זעענדיק אָבער די פאַרשטיינערטע פּנימער פון די על־טערן, האָבן זיי זיך פאַרהאַלטן רואיק און צוגעפּאַסט צו דער סיטואַציע. זיי שטייען אומבאַוועגלעך אָדער טוליען זיך צו איינס צום אַנדערן אָדער צו זייערע עלטערן, וואַרטנדיק אין אָנשטרענגונג אויף זייער גרויליקן סוף. פּלוצלינג מאַכן זיך אויף די טירן פון דער איינגאַנג־זייט. איוואַן האַלט אין דער האַנט אַ גראָבע גאַזדרער, אַ מעטער לאַנג, מיקאָלאַי האַלט אַ שווערד. אויף אַ געגעבענעם צייכן הויבן זיי אָן אַריינצולאָזן די קרבנות. דערביי שלאָגן זיי אָן רחמנות. דער מוראַדיקער געשריי פון די פרויען און דאָס געוויין פון די קינדערלעך קלינגט מיר נאָך היינט אין מיינע אויערן. אַ פאַרצווייפלטער און אַ ווייטאַגדיקער געשריי. אַ געשריי וואָס בעט רחמנות. אַ געשריי וואָס רופט צו גאָט נאָך נקמה. די קרעכצן

און דאָס ווייַנען לאָזט מיך נישט פאַרגעסן וועגן די אומגליקן, וועלכע איך האָב אַליין בייגעוואוינט מיט מיינע אייגענע אויגן.

אין דעם קאַמער, וואָס האָט געהאַט 25 קוואַדראַט מעטער, האָט מען אַרייַנגעלאָזט 450 - 500 מענטשן. ס'איז געווען געפערלעך ענג. איינער איז געשטאַנען ביים אַנדערן. מען האָט אַרייַנגעטראָגן די קינדער, זיי זאָלן מיינען, אַז אויף אַזאַ אופן וועלן זיי אויסמיידן דעם טויט. אויפן וועג צום טויט, האָט מען זיי געשלאָגן און געשטופּט מיט די קאָלבעס און מיט דער גאַז-רער. מען האָט אָנגערייצט אויף זיי הינט. די הינט האָבן געהאַווקעט, האָבן געביסן און האָבן זיך געוואָרפן אויף די קרבנות. יעדער איינער, וועלנדיק אויסמיידן די קלעפּ און די הינט, האָט זיך איבער-געגעבן מיט אַ געשריי אין די הענט פון טויט און זיינען אַרייַנגעלאָפן אין דער קאַמער. די שטאַרקערע האָבן אונטערגעשטופּט די שוואַכערע. דאָס געשריי און גערודער האָט געדויערט קורץ. די טירן האָבן זיך צוגעמאַכט מיט אַ גערויש. דער קאַמער איז איבערגעפילט. זיי לאָזן דעם מאָטאָר אין באַוועגונג. פאַראייניקן אים מיט די רערן. נאָך 25 מינוט ליגן שוין אַלע אויסגעצויגן טויט. זיי ליגן נישט אפילו, ווייל זיי האָבן נישט וואו. זיי פאַלן פשוט איינער דעם אַנדערן אין די אָרעמס און בלייבן שטיין. זיי שרייען שוין נישט מער. דער פאָדעם פון זייער לעבן איז געוואָרן איבער-געריסן. זיי האָבן נישט קיין שום פאַרלאַנגען און נויטן. מאַמעס און קינדער זיינען צוזאַמען געאָרעמט אין טויט. נישטאָ קיין שונאים און נישטאָ קיין גוטע פריינד. נישטאָ קיין קנאה, אַלע זיינען גלייך. נישטאָ קיין שיינע, נישטאָ קיין מיאוסע, אַלע זיינען געל, אַלע זיינען דערשטיקט. נישטאָ קיין רייכע, נישטאָ קיין אָרימע, אַלע זיינען זיי גלייך פאַר גאָט.

פאַרוואָס ? פרעג איך זיך אַליין. ס'איז מיר שווער צו לעבן, זעהר שווער, אָבער איך מוז דאָך לעבן, ווייל איך וויל איבערגעבן דער וועלט די דאָזיקע געמיינהייטן, די דאָזיקע באַרבאַרישקייטן.

נאָכדעם ווי די „אַרבעט" איז פאַרענדיקט, האָבן איוואַן און מיקאָלאַי קאָנטראָלירט, צי אַלץ איז אין אָרדנונג. דערנאָך זיינען זיי אַריבערגע-גאַנגען אויף דער אַנדערער זייט, וואו עס געפינען זיך די טירן ביים לאַדונגס-פּונקט, האָבן אויפגעמאַכט די טירן און אַרויסגעוואָרפן די מתים. מיר האָבן געדאַרפט אַריבערטראָגן די טויטע אין די קברים אַריין. מיר זיינען געווען זעהר מיד, ווייל פון אינדערפרי אָן האָבן מיר געאַרבעט ביי דער בוי-אַרבעט. ס'איז אָבער נישט געווען צו וועמען צו אַפּעלירן. מיר האָבן זיך נישט געקאָנט געגנשטעלן, ווערן געשלאָגן דערפאַר און אומ-קומען מיט דעם זעלבן אָדער מיט נאָך אַ שרעקלעכערן טויט, ווי די אַנ-דערע. האָבן מיר דעריבער געטאָן אַלץ וואָס מען האָט אונז געהייסן. איבער אונז איז געשטאַנען דער „הויפּטמאַן" (איך ווייס נישט ווי ער האָט געהייסן. ער איז געווען פון מיטעלן וואוקס און ער האָט געטראָגן

ברילן). ער שרייט און שלאָגט אונז, שלאָגט אונז און שרייט. איך האָב אויך באַקומען געשלאָגן. ער האָט מיך געשלאָגן אַז אויפהער. איך האָב געווענדט צו אים מיין פרעגנדיקן בליק. פּלוצלינג זאָגט ער: „אויב דו הייסט נישט צימערמאַן וועסטו געטויט ווערן". איך קוק זיך אַרום מיר. כמעט אַלע אַרבעטער זיינען אין דער זעלבער לאַגע וואָס איך. אַ גאַנצע באַפּטע הינט, דייטשן און אוקראַינער, שלאָגן און בייסן. 25 פּראָצענט פון אונז פאַלן ביי דער אַרבעט. מיר וואַרפן זיי אַריין אין די גריבער, נישט קאָנטראָלירנדיק וועדער זיי זיינען. מיר קערן זיך אום צוריק אין אַ פאַרקלענערטער צאָל. מיר האָט צוגעשפּילט דער מזל, אַז נאָכן אַוועקגיין פון דעם „הויפּטמאַן" האָט מיך דער "אונטערשאַפפירער" באַפרייט פון דער אַרבעט.

מען האָט דערשטיקט מיט גאַז יעדן טאָג פון 10,000 ביז 12,000 מענטשן. מיר האָבן אויפגעבויט אַ שמאָלע באַן־ליניע און אויף דער פּלאַטפאָרם האָט מען אַריבערגעפירט מענטשן גלייך אין די קברים אַריין. אָבער מען האָט נישט געקאָנט דערווייזן אַלץ דאָס צו טאָן. האָט מען דעריבער געצוואונגען זאַלבעצווייט אויף פאַסן די טויטע. דעם זעלבן אָוונט האָב איך איבערגעלעבט נאָך איין שווערן מאָמענט. נאָך דעם שווער־אָפּגעאַרבעטן טאָג האָט מען אונז אַוועקגעפירט נישט אין דעם לאַגער נומער 1, נאָר אין דעם לאַגער נומער 2. פון דאָנען האָבן מיר געזען אַ גאַנץ אַנדער בילד. דאָס בילד וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן. דאָס בלוט איז מיר פאַרגליווערט געוואָרן. דורכגייענדיק ביי דעם לאַדונגס־פונקט האָב איך געזען טויזנטער טויטע. זיי האָבן זיך געוואַלגערט אויף דעם לאַגער־הויף. דאָס זיינען געווען קערפּערס פון פרישע קרבנות. די אוקראַינער און די דייטשן האָבן אַרויסגעגעבן בלוטיקע באַפעלן. זיי האָבן ווילד געשריגן און האָבן אויף אַז אומענטשלעכן אופן געשלאָגן מיט די קאָלבעס און מיט די דרענגער די אַרבעטער, וועלכע האָבן געהאַט פאַרבלוטיקטע פּנימער, אונטערגעהאַקטע אויגן, און די מלבושים צעריסן דורך די הינט. ביים איינגאַנג צום לאַגער נומער 2 געפינען זיך איינשטאָ־קעדיקע אָבסערוואַציע־טורעמס. אויף די טורעמס איז מען אַרויפגעגאַנגען אויף לייטערס. ביי די דאָזיקע לייטערס האָט מען געפייניקט די קרבנות. מען האָט זיי אַריינגעשטעלט צווישן די פּיס דרענגער, דעם קאָפּ האָט מען זיי אַראָפּגעבויגן, אַזוי אַז דער קרבן האָט זיך נישט געקאָנט רירן. דער גרופּן־פירער האָט אויסגעלאָדן זיין ווילדקייט און זיין רציחה אויף די אָרימע קרבנות, שלאָגנדיק זיי אומברחמנותדיק. די קלענסטע שטראָף איז געווען 25 קלעפּ מיט אַ נאַהאַיקע. דאָס ערשטע מאָל האָב איך דאָס געזען ביינאַכט. די לבנה און די רעפלעקטאָרן האָבן באַלויכטן די שרעק־לעך מאַסאַקרירטע, האַלב־לעבעדיקע, און די טויטע, וועלכע זיינען גע־ליגן לעבן זיי. קרעכצן פון די מערדערלעך געשלאָגענע האָבן זיך צו־

נויפגעגאַסן מיט דעם הילכיקן געוויש פון די בייטשן, וואָס זיינען געפאַלן אויף זייערע רוקנס.

ווען איך בין אָנגעקומען, איז אין לאַגער נומער 2 געווען נאָר איין באַראַק, די פּריטשעס זיינען נישט געווען פאַרענדיקט און די פעלד־קיך איז געשטאַנען אויפן הויף. איך האָב געטראָפן אַ סך באַקאַנטע פון וואַרשע, וועלכע האָבן זיך געענדערט נישט צו דערקענען. שוואַרצע, גע־שוואָלענע, צעשלאָגענע. כ'האָב זיך אָבער לאַנג ניט געפּרייט אָנצוקוקן זיי. נייע פּנימער, נייע באַקאַנטע. כסדר נייע — אַ כסדרדיקער טויט. כ'האָב זיך אויסגעלערנט צו קוקן אויף יעדן לעבעדיקן ווי אויף אַ מענטשן, וועלכער וועט אומקומען אין די נאָענטסטע טעג. איך האָב יעדן געשאַצט מיטן אויג, געטראַכט וועגן זיין וואָג. כ'האָב געטראַכט, ווער וועט אים אַוועקטראָגן אין קבר אַריין און וויפיל וועט דער טרעגער באַ־קומען קלעפּ דערביי. דאָס איז שרעקלעך, אָבער עס איז אמת. צי וועט איר גלויבן, אַז אַ מענטש אין די דאָזיקע באַדינגונגען קאָן זיין פּייאיק טיילמאָל צו לאַכן און צו מאַכן אַ וויץ? צו אַלצדינג קאָן מען זיך צוגע־וואוינען.

דער דייטשער רעגירונגס־סיסטעם געהערט צו די בעסטע סיסטעמען. אמתן און ווידער אמתן. גרעסערע אמתן און קלענערע אמתן. וואָס איז נאָך מער וויכטיקער, אַז אומעטום איז דאָ אַ געהעריקער מענטש אויף דעם געהעריקן אָרט. דאָרט וואו עס איז נויטיק אַז אומבאַדינקטע ענט־שלאָסנהייט און דאָרט וואו מען דאַרף ענטגילטיק פאַרניכטען „די שלעכטע און די רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן", דאָרטן באַווייזן זיך גרויסע פּאַט־ריאָטן, וועלכע פירן אַלץ אויס. אַ מאָדנע זאַך, אַז אויף די דאָזיקע אמתן געפינען זיך תמיד מענטשן, וועלכע פאַרניכטן און הרגענען די נאָענטע, באַנוצנדיק די שאַרפסטע רעפּרעסיעס. כ'האָב קיינמאָל נישט באַמערקט ביי זיי קיין מיטגעפיל. זיי האָבן קיינמאָל נישט באַוויינט דעם גורל פון די אומשולדיקע. זיי זיינען אויטאָמאַטן, וועלכע, ביי דער קלענסטער באַ־וועגונג, לאָדן אויס פון זיך אַלץ וואָס זיי קענען. אַזעלכע היענעס האָבן דעם גרעסטן פעלד פון טעטיקייט בשעת רעוואָלוציעס און מלחמות. דער־וועג צום שלעכטס איז דער לייכסטער און דער אָנגענעמסטער. אַ שטאַר־קער און אַ יושרדיקער סיסטעם קאָן פונדעסטוועגן האַמעווען דורך דער־ציאונג, ביישפּיל און גוטע פאַראָרדנונגען — די שלעכטע אינסטינקטן.

פינסטערע טיפן פאַרשטעקן זיך אין די נאָרעס און דאָרט פירן זיי אויס זייער קרעטן־אַרבעט. היינט איז אַלץ איבעריק. וואָס שלעכטער דו ביסט, וואָס געמיינער דו ביסט — אַלץ אַ גרעסערן אמת האָסט דו. דיין אמת איז אָפּהענגיק פון דעם, וויפיל דו האָסט פאַרניכטעט, וויפיל דו האָסט דערהרגעט, וויפיל דו האָסט אומגעבראַכט. דיינע באַשמירטע און באַפלעקטע הענט מיט בלוט פון די, וואָס קאָנען זיך נישט פאַרטיידיקן.

זיינען אַ הייליקייט, פֿאַר וועלכן מען בויגט זיך. וואָס זיי נישט אַפּ, הויב זיי אויף אין דער הויך און מען וועט דיר נאָך כבוד אָפּגעבן. וואָס מער דיינע הענט און דיין געוויסן זיינען שמוציקער — גרעסערע לויבן וועט מען דיר זינגען.

די צווייטע, באַוואונדערונגס־ווערטע אייגנשאַפֿט פֿון די דייטשן איז, אַז זיי קאָנען צווישן די מאַסן פֿון אַנדערע פֿעלקער געפֿינען העלפֿער, וועלכע, גלייך ווי זיי, זיינען מאָראַליש געפֿאַלענע טיפּן. אין די אידישע לאַגערן זיינען אויך געווען נויטווענדיק אידישע תּלינים, שפּיאָנען און העצער. און זיי האָבן זיי געפֿונען. די דאָזיקע פֿאַרדאַרבענע נשמות זיינען: מאַשעק פֿון הינטער סאַכאַטשעוו, יצחק קאַבילאַ פֿון וואַרשע, כאַסקל גנב פֿון וואַרשע און דער וואַרשעווער גנב און אַלפֿאַנס קובאַ.

דער צווייטער בנין צווישן דער ערשטער און צווייטער געביידע, ביי וועלכער איך האָב געאַרבעט, איז אויפֿגעבויט געוואָרן אין אַ זעהר שנעלן טעמפּאָ. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס זיינען נייע 10 קאַמערן. די קאַמערן זיינען געווען גרעסער ווי די פֿריערדיקע, 7 מעטער אויף 7 מעטער, בערך 50 קוואַדראַט מעטער. נאָכדעם ווי מיר האָבן זיי אויפֿגע־בויט, האָט מען אַריינגעשופּט אַהין 1200 - 1000 מענטשן אין איין קאַמער. די קאַמערן זיינען געווען געבויט לויט אַ קאָרידאָר־סיסטעם. פֿון ביידע זייטן קאָרידאָר זיינען געווען צו 5 קאַמערן. יעדע קאַמער האָט געהאַט צו 2 טירן. 1 טיר — פֿון דער זייט פֿון קאָרידאָר, דורך וואַנען מען האָט אַריינגעלאָזט די קרבנות, און 2 פּאַראַלעלע צו די ערשטע, פֿון דער זייט פֿון לאַגער, דורך וואַנען מען האָט אַרויסגעצויגן די מתים. די קאָנסטרוק־ציע פֿון די ערשטע און צווייטע זיינען געווען אַזוי ווי אין די פֿריערדיקע קאַמערן. דאָס בילד אין דער זייט פֿון לאַגער נומער 1 איז געווען דאָס פֿאָלגענדע: 5 ברייטע בעטאָן־טרעפּ. אויף די טרעפּ פֿון ביידע זייטן זיינען זאָרגפֿעליק אויסגעשטעלט געוואָרן קוישן מיט בלומען. דער קאָרי־דאָר איז זעהר לאַנג. אויפֿן שפּיץ דאַך, פֿון דער זייט פֿון לאַגער, איז געווען אַ מגן דוד. די געביידע האָט אויסגעזען ווי אַן אַלטמאָדישער טעמפּל. ווען די געביידע איז פֿאַרטיק געוואָרן, האָט דער הויפּט־שטורמ־פֿירער געזאָגט צו זיינע אונטערגעאָרדנטע: „ענדליך איז די אידן־שטאָט פֿאַרטיג”. די אַרבעט ביי די קאַמערן האָט געדויערט 5 וואָכן. פֿאַר אונז איז דאָס געווען יאָרהונדערטער. די אַרבעט איז אָנגעגאַנגען פֿון באַגינען ביז ביינאַכט אונטער קלעפּ פֿון נאַהאַיקעס און קאָלבעס. איינער פֿון די „וואַכמענער”, וואָראָנקאָוו, האָט אונז געשלאָגן און געפּייניקט אומ־ברחמנותדיק. יעדן טאָג האָט ער דערהרגעט עטלעכע אַרבעטער. אונזערע פֿיזישע ליידן האָבן איבערגעשטיגן די פֿאַנטאַזיע פֿון נאָרמאַלע מענטשן. אָבער נאָך מער האָבן מיר געליטן ביי דער אַרבעט — מאָראַליש. יעדן טאָג קומען אָן נייע טראַנספּאָרטן. מען הייסט זיי זיך תּיכף אויסטאָן און

שפעטער פירט מען זיי צו די 3 אלטע קאמערן, וואו זיי דארפן געטויט ווערן מיט גאז. דער וועג צו די דאזיקע קאמערן איז דורכגעגאנגען דורך דעם פעלד, וואו מיר האבן געארבעט. נישט איינער האט דערקענט צווישן די דאזיקע קרבנות זיינע קינדער, זיין פרוי, זיין משפחה. ווען אימיצער האט שוין נישט געקאנט אויסהאלטן, האט ער זיך א ריס געטאן פון ארט און צוגעלאפן צו זיי, איז ער אויפן ארט דערהרגעט געווארן. אין אזעלכע באדינגונגען האבן מיר געבויט די טויט־קאמערן פאר זיך און פאר אונזערע ברידער. דאס האט געדויערט 5 וואכען. נאכן ענדיקן די ארבעט ביי די קאמערן, האט מען מיך צוריקגענומען אין לאגער נומער 1, וואו איך האב איינגעארדענט א פריזיר־אנשטאלט. פארן טויט האט מען אפגעשניטן די פרויען די האר, וועלכע די דייטשן האבן זארגפעליק באהאלטן. די דאזיקע האר האבן די דייטשן באנוצט צו עפעס, אבער איך ווייס נישט צו וואס.

איך האב געוואוינט איצט אין דעם לאגער נומער 2, פון וואנען מען האט מיך צוליבן מאנגל פון האנדווערקער צוגענומען יעדן טאג צו דער ארבעט אין ערשטן לאגער. עס פלעגט קומען צו אונז „דער אונטערשארפפירער" הערמאן. ער איז געווען בערך 50 יאר אלט. ער איז געווען א הויכער, א מענטשלעכער, א ליבנסווירדיקער. ער האט אונז פארשטאנען און מיטגעפילט מיט אונז. ווען ער האט דאס ערשטע מאל אריבערגעשטיגן דעם לאגער נומער 2 און ווען ער האט געזען די הויפנס דערשטיקטע מענטשן, איז ער בלייך געווארן און געקוקט אויף דעם אלעמען מיט א צעשראקענעם און רחמנותדיקן בליק. ער האט מיך שנעל מיטגענומען מיט זיך, כדי נישט צו קוקן מער אויף דעם בילד. צו אונז, צו די ארבעטער, האט ער זיך גוט באצויגן. אפט האט ער בגנבה ארויסגעטראגן אונז עסן פון דער דייטשער קיך. זיין בליק האט אויסגעדריקט אזוי פיל גוטסקייט, אז א מענטש האט זיך גערן פאר אים אויסגעוויינט און זיך אראפגערעדט פון הארץ. ער האט מורא געהאט פאר זיינע קאלעגן. ער האט קיינמאל נישט גערעדט מיט זיי, אבער יעדע טאט זיינע, יעדע באוועגונג זיינע, האט אפגעשפיגלט זיין פיינע נשמה. ביי דער ארבעט אין לאגער נומער 1 האב איך געזען, ווי מען האט געפירט אונזערע ברידער אין די גאז־קאמערן און כ'האב געזען זייערע שרעקלעכע לײדן, וועלכע זיי זיינען נאך דורכגעגאנגען פארן טויט. אין דער דאזיקער צייט פלעגן אנקומען נייע טראנספארטן. ווען א צוג איז פארפארן, האט מען תיכף ומיד אריינגעטריבן די פרויען און די קינדער אין די באראקן. די מענער האט מען איבערגעלאזט אויפן הויף. די פרויען און קינדער האט מען געהייסן זיך אויסטאן. נאאיווע פרויען האבן ארויסגענומען האנטיכער און זייף, מיינענדיק, אז זיי וועלן זיך באדן. די מערדער פארלאנגען ארדנונג און רו. זיי שלאגן און פייניקן. קינדער וויינען. די דערוואק־

סענע זיפצן און שרייען. ס'העלפט אבער גארנישט. די בייטש איז שטאר־קער. די בייטש מאכט שוואכער אייניקע, מונטערט אויף אנדערע. שפעטער גייען אריין די פרויען און די מיידלעך אין פריזיר־אנשטאלט און לאזן זיך אפשערן די האר. איצט זיינען זיי כמעט זיכער, אז זיי גייען אין באד אריין. דורך דעם אנדערן אויסגאנג פירט מען זיי צום לאגער נומער 2, וואו זיי בלייבן נאקעטערהייט, אין דעם שטארקן פראסט, ווארטנדיק אויף זייער רייע, ווייל אין די גאז־קאמערן האט מען נאך נישט זיך אפגעפארטיקט מיט די פריערדיקע קרבנות. דאס אלץ איז פארגע־קומען ווינטער־צייט. דער פראסט איז א ברענענדיקער. קליינע קינדער־לעך מוזן שטיין איינגאנצן נאקעט און בארוועס אונטער דעם פרייען הימל. אזוי שטייען זיי שעהן לאנג. זיי ווארטן אויף זייער רייע. די גאז־קאמערן זיינען נאך נישט פריי. פון קעלט זיינען די פיסלעך פון די קינדערלעך צוגעוואקסן צו דער פארפרוירענער ערד. זיי שטייען, זיי וויינען, זיי פרירן. אין דער רייע שלאגן די דייטשן און אוקראינער. א געמיינע און א ווילדע בעסטיע איז געווען דער דייטש זעפף. ער האט אממיינסטן געפייניקט די קינדערלעך. ווען ער האט געשטויסן די פרויען און זיי האבן אים געבעטן ער זאל נישט שטויסן אזוי, ווייל זיי האבן אויף די הענט קינדער, פלעגט ער דעמאלט ארויסרייסן פון זייערע הענט א קינד אדער צערייסן א קינד אויף צוויי טיילן, אדער אנכאפנדיק ביי די פיסלעך, אדער מיטן קעפל א שליידער געטאן אין דער וואנט — און שפעטער אוועקגעשליי־דערט זיי טויטע. דאס זיינען נישט געווען קיין איינציקע פאלן, יעדע עטלעכע שריט זיינען פארגעקומען אזעלכע סצענעס.

די מענער זיינען דורכגעגאנגען הונדערט מאל גרעסערע ליידן, ווי די פרויען. זיי האבן זיך אויסגעטאן אויפן הויף. זיי האבן געמוזט אין ארדנונג אוועקלייגן זייערע מלבושים, אוועקטראגן זיי אויפן פלאץ און אוועקלייגן זיי צווישן די פעק פון אנדערע מלבושים און דערנאך זיינען זיי אריינגעגאנגען אין די באראקן, וואו די פרויען האבן זיך אויסגעטאן און האבן געמוזט ארויסטראגן און צוזאמענלייגן אויך די קליידער פון די פרויען. ווען זיי האבן זיך אויסגעשטעלט אין די רייען, האט מען אויס־געקליבן די געזונטע, די שטארקע און די גוט־געבויטע — און עס האבן זיך אנגעהויבן פייניקונגען. מען האט זיי געשלאגן ביז בלוט. מען האט זיי געשלאגן אויף דעם בעסטיאלישסטן אופן. צונויפגעשטעלט צוזאמען, פרויען, מענער, אלטע לייט און קינדער — רירן פון ארט אויף דעם גע־געבענעם צייכן. זיי האבן געמוזט דורכגיין פון לאגער נומער 1 דורך דעם לאגער נומער 2 צו די קאמערן. אויפן וועג איז געשטאנען א קליין גע־ביידעלע. אינעווייניק איז אימיצער געזעסן און האט אויסגערופן, מען זאל אוועקגעבן אלע ווערטפולע זאכן. און מענטשן האבן נאך געהאט אילוזיעס, אז זיי וועלן נאך לעבן און זיי האבן זיך באמת צו באהאלטן

אלץ, וואָס לאָזט זיך. האָבן טאַקע די תּלינים אַלץ געפֿונען. זיי האָבן אַלץ געפֿונען, אויב נישט פֿאַרן לעבן — איז נאָכן טויט. יעדער, וואָס איז דורכגעגאַנגען דורך דעם קליינעם געביידעלע האָט געמוזט אויפֿהויבן די הענט. און אַזוי איז דער גאַנצער טויט־קאַראַוואַן דורכגעגאַנגען שווייגנ־דיק מיט אויפֿגעהויבענע הענט צו די גאַז־קאַמערן. פֿאַר די קאַמערן איז געשטאַנען אַ איד, וועמען די דייטשן האָבן אויסגעקליבן אַלס דעם אַזוי־גערופֿענעם באָד־מייסטער. ער האָט אויפֿגעפֿאָדערט אַלע אַריינצוגיין אין באָד אַרײַן, ווייל דאָס וואַסער ווערט קאַלט (אַן איראָניע), און אַזוי האָט ער אַריינגעשטופּט, צווישן געשרייען און קלעפּ, אין די קאַמערן אַריין. ווי איך האָב דערמאָנט, איז אין די קאַמערן געווען ענג. מענטשן שטיקן זיך פֿון בלויז ענגשאַפֿט. דער מאָטאָר אין די נייע קאַמערן האָט שלעכט פֿונקציאָנירט, די אומגליקלעכע האָבן זיך געמאַטערט שעהן לאַנג, נישט קאָנענדיק אומקומען. דער שטן אַליין וואָלט נישט אויסגעטראַכט קיין שרעקליכערע ליידן. ווען מען האָט אויפֿגעמאַכט די קאַמערן פֿלעגן נאָך אָפֿט זיין אַ סך האַלב־לעבעדיקע, וועלכע אַ קאָלבע, אַ קויל, אָדער אַ פֿעס־טער קאַפּ פֿלעגט דערשלאָגן צום טויט. אָפֿט פֿלעגט מען אַריינלאָזן די קרבנות אין די קאַמערן אויף אַ גאַנצער נאַכט און דערביי נישט געלאָזט דעם מאָטאָר אין באַוועגונג. די ענגשאַפֿט און די דושנעקייט האָבן געטאָן זייערס, הרגענענדיק אַ גרויסן פּראָצענט אין די שרעקלעכסטע ליידן. אָבער אַ סך פֿון זיי זיינען געבליבן לעבן, הויפּטזעכלעך די קינדער. די קינדער האָבן געקאָנט מער און לענגער אויסהאַלטן. זיי זיינען געבליבן לעבן נאָכדעם, ווי מען האָט זיי אַרויסגעוואָרפֿן פֿון די קאַמערן. אָבער דעמאָלט האָט זיי אַלעמען דערשלאָגן צום טויט אַ רעוואָלווער פֿון אַ דייטש. דאָס ערגסטע איז געווען דאָס שטיין נאַקעטערהייט אויף אַ ברענענדיקן פֿראָסט, אָפּוואַרטנדיק די רייע אויף דעם גרויזאַמען טויט. נישט ווייניקער שרעק־לעך זיינען געווען די קאַמערן אַליין.

מיט אַ אמתן פֿרייד האָבן די תּלינים באַגריסט די אויסלענדישע טראַנספּאָרטן. דאָרט האָט מען אַזוי רעאַגירט אויף די דעפּאָרטאַציעס. כדי נישט אַרויסצורופֿן דעם חשד, וואָס מען וועט טאָן מיט די אומגליק־לעכע, האָט מען זיי אַרויסגעפֿירט אין פּאַסאַזשיר־צוגן און דערלויבט זיי מיטצונעמען אַלץ וואָס איז נויטיק. די דאָזיקע מענטשן זיינען אָנגעקומען עלעגאַנט געקליידט. זיי האָבן געבראַכט מיט זיך אַ סך עסן און אַ סך קליידער. אין צוג האָבן זיי געהאַט דינערשאַפֿט און אפֿילו אַ רעסטאָ־ראַציע־וואַגאָן. זיי האָבן געהאַט מיט זיך אַ סך פֿעטס, קאַווע, טיי און אַנדערע זאַכן. אָבער די גרויזאַמע ווירקלעכקייט האָט זיך זיי פּלוצלינג אַנטפּלעקט. מען האָט זיי אַרויסגעשלעפּט פֿון די וואַגאָנען און אַלץ איז פֿאַרגעקומען אויף דעם זעלבן אופֿן, ווי איך האָב פֿריער באַשריבן. אויף דעם צווייטן טאָג איז פֿון זיי שוין נישט געבליבן קיין צייכן. ס'זיינען

געבליבן נאָר קליידער, שפּייז און — אַרבעט, שווערע אַרבעט ביים באַגראָבן די טויטע. די צאָל טראַנספּאָרטן איז גרעסער געוואָרן פון טאָג צו טאָג — איצט זיינען שוין געווען 13 גאַז־קאַמערן. טיילמאָל האָט מען דערשטיקט אין די קאַמערן ביז 20,000 נפשות טעגלעך. צו אונזערע אויערן זיינען נאָר דערגאַנגען געשרייען, געוויינען און קרעכצן. די מענטשן, וואָס האָבן געאַרבעט און וואָס זיינען דערווייל לעבן געבליבן — האָבן אין די טעג, ווען די טראַנספּאָרטן זיינען אָנגעקומען, גאָרנישט געגעסן און כסדר געוויינט. די שוואַכערע און מער פּילבאַרע האָבן באַקומען אַ נערוון־דערשיטערונג און זיינען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד — דאָס פלעגט געשען אַממיינסטן צווישן דער אינטעליגענץ. ווען זיי פלעגן זיך צוריקקערן אין די באַראַקן אַריין נאָך דער אַרבעט ביים באַגראָבן די טויטע, מיט פולע אויערן פון די געשרייען און קרעכצן פון די קרבנות — פלעגן זיי זיך ביינאַכט אויפהענגען. און געווען זיינען אַזעלכע פאַלן 15־20 אַ טאָג. זיי האָבן נישט געקאָנט אויסהאַלטן די פייניקונגען פון די גרופּן־פירער און פון די דייטשן און זיי האָבן מער נישט געקאָנט פאַרטראָגן די ליידן. אין אַ געוויסן טאָג איז אָנגעקומען אַ נייער טראַנספּאָרט פון וואַרשע. פון דעם טראַנספּאָרט האָבן די דייטשן אַרויסגענומען אַרבעטער און באַשטימט זיי אין לאַגער נומער 2. איך האָב דאָרט דערקענט אַ סך באַקאַנטע. אָבער דאָס איז נישט געווען דער געהעריקער עלעמענט צו אַרבעטן. אַ געוויסער קושער האָט שוין מער נישט געקאָנט אויסהאַלטן די יסורים. ער האָט זיך געוואָרפן אויף זיינע מערדער, דעם דייטש מאַטיאַס, דעם אויבערשאַרפירער פון לאַגער נומער 2. דאָס איז געווען אַ תליון און אַ רויבער. קושער האָט אים פאַרוואונדעט. דער „הויפּטשטורמפירער" איז דעמאָלט אָנגעקומען, ער האָט באַפרייט די האַנדווערקער און אַלע איבעריקע האָט מען אויסגעמאָרדעט אויפן אָרט אויף דעם שרעקלעכסטן אופן, מיט שטומפּיקע כלים. כ'האָב געאַרבעט אין וואַלד ביים אויסאַרבעטן האָלץ. דער דאָזיגער וואַלד האָט זיך געפונען צווישן דעם ערשטן און צווייטן לאַגער. דורך דאַנען זיינען דורכגעגאַנגען טראַנספּאָרטן פון נאַקעטע קינדער, פרויען, אַלטע לייט און מענער. אַ שטומער מאַרש פון טויט. מען האָט נאָר געהערט די געשרייען פון די מערדער. די אומגליקלעכע האָבן געשוויגן. נאָר פון צייט צו צייט האָט אַ קליין קינד געוויינט. ס'האָט געוויינט און איז שפּעטער שטיל געוואָרן. דעם מערדערס פינגער האָבן אַרומגענומען דאָס דאַרע העלזעלע פון קינד און האָבן דערשטיקט די לעצטע זיפצן פון קינד. אַלע זיינען געגאַנגען מיט אויפגעהויבענע הענט, נאַקעטע און הילפלאָזע.

צווישן איין לאַגער און דעם אַנדערן זיינען געווען געביידעס פאַר אוקראַינער. זיי זיינען תמיד געווען שכור. זיי האָבן אַרויסגעגנבעט פון די לאַגערן אַלץ וואָס האָט זיך געלאָזט און האָבן עס פאַרקויפט פאַר

בראנפן. די אנגעפרעסענע און שכורע אוקראַינער האָבן נאָך געזוכט צו באַרואיקן אַנדערע זייערע תאוות. ווען עס פלעגן דורכגיין לעבן זייערע געביידעס טראַנספּאָרטן פון נאַקעטע מיידלעך, פלעגן זיי אויסקלייבן צווישן זיי די שענסטע, פלעגן זיי אַריינשלעפּן אין זייערע געביידעס און פאַרגוואַלדיקן זיי אויף דעם בעסטיאַלישסטן אופן. דערנאָך האָבן זיי אָפּגעפירט אין די טויט־לאַגערן. פאַרגוואַלדיקטע און פאַרשענדעטע דורך די מערדער האָבן זיי זיך געשטיקט צוזאַמען אין די ענגע קאַמערן. דאָס איז געווען אַ מאַרטירער־טויט. טיילמאָל זיינען פאָרגעקומען רעאַקציעס. איך וועל באַשרייבן איינעם פון אַזעלכע פאַלן. איינע פון די מיידלעך איז אַרויסגעטראָטן פון דער רייע. אַ נאַקעטע איז זי דורכגעשפּרונגען דורך אַ הויכן, דריי־מעטערדיקן פּלויט פון שטעכטדיקן דראָט און זיי האָבן אָנגעהויבן אַ געיעג נאָך איר. דער ערשטער, וועלכער האָט זיך געוואָרפן אין געיעג נאָך איר, האָט נישט געקאָנט שיסן, ווייל ער איז געווען צו נאָענט צו איר. זי האָט אים אַרויסגעריסן די ביקס. עס איז בכלל געווען שווער צו שיסן, ווייל אַרום און אַרום זיינען געשטאַנען די „וואַכן״ און זיי האָבן געקאָנט גלייך אימיצן פאַרוואונדן פון זיי. די רציחה האָט זיך אין זיי אָנגעצונדן. זי האָט אָפּגעגעבן אַ שאָס, וועלכער האָט דערהרגעט אַ אוקראַינער — זי האָט זיך אָבער געמוזט אָמפּערן מיט אַנדערע. זי האָט אָפּגעגעבן אַ צווייטן שאָס און האָט פאַרוואונדעט אַן אַנדערן אוקראַינער. זי האָט אים אָפּגעשאָסן אַ האַנט. (נאָכן אויסהיילן זיך איז דער אוקראַינער געבליבן אין אונזער לאַגער ביז דעם לעצטן מאָמענט.) ענדלעך האָבן זיי זי געכאַפּט. זי האָט טייער באַצאָלט פאַר דעם אַלעמען. זיי האָבן איר געשלאָגן, געמאַכט סיניאַקעס, באַשפּיגן, גע־קאָפּעט און דערנאָך ערשט דערהרגעט. דאָס איז אונזער העלדין, אַן אַ נאָמען.

ס'איז געקומען אַ טראַנספּאָרט פון דייטשלאַנד. אַלץ איז פאַרגע־קומען שאַבלאָנמעסיק. ווען די פרויען האָבן זיך אויסגעטאָן, איז אַרויס פון די רייען אַ פרוי מיט צוויי קליינע קינדער — אינגעלעך. זי האָט זיך אויסלעגיטימירט און דערקלערט, אַז זי איז אַ געבוירענע דייטשקע, וועלכע האָט זיך געפונען אין וואַגאָן נאָר על פּי טעות. אַלע דאָקומענטן זיינען אין אָרדנונג. ביידע אינגעלעך זיינען נישט געמלט. די פרוי איז אַ שיינע, אָבער פון אירע אויגן שלאָגט אַ שרעק. זי האַלט די קינדער לעבן זיך, באַרואיקט זיי און פאַרזיכערט זיי, אַז באַלד וועט זיך אַלץ אויפקלערן און זיי וועלן צוריקפאָרן אַהיים צו זייער טאַטעלע. זי טוליעט זיי צו צו זיך, קושט זיי — און אַליין וויינט זי. אַ פאַרגעפיל, אַ שרעקלעך פאַרגעפיל. די דייטשן הייסן איר אַרויסטרעטן מיט די קינדער פון דער רייע. ס'דאַכט זיך איר, אַז זי איז געראַטעוועט. זי באַרואיקט זיך אַ ביסל. אָבער וואָס פאַר אַ גרויל. ס'איז באַשטימט געוואָרן, אַז זי מוז אומקומען צוזאַמען

מיט די אידן, ווייל זי האט צופיל געזען און זי קאן נאך דערציילן וועגן דעם דער וועלט. עס פארשטייט זיך, אז אלץ איז איינגעהילט אין א געהיימעניש. ווער עס האט אריבערגעשטיגן די שוועל פון טרעבלינקע, דער איז פארמשפט אויף אומקום. די קינדער ווינען, אזוי ווי די אידישע קינדער האבן געוויינט. אין אירע אויגן וואוינט ד זעלבע פארצווייפלונג. נישטא קיין חילוק פון ראסע. אין אנבליק פון טויט זיינען אלע גליך. איר מאן וועט זיכער אומקומען אויפן פראנט. זי איז אומגעקומען אין לאגער.

ווען איך בין געווען אין לאגער נומער 1 בין איך געוואר געווארן, ווער עס זיינען די אידן, וועלכע טראגן די געלע לאטע. דאס זיינען געווען מענטשן פון פארשיידענע פרייע בארופן און האנדווערקער, וועלכע זיינען איבערגעבליבן פון די ערשטע טראנספארטן. זיי האבן אויסגעבויט טרעבלינקע. ווען אלץ וועט זיך ענדיקן, אפשר וועלן זיי זיך ארויסבאקומען אויף דער פרייהייט. דער גורל האט אבער גוזר געווען אנדערש. ערשטנס, איז באשלאסן געווארן, אז דער וואס טרעט אריבער די שוועל פון דעם דאזיקן גהינום — דער מוז אומקומען. מען טאר נישט איבערלאזן קיין עדות, וועלכע וואלטן געקאנט ווייזן דער וועלט דאס ארט פון די באַרבאַרישע פייניקונגען. צווייטנס, האט איין געשעעניש גורם געווען, אז זיי זאלן פארלירן דעם חסד פון זייערע מערדער און זאלן פארמשפט ווערן צום טויט. צווישן זיי זיינען געווען גאלדשמידן. זיי האבן סארטירט איידלשטיינער. און געווען זיינען זעהר א סך איידלשטיינער. פולע קאסטנס. צום סארטירן און אויסלייגן די דאזיקע ווערטפולע זאכן איז געווען באשטימט א באזונדערער באראק. קיין ספעציעלע וואך איז דארט נישט געשטאנען. זיי האבן געוואונען דעם צוטרוי, ווייל וואוהין וועלן זיי עס ארויסטראגן? ווען אפילו אימיצער זאל פאר זיך עפעס נעמען, וואלט עס סיי־ווי־סיי שפעטער געווארן דאס אייגנטום פון די דייטשן. די אוקראינער דאגעגען זיינען פון דעם בלויזן קוק אויף דעם גאלד — משוגע געווארן. זיי קענען זיך נישט לחלוטין אויף דעם. ס'איז גענוג, מען זאל זיי ווייזן עפעס בלישטשענדיקס און פארזיכערן זיי, אז דאס איז גאלד. ווען עס זיינען פארגעקומען די דעפארטאציעס, פלעגן זיי אריינקומען אין יעדן הויז און פארלאנגען גאלד. זיי האבן דאס געטאן אן דעם וויסן פון די דייטשן. פארשטייט זיך, אז אזעלכע זאכן קאנען נישט פארקומען אן טעראר. אין אזא לאגע גיט מען זיי וואס עס לאזט זיך און זיי כאפן אלץ צו. דאס גאלד באהאלטן זיי זייער זארגפעלטיק. זיי בארימען זיך פאר זייערע משפחות, אז זיי האבן אהיימגעבראכט מלחמה־רויב. טייל שטאמען פון די נאענטע דערפער. אנדערע האבן אין דער שכנות א מיידל, וועלכער זיי ווילן ברענגען א פרעזענט. א טייל אבער פון די אוצרות האבן זיי איינגעטוישט אויף בראנפן. זיי זיינען געפערלעכע

שכורים. ווען זיי האָבן באַמערקט, אַז אידן אַרבעטן ביים גאָלד כמעט
אָן אַ קאָנטראָל, האָבן זיי אָנגעהויבן צו צווינגען זיי צו גנבה. די אידן
האָבן געמוזט גנבענען בריליאַנטן, גאָלד און זיי אָוועקגעבן. וואָלטן זיי
דאָס נישט געטאָן — וואָלטן זיי דערהרגעט געוואָרן. טאָג איין, טאָג אויס
האָבן אַ באַנדע אוקראַינער אַרויסגעטראָגן ווערטפולע זאַכן פון דעם
אוצר. דאָס האָט איינמאָל באַמערקט אַ דייטש. און עס פאַרשטייט זיך,
אַז באַשטראָפט זיינען געוואָרן די אידן. מען האָט זיי רעווידירט און גע־
פונען ביי זיי גאָלד און אַנדערע ווערטפולע זאַכן. זיי האָבן זיך נישט
געקאָנט מודה זיין, אַז זיי האָבן עס געטאָן אונטער אַ טעראָר, ווייל עס
וואָלט זיי סיי־ווי־סיי ווייניק געהאָלפן. עס האָבן זיך אָנגעהויבן די מאַ־
טערנישן. ס'איז אויסגערונען דער גאָלדענער חלום פון דעם פייגעלע וועגן
פרייהייט אין דעם שטייגל. ס'איז זיי איצט געווען ערגער ווי אַלע אַנ־
דערע אַרבעטער.' עס פאַרשטייט זיך, אַז נאָך דעם פאַל — איז געבליבן,
פון זיי אַ העלפט. פריער זיינען זיי געווען צוזאַמען 150. די געבליבענע
ביים לעבן האָבן געליטן הונגער און נויט. און אויך זייערע ליידן האָבן
נישט געהערט צו די טאָג־טעגלעכע ליידן.

דער פּלאַץ איז געווען פול מיט פּעק פון פאַרשיידענע זאַכן. ס'פאַר־
שטייט זיך, אַז מיליאָנען מענטשן האָבן איבערגעלאָזט נאָך זיך מיליאָנען
פאַרשיידענע קליידער, וועש און אַנדערע זאַכן. דערביי האָט יעדער גע־
גלויבט, אַז ער גייט אויף נע־ונד, אָבער נישט אויף טויט, און דעריבער
האָט ער מיטגענומען מיט זיך דאָס בעסטע, דאָס מער נויטיקסטע. ס'זיי־
נען געווען פולע רוק־זעק, פולע זעק און פולע וואַליזן. ס'זיינען געווען די
בעסטע שפּייזן. אַלץ וואָס אַ מענטש האָט געקאָנט פאַרלאַנגען איז געווען
אויפן פּלאַץ אין טרעבלינקע. אַלץ איז געווען אין גרויסע צאָלן. אַדורכ־
גייענדיק האָב איך באַמערקט פולע הויפנס מיט אייביקע שרייב־פעדער,
אמתע קאַווע, אמתע טיי און אַנדערע זאַכן. דער לאַגער־הויף איז געווען
פול מיט זיסע זאַכן. די אויסלענדישע טראַנספּאָרטן האָבן מיטגעבראַכט
מיט זיך אַ סך פעטס. די דאָזיקע מענטשן האָבן הייליק געגלויבט, אַז זיי
וועלן ווייטער לעבן.

ביים סאָרטירן די זאַכן האָבן געאַרבעט אידן. זיי האָבן אַלץ צוזאַ־
מענגעלייגט; יעדע זאַך האָט געהאַט איר באַשטימונג. יעדע זאַך פון
אַ איד האָט געהאַט איר ווערט און איר אָרט, נאָר נישט די אידן אַליין.
די אידן האָבן געמוזט גנבענען, כדי אָוועקצוגעבן אַלץ די אוקראַינער.
ווען די אידן האָבן דאָס ניט געטאָן, האָבן די אוקראַינער אויסגעפונען
פאַרשיידענע תירוצים זיי צו פּאַרפּייניקן צום טויט. זיינען זיי אָבער גע־
כאַפּט געוואָרן ביי די גנבות — האָט מען זיי געהרגעט אויפן אָרט. דער
האַנדל איז אָנגעגאַנגען ווייטער. איינער האָט איבערגעריסן, דער אַנדערער
האָט אָנגעהויבן. און אַזוי האָבן געלעבט די אויסגעקליבענע גליק־

מענטשן. איינצלנע פון מיליאנען — צווישן האמער און קאוואדלע. איינמאל איז געקומען א טראנספארט מיט ציגיינער פון הינטער ווארשע. זיי זיינען געווען 70 נפשות. ארימע און אפגעריסענע: מענער, פרויען און קינדער. זיי האבן געבראכט מיט זיך א ביסל שמוציקע וועש, אלטע שמאטעס — נו און זיך אליין. ווי זיי זיינען ארויפגעקומען אויפן פלאץ האבן זיי זיך זעהר געפרייט. זיי האבן געמיינט, אז זיי געפינען זיך אין א פארכישופטן פאלאץ. נישט וויניקער אבער האבן זיך געפרייט מיט זיי זייערע מערדער. זיי האבן זיי אומגעבראכט, אזוי ווי זיי האבן אומגעבראכט די אידן. עטלעכע שעה שפעטער האט געהערשט א טויטע שטילקייט. ס'זיינען געבליבן נאר מתים.

כ'האב געארבעט אין לאגער נומער 1. כ'האב זיך דעמאלט באוועגט פריי. הגם איך האב דא א סך געזען, איז דאך דאס בילד פון די, וועלכע זיינען דערשטיקט געווארן אין די קאמערן אין צווייטן לאגער געווען א סך שרעקלעכער. כ'האב געדארפט ארבעטן אין דעם ערשטן לאגער כסדר. וועגן דעם האט זיך באמיט דער בוי־מייסטער הערמאן און דער טשעכישער סטאלער־מייסטער. זיי האבן איינגעזען, אז זיי האבן נישט אזעלכע בעלי־מלאכות ווי איך, און איך בין זיי צייטווייליק נויטווענדיק געווען. אבער אינמיטן פון דעצעמבער 1942 איז אנגעקומען א באפעל, אז אלע פון לאגער נומער 2 זאלן זיך מעלדן. דאס איז געווען א באפעל נישט צוריקצוציען, אזוי אז תיכף ומיד, נישט עסנדיק אפילו קיין מיטאג, זיינען מיר אוועק אין צווייטן לאגער. באלד ביים אנהויב האב איך געזען א בילד פון פריש־אומגעקומענע אין די גאז־קאמערן, ביי וועלכע די דענטיסטן האבן ארויסגעריסן מיט צוועגנלעך די קינסטלעכע ציין. איין ווײַלע צו קוקן אויף דעם בילד איז גענוג געווען, אז עס זאל ביי מיר צוגענומען ווערן דער חשק צו לעבן. די דאזיקע ציין האבן די דענטיסטן סארטירט לויט זייער ווערט און האבן זיי באזונדער צוזאמענגעלייגט. עס פארשטייט זיך, אז דאס וואס די אוקראינער האבן באוויזן צוצוגנבענען איז געבליבן זייער אייגנטום. אין דעם לאגער נומער 2 האב איך געארבעט א געוויסע צייט ביים רעמאנטירן די קיך. דער קאמאנדאנט פון דער קיך האט ארויסגעגעבן נייע פארארדנונגען. אין דער צייט זיינען אנגעקומען וויניק טראנספארטן און קיין נייע כוחות צו ארבעטן זיינען נישט צוגעקומען. דעמאלט האבן זיי אנגעהויבן ארויסצוגעבן די ארבעטער פון ערשטן לאגער נומערן. דאס איז געווען א דריי־עק געמאכט פון לעדער. יעדע גרופע האט געהאט אן אנדער קאליר. מען האט זיי געטראגן אויף דער לינקער זייט ברוסט. עס זיינען פארשפרייט געווארן ידיעות, אז אויך אין דעם צווייטן לאגער וועלן אויך זיין נומערן. דערווייל איז עס נישט געווען. יעדנפאלס האט איצט געהערשט אן ארדנונג. קיין שום פרעמדער פון א טראנספארט האט זיך נישט געקאנט ארייננגנבענען, כדי

צו פארלענגערן די טעג פון זיין לעבן, אזוי ווי איך האב דאס געטאן. ס'איז אונז שוין דעמאלט געווארן זעהר קאלט. זיי האבן אונז אנגעהויבן ארויסגעבן קאלדרעס. אין דער צייט, ווען איך בין נישט געווען אין דעם לאגער נומער 2, האט מען איינגעארדענט דארט א סטאלער־ווארשטאט. דער סטאלער־„פאר־ארבעטער" איז געווען א ווארשעווער בעקער. ער האט גענדארפט מאכן טראג־ברעטער אריבערצוטראגן די מתים פון די קאמערן אין די קברים אריין. דאס איז געווען א זעהר איינפאך שטיק מעבל. צוויי דרענגלעך און ברעטער צונויפגעקלאפט מיט טשוועקעס.

„דער הויפט־שטורמפירער" און ביידע קאמאנדאנטן האבן מיר באפוילן אויסצובויען א וועשעריי, א לאבאראטאריום און א צימער פאר 15 פרויען. די דאזיקע געביידעס האבן גענדארפט געבויט ווערן פון אלטן מאטעריאל. אין דער שכנותשאפט האט מען פאנאנדערגענומען אידישע געביידעס. איך האב דאס דערקענט לויט די נומערן פון די הייזער. איך האב צונעקליבן ארבעטער און איך האב אנגעהויבן צו ארבעטן. א טייל רויען האלץ האב איך געבראכט פון וואלד. די צייט ביי דער ארבעט איז שנעל אוועקגעלאפן. איין טאג נאך דעם אנדערן איז אוועק. דאס בילד ארום מיר איז געווארן וואכעדיק. איך בין געווארן גלייכגילטיק צו אלץ. אבער נייע זאכן האבן מיך אנגעהויבן ארויסצופירן פון גלייכגילטיקייט. די דייטשן האבן דעמאלט אנגעהויבן צו רעדן וועגן קאטין. קאטין איז פאר זיי געווען א נייע פראפאגאנדע. איינמאל איז אריינגעפאלן אין אונזערע הענט א צייטונג און מיר זיינען געווארן געווואר וועגן די דאזיקע גרויזאמקייטן. אין דער זעלבער צייט אונטער איינפלוס מכלומרשט פון די דאזיקע געשעענישן איז געקומען אין טרעבלינקע הימלער און האט ארויסגעגעבן א פאראָרדנונג צו פארברענען אלע טויטע קערפערס. און עס איז געווען וואס צו פארברענען. מען האט נישט געקאנט צושרייבן די דאזיקע בארבארישקייט צו אנדערע ווי צו די דייטשן, ווייל נאר די דייטשן זיינען דערוויילע בעלי־הבתים פון דער דאזיקער ערד, וועלכע זיי האבן פון אונז מיט געוואלד ארויסגעריסן. זיי האבן נישט געוואלט איבערלאזן קיין צייכנס. יעדנפאלס האט מען געמוזט געפינען אן אופן פון פארניכטן אלצדינג. האט מען דעריבער אנגעהויבן צו פארברענען. און ס'האט זיך ווידער אנגעהויבן דאס אויסגראבן און דאס ארויסטראגן פון די קברים פון אלטע לייט, קינדער, פרויען און מענער. ביים עפענען אזא קבר — האט זיך ארויסבאקומען פון דארט א געפערלעכער ריח. דער פונאנדערפאל פון די קערפערס איז געווען א פולקאמענער. ביי דער דאזיקער ארבעט האבן מענטשן ווידער געליטן מאראליש און פיזיש. און ווידער האט זיך אומגעקערט צו אונז, צו די לעבעדיקע, א נאך גרעסערער און א נאך מער ווייטאגדיקער אומעט.

מיר האבן זיך זעהר שלעכט דערנערט. טראנספארטן האבן אויפ־

געהערט אָנצוקומען. מיר האָבן געגעסן נאָר פֿאַרשימלט ברויט און נאָכ־געטרונקען וואַסער. פֿון הונגער האָט זיך אָנגעהויבן צו פֿאַרשפּרייטן טיפֿוס. אַ קראַנקער האָט נישט געדאַרפֿט — נישט קיין היילונג און נישט קיין בעט. אַ קויל אין קאַרק — און דאָס לעבן איז געווען געענדיקט.

זיי האָבן אָנגעהויבן צו פֿאַרברענען די מתים, אָבער עס איז זיי פֿון אָנהויב אַזוי גרינג נישט געגאַנגען. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די קערפּערס פֿון פֿרויען ברענען בעסער, ווי די קערפּערס פֿון מענער. האָבן זיי דעריבער גענומען די פֿרויען קערפּערס אויף פֿאַנאַנדערצוברענען דאָס פֿייער. די אַרבעט איז געווען זעהר אַ שווערע. צווישן די גרופּן איז פֿאָרגעקומען אַ געיעג, וועלכע גרופּע עס וועט פֿאַרברענען מער. מען האָט פֿאַרטיק געמאַכט טאָוולען, אויף וועלכע מען האָט יעדן טאָג איינגעשריבן די צאָל פֿאַרברענטע. דאָך זיינען די רעזולטאַטן געווען זעהר שוואַכע. שפּעטער האָט מען באַגאָסן די מתים מיט בענזין און אויף אַזאַ אופֿן זיי פֿאַרברענט. דאָס פֿאַרברענען האָט געקאָסט זייער אַ סך און דער רעזול־טאַט איז געווען אַ שלעכטער. די קערפּערס פֿון די מענער האָבן זיך במעט נישט געלאָזט ברענען. ווען מען האָט באַמערקט אַ עראָפּלאַן אין דער לופֿטן, האָט מען אָפּגעשטעלט די אַרבעט און די אַרויסגעצויגענע מתים האָט מען צוגעדעקט מיט בוימלעך, כדי מען זאָל זיי נישט באַ־מערקן פֿון אַן עראָפּלאַן. דאָס איז געווען אַ שרעקלעך בילד. דאָס שרעק־לעכסטע וואָס מענטשלעכע אויגן האָבן ווען געקאָנט זען. ווען מען האָט פֿאַרברענט פֿרויען, וועלכע זיינען געווען אין אַנדערע אומשטענדן, — האָט זייער בויך געפּלאַצט, דאָס קינד האָט זיך אַרויסבאַקומען פֿון דער פֿרוים בויך — און אַזוי האָט זיך דאָס קינד פֿאַרברענט אויפֿן שוים פֿון דער מוטער. אויף די מערדער האָט דאָס נישט געמאַכט קיין שום איינדרוק. זיי זיינען געשטאַנען דאָרט, אַזוי ווי ביי אַ מאַשין, וועלכע פֿונקציאָנירט שלעכט און פּראָדוצירט וויניק. איינמאָל איז געקומען אין לאַגער אַריין אַ „אָבערשאַרפֿפֿירער" פֿון ס. ס. — און דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן דער אמתער גהינום. דאָס איז געווען אַ מאַן בערך 45 יאָר אַלט, נידעריק אין וואוקס, שטענדיק אַ שמייכלדיקער. זיין באַליבטער אויסדרוק איז געווען — „טאַדעללאָז". מיר האָבן אים געגעבן אַ ביינאָמען: „טאַדעללאָז". זיין פּנים אפֿילו האָט געהאַט אַ מילדן אויסדרוק, האָט אָבער נישט אויסגע־דריקט דאָס, וואָס איז געווען באַהאַלטן אין זיין געמיינער נשמה. ער האָט געהאַט אַן אמתדיקן פֿאַרגעניגן, ווען ער האָט געקוקט, ווי די טויטע קערפּערס ברענען. דער פּלאַם פֿון דעם דאָזיקן פֿייער איז געווען פֿאַר אים די טייערסטע דערשיינונג. ער האָט געגלעט מיט זיינע אויגן דעם דאָזיקן פֿייער־פּלאַם. ער האָט כסדר געלאַכט מיט אַ געמיינעם סאַדיסטישן שמייכל. דער גהינום האָט אויסגעזען פֿאָלגענד: ער האָט באַנוצט אַ מאַשין אויס־צוגראָבן די מתים. אַזאַ מאַשין האָט געקאָנט אַרויסציען מיטאַמאָל 3

טויזנט מתים. אויף די בעטאָן־פונדאַמענטן, וואָס זיינען געווען אַ 150־100 מעטער לאַנג, האָט מען אויסגעלייגט אין דער ברייט באַן־שינעס און געמאַכט דערפון אַ ריזיקן אָפענעם בראָט־אויוון (רושט). די אַר־בעטער האָבן אַרויפגעלייגט גאַנצע הויפנס פון מתים אויף דעם רושט און אונטערגעצונדן. איך בין נישט קיין יונגער מענטש. איך האָב שוין אַ סך אין מיין לעבן געזען. אָבער אַ גרעסערן גהינום איז אפילו לוציפער נישט בכוח צו שאַפן. צי קאָן זיך אימיצער פאָרשטעלן אַזאַ לאַנגן רושט און אויף אים 3000 קערפּערס פון מענטשן, וועלכע האָבן נישט לאַנג צוריק געלעבט? איר זעט פּנימער און אייך דוכט זיך, אַז אין אַ ווײַלע אַרום וועלן זיי אויפשפּרונגען פון זייערע ערטער און וועלן זיך אויפוועקן פון אַ לאַנגען שלאָף. דאָ קומט אַ באַפעל — מען צינדט אונטער, און אַ העליש פייער צעשפּרייט זיך איבעראַל. אויב דו שטייסט נאָענט נעבען זיי, דוכט זיך דיר, אַז פון זייערע פאַרשלאָפענע מיילער רייסן זיך אַרויס זיפצן, אַז די קינדערלעך וועלן זיך אין אַ ווײַלע אַרום אויפרייסן פון זייערע ערטער און וועלן רופן „מאַמע". אַ שרעק און אַ ווייטאָג נעמט דיך אַרום און דאָך שטייסטו און אַרבעטסט און שווייגסט. ביי דעם אַש שטייען באַנדיטן און שמייכלען מיט זייער טייוולאַנישן שמייכל. אַ טייוולאַנישער פאַרגעניגן שפּיגלט זיך אָפּ אויף זייערע פּרצופים. דערביי זויפן זיי בראַנפן און די בעסטע ליקערן, פאַרבייסנדיק מיט גוטע זאַכן. זיי הוליען און ווילן זיך דערהיצט דורך פייער און בראַנפן. אפילו נאָך דעם טויט קאָן מען האָבן פון אַ איד געוויסע נוצן. עס איז ווינטער־צייט. זעהר אַ שאַרפער ווינטער. אָבער דאָ זעעט די היץ, ווי פון אַן אויוון. די היץ קומט פון די ברענענדיקע אידישע קערפּערס. עס וואַרעמען זיך ביי די דאָזיקע ברענענדיקע קערפּערס די מערדער. זיי זויפן, זיי פרעסן, זיי לאַכן. דאָס פייער ווערט וואָס אַמאָל קלענער. עס שטילט זיך איין. ס'איז געבליבן נאָר אַש, וועלכעס וועט באַפרוכפּערן די שווייגנדיקע ערד. מענטשלעך בלוט און אַש פון מענטשלעכן קערפּער — דאָס זיינען די זוימען פאַר דער ערד. ס'וועט זיין אַ פרוכטבאַרע ערד. זי ווייסט וועגן אַלץ און זי שווייגט. און אַזוי טאָג־איין און טאָג־אויס זיינען די אָרימע אַרבעטער געשוואָלן געוואָרן און אומגעקומען פון דער אַרבעט ביי די מתים און זיינען פון גרוים ווייטאָג געפאַלן. און אַזוי אויך טאָג־איין, טאָג־אויס, זיינען געשוואָלן געוואָרן די הערצער פון די באַנדיטן מיט פאַרגעניגן און מיט שטאָלץ, ווען זיי האָבן נאָך פולקאָמער געמאַכט דעם דאָזיקן גהינום. ס'איז געווען ליכטיק און וואַרעם. פייערן האָבן געברענט, דער לעצטער צייכן פון די אומגעקומענע ווערט אַנטרינען און אונזערע הערצער בלוטיקן. און דער „אָבערשאַרפירער", וועלכער האָט איינגעפירט דאָס דאָזיקע גהינום, זיצט ביים פייער, לאַכט כסדר, גלעט דאָס פייער מיט זיינע אויגן און זאָגט כסדר „טאַדעללאָז". ער זעט דאָך ווי אַלע זיינע

אומנאָרמאַלע, פאַרדאַרבענע ווילונגען און טרוימען, נעמען אַן הויט און פלייש, ווערן אַווירקלעכקייט.

דאָס ברענען פון די מתים האָט זיך לסוף גלענצענד איינגעגעבן. די דייטשן, איילנדיק זיך און וועלנדיק וואָס שנעלער פאַרענדיקן דאָס ברע־נען, האָבן אָנגעהויבן בויען רושטן, האָבן פאַרגרעסערט די מאַנשאַפט און האָבן אָנגעהויבן ברענען צו 10,000 - 12,000 קערפּערס אַ טאָג. ס'איז געווען אַן אמתער גהינום. ווען מען האָט געקוקט אויף דעם פון דער־ווייטנס, האָט זיך געקאָנט אויסדוכטן, אַז אַ וואולקאַן האָט אויפגעברויזט, אַז דער וואולקאַן האָט אויפגעהויבן די דעק פון דער ערד און שפּייט מיט פייער און מיט אַ לאַווינע. דאָס פייער האָט געקנאַקט און געשטורעמט אַרום און אַרום. מען האָט נישט געקאָנט איינשטיין, אַזאַ גרויסע היץ, אַזאַ גרויס פייער, אַזאַ געדיכטער רויך איז דאָרט געווען. דאָס האָט גע־דויערט גענוג לאַנג: עס זיינען דאָך דאָרט געווען מיליאָנען טויטע קער־פּערס. מיט די נייע טראַנספּאָרטן האָבן זיי געהאַט ווייניקער אַרבעט, ווייל נאָכן דערשטיקן די מענטשן מיט גאַז — האָט מען זיי באַלד פאַר־ברענט. עס האָבן אָנגעהויבן קומען טראַנספּאָרטן פון בולגאַריען. דאָס זיינען געווען רייכע מענטשן, וועלכע האָבן מיט געבראַכט מיט זיך אַ סך שפּייז, ברויט, געריכערט פלייש, קעז. א. אַ. וו. מען האָט זיי פּאַרטי־ליקט, ווי די אַנדערע אידן. מיר האָבן איצט באַקומען בעסער עסן. די אידן פון בולגאַריע זיינען געווען הויכע, שטאַרקע און מענלעכע. ווען מען האָט געקוקט אויף אַזאַ מענטש, האָט זיך פּשוט נישט געוואָלט גלויבן, אַז נאָך 20 מינוט זיין אין די גאַז־קאַמערן, וועט ער אויפהערן צו לעבן. די דאָזיקע אידן, וועלכע האָבן אַזוי הערלעך אויסגעזען, האָבן די מער־דערס נישט דערלויבט צו שטאַרבן מיט אַ לייכטן טויט. זיי האָבן אַריינ־געלאָזט אין די קאַמערן ווייניק גאַז און געשטיקט זיי אַ גאַנצע נאַכט. לאַנג האָבן זיי זיך געמאַטערט ביז זיי האָבן אויסגעהויכט די נשמות. אויך איידער זיי זיינען אַריין אין די קאַמערן, זיינען זיי דורכגעגאַנגען שרעקלעכע ליידן. די מערדער זיינען זיי מקנא געווען, וואָס זיי קוקן אויס אַזוי שיין, און דעריבער האָבן זיי נאָך אין אַ שטאַרקערער מאָס זיי גע־פּייניקט. נאָך די טראַנספּאָרטן פון בולגאַריע — האָבן אָנגעהויבן אָנצו־קומען טראַנספּאָרטן פון ביאַליסטאָק און גראָדנע. אינצווישן־צייט האָבן מיר געענדיקט צו בויען דעם לאַבאָראַטאָריום, די וועשעריי און דעם צימער פאַר די פרויען.

איינמאָל, שפּעט אין אָוונט, איז אָנגעקומען אַ טראַנספּאָרט קיין טרעבלינקע. מיר זיינען שוין געווען דעמאָלט פאַרשלאָסן אין אונזערע באַראַקן. האָבן דעריבער די דייטשן און די אוקראַינער, אַן אונזער הילף, פאַרנומען זיך מיט די קרבנות. פלוצלינג הערט מען אַ קנאַקעריי, גע־שרייען און אַ שיסעריי. מען הערט אַ געדיכטע שיסעריי. מיר האָבן זיך

נישט גערירט פון אָרט און מיט אומגעדולד געוואַרט אַז דער פרימאָרגן זאָל אָנקומען. יעדער פון אונדז האָט געוואָלט וויסן וואָס ס'איז פאַרגע־קומען. אויף מאָרגן איז דאָס פעלד געווען פאַרזייט מיט טויטע קערפּערס. די אוקראַינער האָבן אונדז דערציילט בשעת דער אַרבעט, אַז די אידן פון דעם נייעם טראַנספּאָרט האָבן זיך נישט געלאָזט פירן אין די קאַמערן אַריין. האָט זיך אָנגעהויבן דעריבער אַ טראַגישער קאַמף. זיי האָבן פאַר־ניכטעט אַלץ אַרום. זיי האָבן צעבראָכן די קאַסטנס מיט געלד, וואָס זיינען געשטאַנען אין די קאָרידאָרן פון די קאַמערן. זיי האָבן געכאַפּט שטעקנס און אַנדערע זאַכן און האָבן זיך פאַרטיידיקט. נישט לאַנג האָט געדויערט דער דאָזיקער אומגליקלעכער קאַמף. קוילן זיינען געפאַלן זעהר געדיכט און האָבן געהרגעט אַ סך. אינדערפרי איז דער פּלאַץ געווען פאַרזייט מיט טויטע קערפּערס. לעבן יעדן פון זיי זיינען געלעגן די זאַכן מיט וועלכע ער האָט זיך פאַרטיידיקט. זיי זיינען אומגעקומען. די איבעריקע זיינען אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין די קאַמערן. סיי די, וואָס זיינען דער־שלאָגן געוואָרן צום טויט און סיי די, וואָס זיינען דערשטיקט געוואָרן אין די גאַז־קאַמערן — האָבן געהאַט צע'ממית'טע קערפּערס. אַ טייל פון זיי האָט מען אָפּגעריסן שטיקער קערפּערס. אינדערפרי, ווען די זון איז אויפ־געגאַנגען, איז שוין געווען נאָך אַלעמען, די וואָס האָבן זיך געבונטעוועט זיינען פאַרברענט געוואָרן. און מיר האָבן איצט נאָך קלאָרער געזען, אַז פאַר אונדז איז נישט פאַראַן קיין אויסוועג, אַז פאַר אונדז איז נישט פאַראַן קיין רעטונג.

אין דער זעלבער צייט איז די דיסציפּלין פאַרשאַרפט געוואָרן. מען האָט אויסגעבויט אַ געביידע פאַר דער וואַך, מען האָט פאַרגרעסערט די וואַך און מען האָט אינסטאַלירט אַ טעלעפאָן אין דעם לאַגער נומער 2. אונזערע כוחות צו אַרבעט האָבן זיך אויסגעשעפּט. האָט מען דעריבער אָנגעהויבן צו שיקן נייע מענטשן פון לאַגער נומער 1. אָבער אויך די זיינען נישט געבליבן לעבן. מען האָט זיי אַלע אומגעבראַכט. ווען זיי זיינען אָפּגעווען אַ פּאָר טעג און ווען די דייטשן האָבן געזען, אַז זיי טויגן שוין נישט מער צו דער אַרבעט, האָט מען זיי דערהרגעט. ס'איז אַ שאָד געווען צו געבן זיי עסן. צו מיר איז געקומען דער „שאַרפפירער", אַ טשע־כישער דייטש, אַ סטאָלער־מייסטער, וועלכן איך האָבן אויבן דערמאָנט. ער האָט זיך מיט מיר אַן עצה געהאַלטן, ווי אַזוי אויפצובויען אַ 4־שטאָ־קעדיקן אָבסערוואַציע־פּונקט, אַזעלכן ווי ער האָט געזען אין מיידאַנעק. נאָכדעם ווי איך האָב אים געגעבן אַלע אויפקלערונגען, איז ער געווען זעהר צופרידן. ער האָט מיר דערפאַר געבראַכט ברויט און וואורשט. איך האָב אים אָנגעגעבן די מאָס פון האַלץ און פון די שרויפן און איך האָב אָנגעהויבן צו בויען. ווען איך האָב אָנגעהויבן עפּעס אַ נייע אַרבעט, האָב איך געוואוסט דעמאָלט, אַז מיין לעבן איז פאַרלענגערט אויף עט־

לעבע וואכן. אזוי לאנג ווי זיי באדארפן מיך, וועלן זיי מיך נישט אומ־ברענגען. ווען איך האב אויסגעבויט דעם ערשטן טורעם, איז געקומען צו מיר דער „הויפט־שטורמפירער", ער האט מיר אויסגעדריקט א סך אנ־ערקענונג און האט מיר באפוילן אויסצובויען נאך אזעלכע 3 טורעמס ארום דעם לאגער נומער 2. זיי האבן פארשארפט און פארגרעסערט די וואך ארום לאגער. מען האט זיך נישט געקאנט בשום אופן אריינבא־קומען פון איין לאגער אין דעם צווייטן. 7 מענטשן האבן זיך קאנספי־ראטיוו ארגאניזירט און מיט דער הילף פון אונטערגראבונגען האבן זיי זיך געוואלט ארויסבאקומען פון לאגער. 4 פון זיי האט מען געכאפט. א גאנצן טאג האט מען זיי געפערלעך געפייניקט. דאס איז געווען ערגער ווי דער טויט. ביינאכט, ווען אלע זיינען צוריקגעקומען פון דער ארבעט — האט מען אונז אלע פארזאמלט און מען האט זיי אין געגנווארט פון אלעמען אויפגעהאנגען. איינער פון זיי, מעבעל פון ווארשע, האט אויסגע־שריגן, איידער מען האט פארצויגן די פעטלע אויף זיין האלז: נידער מיט היטלער, זאלן לעבן די אידן!

עס זיינען געווען צווישן אונז, די ארבעטער, א סך רעליגיעזע אידן. זיי האבן געדאווענט יעדן טאג. קאראל, א דייטש, דער פארטרעטער פונם קאמאנדאנט, וועלכער איז געווען א ציניקער, האט פון דערוויטנס אב־סירווירט דאס לעבן און די מנהגים פון דעם הייפעלע, האט געלאכט און איראניזירט. ער האט זיי אפילו געבראכט צום דאווענען א טלית און תפילין. ווען אימיצער פון די ארבעטער איז געשטארבן, האט ער דער־לויבט איינצוארדענען אים א לויה און צו שטעלן אים א מצבה. מיין עצה איז געווען, מען זאל דאס נישט טאן, ווייל מען וועט זיי אויסגראבן און מ'וועט זיי באגראבן נאכדעם, ווען די דייטשן וועלן זיך אנזעטיקן מיט אזא בילד. מען האט מיך אבער נישט געפאלגט. אין א קורצער צייט ארום האט מען זיך איבערצייגט, אז איך בין געווען גערעכט.

איך האב דורכגעארבעט א גאנצן ווינטער, איך האב געזען די ליידן און דעם טויט פון מיליאנען און איך האב דערלעבט צו זען די ערשטע ווארימע זומער־שטראלן.

דאס איז געווען אין אפריל 1943. עס האבן אנגעהויבן אנצוקומען טראנספארטן פון ווארשע. מען האט אונז געזאגט, אז אין לאגער נומער 1 זיינען געבליבן ביי דער ארבעט 600 פערזאן פון ווארשע, וואס ער האט זיך ארויסגעוויזן אלס אמת. אינם ערשטן לאגער איז דעמאלט געווען פארשפרייט דער פלעקן־טיפוס. די קראנקע פלעגט מען דערהרגענען. פון דעם ווארשעווער טראנספארט זיינען געקומען צו אונז 3 פרויען און 1 מאנספערזאן. ער איז געווען דער מאן פון איינער פון די געקומענע פרויען. איבער די דאזיקע טראנספארטן האבן זיי זיך אממייסטנס איד־דעקעוועט. (באמערקונג פון ארויסגעבער: דאס איז פארשטענדלעך

דערפאַר, ווייל די טראַנספּאָרטן, וועגן וועלכע דער אויטאָר רעדט, שטאַמען פון דער צייט ווען אין דער וואַרשעווער געטאָ איז פאָרגעקומען דער קאַמף.) אויף די פרויען האָבן זיי זיך מער איזדעקעוועט, ווי אויף די מענער. זיי האָבן אויסגעקליבן פרויען און קינדער, האָבן זיי צוגעפירט צום פייער, און ווען די מערדער האָבן זיך אָנגעזעטיקט מיטן בילד פון די דערשראָקענע פרויען און קינדער, האָבן זיי זיי דערהרגעט ביים פייער און פאַרברענט. אַזעלכע ווילדע סצענעס מיט די פרויען און קינדער פון די טראַנספּאָרטן זיינען געווען אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. פרויען האָבן גע'חלש'ט. די מערדער האָבן זיי געשלעפּט כמעט טויט. אין אַ פּאַנישן שרעק האָבן די קינדער זיך געוואָרפן אין די אָרעמס פון זייערע מאַמעס. פרויען האָבן געבעטן רחמים, פון שרעק פלעגן זיי צומאַכן די אויגן, כדי צו פאַרגעסן אויף אַ ווייל, וואו זיי געפינען זיך. די באַנדיטן האָבן אויסגעקרימט זייערע פּיסקעס פון פאַרגעניגן און האָבן לאַנג, זעהר לאַנג געהאַלטן זייערע קרבנות אין אַנשטרענגונג אין אַזאַ לאַגע. ווען איין גרופּע פרויען און קינדער איז געהרגעט געוואָרן, זיינען שוין אַנדערע פרויען געשטאַנען און געוואַרט אויף זייער ריי. טיילמאָל האָבן די מערדער אַרויסגעריסן אַ וויינענדיק קינד פון דער מוטערס הענט און האָבן עס אַריינגעוואָרפן לעבעדיקערהייט אין פייער אַריין. דערביי האָבן זיי געלאַכט, געגרופן די מאַמעס, זיי זאָלן העלדיש אַריינשפּרינגען אין פייער נאָך זייערע קינדער און געשפּאָט פון זייער פּחדנות. טויזנטער אַזעלכע גרוילעכע סצענעס האָב איך איבערגעלעבט.

מען האָט צו אונז געשיקט נאָך נייע מענטשן צו אַרבעטן פון ערשטן לאַגער. זיי זיינען געווען זעהר דערשראָקן און האָבן מורא געהאַט מיט אונז צו רעדן. אין ערשטן לאַגער האָט געהערשט אַ שרעקלעכע דיסציפּלין. ווען זיי האָבן זיך אַביסל איינגעוואוינט מיט אונז, ווען זיי האָבען זיך אַביסל באַרואיקט, האָבן זיי אונז געגעבן צו פאַרשטיין, אַז אין ערשטן לאַגער גרייט זיך אַ בונט און אַז עס וועט אויסברעכן דאָרט אַן אויפשטאַנד. עפּעס איז שוין צוגעגרייט געווען. מיר האָבן זיך געוואָלט פאַרשטענדיקן מיט די מענטשן פון ערשטן לאַגער, אָבער עס האָט זיך נישט געמאַכט קיין שום געלעגנהייט דערצו. אַרום אונז זיינען געווען טורעמס און עס זיינען געשטאַנען וואַכן. דאָס עסן אין אונזער לאַגער האָט זיך אַביסל פאַרבעסערט. יעדע וואָך האָבן מיר זיך געבאָדן און אַפילו באַקומען ריינע וועש. זיי האָבן דאָך אַראָפּגעבראַכט פרויען און איינגעאָרדענט אַ וועשעריי.

אין אָנהויב פרילינג האָבן מיר באַשלאָסן צו באַפרייען זיך אָדער אומצוקומען.

אין דער זעלבער צייט האָב איך זיך פאַרקילט און בין קראַנק געוואָרן אויף אַ לונגען־אָנצינדונג. אַלע קראַנקע פלעגן זיי טויטן מיט אַ קויל

אדער דורך איינשפריצונגען. מיך האבן זיי ווארשיינלעך געדארפט האבן. האבן זיי מיך ווי נישט איז געהיילט. א סך מי האט זיך געגעבן דער אידישער דאקטאר. ער פלעגט מיך אונטערזוכן יעדן טאג, היילן און באַרואיקן. מיין דייטשער שעף, לעפלער, פלעגט מיר ברענגען עסן: ווייס ברויט, פוטער און סמעטענע. ווען ער פלעגט צונעמען עפעס ביי די שמוגלערס, פלעגט ער זיך טיילן מיט מיר. דער פרילינג, דער ווילן צום לעבן און די הילף האבן געטאן זייערס. אין די שווערע באדינגונגען בין איך געזונט געווארן און געמוזט ווידער אנהויבן ארבעטן. כ'האב פאר־ענדיקט דאס בויען די אבסערוואציע־טורעמס.

אין א געוויסן טאג זיינען געקומען צו מיר דער „הויפט־שטורמפירער" אין באגלייטונג פון קאמאנדאנט פון לאגער און פון מיין שעף לעפלער. זיי האבן מיך געפרעגט, צי איך וואלט נישט געקאנט אויסבויען א בלאק־הויז. דאס האט געדארפט זיין א הויז פון קיילעכטיקן האלץ און איז געווען באשטימט אלס א וואך־הויז אין ערשטן לאגער אריין. ווען איך האב אנגעהויבן אויפצוקלערן, ווי אזוי מען דארף דאס מאכן, האט ער געמאכט א באמערקונג צו זיינע באגלייטער, אז איך האב אים באותו רגע פארשטאנען.

קיין בוי־מאטעריאל האבן מיר נישט געהאט. האבן מיר געמוזט זעגן דאס האלץ. איך האב זיי איינגערעדט, זיי זאלן מאכן דעם דאך פון גאנטע, וועלכע מיר האבן אליין אויסגעארבעט. דערמיט האב איך אביסל לייכטער געמאכט אונזערע מענטשן. זיי האבן אויפגעהערט צו ארבעטן ביי די מתים און האבן מיר געהאלפן. איך האב אויפגעבויט דאס הייזל אין לאגער נומער 2, וועלכעס מען האט געקאנט פונאנדערנעמען. ס'איז אלעמען געפעלן געווארן. דער „הויפט־שטורמפירער" און לעפלער האבן זיך געריממט פאר זייערע קאמעראדן, אז זיי האבן דאס אליין געמאכט. אין א געוויסער צייט שפעטער האט מען געדארפט דאס גאנצע הויז פונאנדער־נעמען און איבערטראגן עס אין לאגער נומער 1. דער בוי־מייסטער הערמאן און דער סטאלער־מייסטער האבן נישט געקאנט אליין מאנטירן אזא הייזל. הרגענען אומשולדיקע מענטשן איז זיי אנגעקומען לייכטער. האבן זיי זיך ווידער געווענדט צו מיר. דאס איז גראד געווען זעהר באַ־קוועם פאר מיר. איך האב זיך געקאנט אויף אזא אופן אריינבאקומען אין לאגער נומער 1 און פארשטענדיקן זיך מיט מיינע חברים אין אומ־גליק. צו דער ארבעט האב איך גענומען די הילף. ס'וואלט מיר געדארפט די העלפן מיך געדארפט האבן הילף. ס'וואלט מיר גענוג געווען 4 ארבעטער, האב איך דאך גענומען 8. ווען איך בין אנ־געקומען אין דעם לאגער נומער 1 — האב איך לחלוטין דעם לאגער נישט דערקענט. עס איז דארט געווען זעהר ריין. די דיסציפלין איז געווען דארט א שרעקלעכע. אלע האבן געציטערט ווען זיי האבן געזען א דייטש אדער א אוקראינער. זיי האבן נישט נאר נישט געוואלט רעדן מיט אונז,

זיי האָבן אַפילו מורא געהאַט צו קוקן אויף אונז. אויסגעהונגערטע, גע־פייניקטע, — האָבן זיי דאָך געהאַט אַ געהיימע אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט געאַרבעט זעהר גוט. אַלץ איז געווען אויסגעאַרבעט לויט אַ פּלאַן.

ליילייזען, אַ וואַרשעווער בעקער, וועלכער איז געווען דער קנופּ־מענטש צווישן די וואָס האָבן געמאַכט די פאַרשווערונג, האָט געאַרבעט ביים פּאַרקאַן אין ערשטן לאַגער. אויך מיט אים איז געווען שווער זיך צו פאַרשטענדיקן. אויף יעדן שריט און טריט האָט געהיט אַ דייטש אָדער אַ אוקראַינער. דער פּאַרקאַן איז געווען געדיכט אַרומגעלייגט מיט בוימ־לער, אַזוי אַז מען האָט נישט געוואוסט וואָס עס געפינט זיך אונטערן פּאַרקאַן. די אַרבעטער פונם ערשטן לאַגער זיינען כסדר געשלאָגן געוואָרן. אין פאַרגלייך מיט זיי האָבן מיר געהאַט אַ פּאָלקאָמענע פרייהייט. אונז איז געווען דערלויבט צו רויכערן בשעת דער אַרבעט. מיר האָבן אַפילו באַקומען ציגאַרעטן. די דאָזיקע פרייהייט האָבן מיר אויסגענוצט פאַר אַנדערע צוועקן. אייניקע פון אונז האָבן זיך באמת צו פאַרפירן אַ גע־שפּרעך מיט דעם וואַכמאַן און אַפּצולענקען זיין אויפמערקזאַמקייט, אַנ־דערע האָבן זיך פאַרשטענדיקט מיט די מענטשן אין לאַגער נומער 1. און אַזוי זיינען מיר געוואָרן מיטגלידער פון קאָמיטעט פון דער געהיימער אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט אונז געגעבן אַ געוויסע האָפענונג צו ווערן פריי אָדער צו שטאַרבן מיט אַ העלדישן טויט. דאָס אַלץ איז געווען רי־זיקאַליש, ווייל די וואַך האָט שטאַרק געהיט און אַלץ איז געווען שטאַרק באַפּעסטיקט. „פרייהייט אָדער טויט" — דאָס איז געווען אונזער לאָזונג. אין צווישנצייט האָב איך פאַרענדיקט אויפצובויען דאָס הויז. נאָכן ענ־דיקן די אַרבעט האָבן מיר באַקומען פונם „הויפּט־שטורמפירער" רום און וואורשט. מיר פלעגן באַקומען בשעת דער אַרבעט יעדן טאָג אַלס צוגאָב נאָך אַ האַלבן קילאָ ברויט.

דער טעראָר אין לאַגער נומער 1 איז, אין געגנטייל צו אונזער לאַגער, געוואָרן גרעסער. איבער די אַרבעטער האָט רעגירט פראַנץ מיט זיין הונט. דער הונט פלעגט צערייסן מענטשן לעבעדיקערהייט. ווען איך בין געווען דאָס ערשטע מאָל אין לאַגער נומער 1, האָב איך באַמערקט עטלעכע אינגלעך אין עלטער פון 14 יאָר. זיי האָבן געפּאַשעט גענז און אויסגע־פירט אַנדערע קלענערע אַרבעטן. זיי זיינען געווען די ליבלינגע פון יענעם לאַגער. דער הויפּט־שטורמפירער האָט זיך מיט זיי זאָרגפעלטיק פאַר־נומען, כמעט ווי אַ טאַטע. טיילמאָל האָט ער זיך געשפּילט מיט זיי און פאַרבראַכט מיט זיי גאַנצע שעהן. ער האָט זיי געשפּייזט, געגעבן צו טרינקען און געקליידט. ער האָט זיי אָנגעטאָן די שענסטע מלבושים. די קינדער האָבן אויסגעקוקט זעהר געזונט. אַ זאָרגפעלטיקע שויץ, גוט עסן און פרישע לופט האָט זיי גוט אַנטוויקלט. כ'האָב געמיינט, אַז זיי וועלן בלייבן לעבן, און אַז עס וועט זיי גאָרנישט געשען קיין שלעכטס. ווען

איך בין איצט געקומען אין לאגער אריין, האָב איך באַלד איין אָנהויב באַמערקט, אַז די קינדער פעלן. מען האָט מיר דערציילט, אַז ווען דער פירער האָט זיך מיט זיי אָנגעזעטיקט, האָט ער זיי אָפּגעשטויסן פון זיך און דערהרגעט.

נאָכן פאַרענדיקן די אַרבעט האָבן מיר צוריקגעקערט צום לאַגער נומער 2 פול מיט האָפענונג צו ווערן באַפרייט. אָבער דערווייל אַז קאָנ־קרעטע רעזולטאַטן. ווידער איז די פאַרבינדונג איבערגעריסן געוואָרן. אין לאַגער נומער 2 האָט מען געברענט חדשים לאַנג די טויטע קערפּערס. עס זיינען געווען אַזוי פיל טויטע קערפּערס, אַז מען האָט זיך נישט גע־קאָנט קיין עצה געבן מיט זיי. מען האָט אַראָפּגעבראַכט נאָך 2 מאַשינען, די אַזוי־גערופענע באַגערס, אויסצוגראָבן די מתים. מען האָט אָוועקגע־שטעלט נאָך מער רושטן און מען האָט נאָך מער צוגעאיילט די דאָזיקע אַרבעט. דער גאַנצער הויף כמעט איז געווען אַרומגעשטעלט מיט רושטן. אויף יעדן פון די רושטן האָבן געברענט טויטע קערפּערס. ס'איז געווען אין מיטן זומער און די היץ האָט געבושעוועט פון די אויוונס. אַ גהינום. מיר האָבן געזען זיך אַליין, ווי מיר ברענען אויף די רושטן. מיר האָבן געוואַרט מיט אומגעדולד אויף דעם מאָמענט, ווען מיר וועלן מיט גוואַלד אויפרייסן די טויערן.

ווידער זיינען געקומען עטלעכע טראַנספּאָרטן. פון וואַנען זיי זיינען געקומען ווייס איך נישט. עס זיינען אויך געווען 2 טראַנספּאָרטן מיט פּאָליאַקן. כ'האָב זיי נישט געזען לעבעדיקערהייט און איך ווייס נישט ווי אַזוי מען איז מיט זיי באַגאַנגען ביים אויסטאָן זיי און ביים טראַנס־פּאָרטירן זיי אין די קאַמערן אריין. מען האָט זיי דערשטיקט אין די גאַז־קאַמערן אַזוי ווי אַנדערע. מיר האָבן דערקענט ביי דער אַרבעט, אַז זיי זיינען פּאָליאַקן, ווייל זיי זיינען נישט געווען געמלט. מיר האָבן גע־הערט, ווי די מערדער האָבן גערעדט צווישן זיך, אַז די פאַרשאָלטענע פּאָליאַקן וועלן זיך שוין מער נישט בונטעווען. אונזער יוגנט אין לאַגער האָט שוין נישט געהאַט מער קיין געדולד, האָט געוואָלט אָנהויבן דעם רעוואָלט, אָבער דאָס איז געווען אוממעגלעך. מיר האָבן נאָך נישט באַוויזן צו אָרגאַניזירן דעם אַנפאַל און דאָס אַנטלויפן. דער קאָנטאַקט מיטן ערשטן לאַגער איז נישט געווען אָנגעקניפּט. דאָס האָט לאַנג נישט גע־דויערט און מיר האָבן ווידער געקאָנט זיך פאַרשטענדיקן מיטן ערשטן לאַגער.

אין איינעם אַ נאָכמיטאָג אין אַ זונטאָג איז געקומען צו מיר מיין שעף לעפלער און האָט מיר געזאָגט, אַז דער „הויפּט־שטורמפירער" וויל בויען ביי דעם הייזל, וועלכעס איך האָב געמאַכט, אַן ענלעכן טויער צו דעם הייזל און אַז ער וויל מיר די אַרבעט איבערגעבן. ער האָט מיך גע־הייסן אָנצייכענען אַ פּראָיעקט. איך האָב געגעבן דעם „הויפּט־שטורמ־

פירער" געגוייערע אויפקלערונגען. ער האָט מיין פּלאַן אָנגענומען. איך האָב אָנגעגעבן וויפיל מאַטעריאַל מיר דאַרפן האָבן און האָב אָנגעהויבן צו אַרבעטן. כ'האָב זיך אָנגעכאַפּט אין דער אַרבעט, ווי אַ טרינקענדיקער מענטש כאַפּט זיך אין אין אַ גלאָזוואַסער. כ'האָב פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז די לעצטע געלעגנהייט אַנצוקניפּן אַ קאָנטאַקט מיט די, וועלכע גרייטן זיך צום רעוואָלט. כ'האָב כסדר אויסגעפונען פאַרשיידענע תירוצים און האָב זיך אַריינבאַקומען אין דעם לאַגער נומער 1, וואו מיר האָבן אַרומגערעדט דעם פּלאַן מיט די חברים. זיי האָבן אונז נישט געגעבן קיין דעפיניטיווען ענטפער. זיי האָבן אונז געהייסן האַלטן זיך צוזאַמען, נישט צו פאַרלירן די האָפענונג און צו וואַרטן. ביי אונז אין לאַגער האָט מען איצט געבויט אויוונס, דאָס הייסט נאָך מער מאַסיווערע רושטן, פּונקט ווי דאָס וואָלט געווען נויטיק אויף יאָרהונדערטער. די יוגנט האָט זיך צו דעם אַלעמען צוגעקוקט, האָט זיך געריסן צום קאַמף. אויך מיר האָבן אָנגעהויבן צו פאַרלירן די געדולד.

אין דעם לאַגער נומער 2 האָבן מיר זיך אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן אין פיפטלעך (גרופּעס פון פינף). יעדעס פיפטל האָט געהאַט אירע אויפגאַבן צו דערפילן: אויסהרגענען די דייטשע און אוקראַינישע מאַנשאַפט, אונטערצוצינדן די געביידעס, צוגרייטן אַ וועג פאַר די וואָס דאַרפן אַנטלויפן א. א. וו. מיר האָבן געהאַט צוגעגרייט פאַר דעם צוועק: שטומפיקע מכשירים, מיט וועלכע מיר האָבן געדאַרפט הרגענען די דייטשן און אוקראַינער, האַלץ אויף צו בויען בריקן און העמערס מיט בענזין אויף אונטערצוצינדן. דער טאָג פון אויסברוך פונם אויפשטאַנד איז באַשטימט געוואָרן אויף דעם 15־טן יוני. מיר האָבן ליידער געמוזט אָפּרופן דעם טערמין צוליב פאַרשיידענע סיבות. דאָס האָבן מיר געמוזט טאָן עטלעכע מאָל. די זיצונגען פון דער אָרגאַניזאַציע־קאָמיסיע פלעגן פאָרקומען נאָך דעם, ווי מען האָט אונז פאַרשלאָסן אין די באַראַקן. ווען אַלע וואָס זיינען געווען מיד פון דער אַרבעט און צעבראָכן פלעגן איינשלאָפן, פלעגן מיר זיך צונויפזאַמלען אויף דער העכערער באַנק אין אַ ווינקל פון אונזער באַראַק און אָפּהאַלטן דאָרט אונזערע באַראַטונגען. מיר האָבן געמוזט איינהאַלטן די יוגנט, וועלכע האָט זיך געוואָלט אַרויסרייסן און אָנהויבן די אַקציע אפילו אָן אַ פּלאַן. מיר האָבן אָבער באַשלאָסן, אַז מיר קאָנען נישט אָנהויבן אָן דעם וויסן פון דעם ערשטן לאַגער, ווייל דאָס וואָלט באַדייט פאַר אונז אַלעמען זעלבסטמאָרד. אין אונזער לאַגער איז געווען בלויז אַ קליין הייפעלע, וועלכעס איז געווען פייאיק צום קאַמף. ווי איך האָב שוין דערמאָנט, איז די באַציאונג צו אונז און די באַשפייזונג געווען אַ סך בעסער ווי אין ערשטן לאַגער. אין ערשטן לאַגער האָבן זיך געפונען 700 אַרבעטער, אין אונזער לאַגער בערך 300. די אַרבעטער פון ערשטן לאַגער זיינען געווען שטאַרק אויסגעהונ־

גערט און דערצו נאָך פּלעגן זיי אָפּט באַשטראָפט און געשלאָגן ווערן. די ערגסטע שראַפן זיינען אויסגעטיילט געוואָרן פאַר דעם מסחר, וואָס איז אָנגעגאַנגען מיט די אוקראַאינער. איך האָב אַליין געזען ווי די דייטשן האָבן צוגעבונדן, אין אַ הייסן טאָג, איינעם פון די אידן צו אַ דראָנג און אַזוי האָט ער געמוזט שטיין אַן באַוועגונג, בלויז דערפאַר, ווייל מען האָט ביי אים געפונען אַ שטיקל קאַלבאַס. ער האָט אויסגעהאַלטן די גאַנצע צייט און האָט נישט אַרויסגעגעבן דעם נאָמען פון דעם אוקראַאינער, מיט וועלכן ער האָט געהאַנדלט. ס'איז כדאי צו באַמערקן, אַז ווען די דייטשן זיינען געוואָר געוואָרן וועגן אַ אוקראַאינער שמוגלער, פלעגן זיי אים אויך שלאָגן מיט אַ נאַהאַיקע. דערפאַר פלעגט זיך די אוקראַאינער בלוטיק נוקם זיין אַן די אידן. אין אַזעלכע שווערע באַדינגונגען זיינען די מענטשן אויסגעשעפּט און אָפּגעשוואַכט געוואָרן. פראַנץ פלעגט זיי צושלעפּן צו די ברענענדיקע אויוונס, פלעגט זיי פייניקן אויף אַן אוממענטשלעכן אופן, דערשלאָגן צום טויט די פאַרוואונדעטע און פאַרבלוטיקטע און זיי אַריינוואַרפן אין פייער. אין די דאָזיקע באַדינגונגען, האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז דער ערשטער לאַגער וועט מאַכן אַן אויפשטאַנד. מיר האָבן אַלץ צוגעגרייט, מיר האָבן שטאַרק אַכטונג געגעבן מיר זאָלן נישט אַריינפאַלן, מיר האָבן געוואַרט אויף דעם באַפעל.

דערווייל איז זיך דאָס „לעבן" געגאַנגען זיין „נאָרמאַלן" וועג. די טויטן־טאַנץ־איינפאַלן האָבן נישט אויפגעהערט. די דייטשן און די אוקראַאינער האָט זיך פאַרגלוסט פאַרווײַלונגען. מער האָט זיי גאָרנישט געפעלט. זיי האָבן איינגעאָרדנט געצוואונגענע פאַרשטעלונגען, קאָנצערטן, טענץ א. א. וו. די „אַרטיסטן" פלעגן באַפרייט ווערן אויף עטלעכע טעג פון דער אַרבעט דורכצופירן פּראָבעס. זונטאָג פרעגן פאָרקומען „פאַרשטעלונגען", אויף וועלכע עס האָבן זיך געפונען אוקראַאינער און דייטשן. פּרויען האָבן, אונטער דראָאונג פון טויט, געמוזט זינגען אין דעם כאָר. אין דעם אָרקעסטער זיינען געווען 3 מוזיקאַנטן, וועלכע זיי האָבן געצוואונגען, נאָכדעם ווי מען האָט זיי געפייניקט, צו שפּילן יעדן טאָג אויף דער פאַרזאַמלונג נאָך דער אַרבעט. אויפן וועג צו דער אַרבעט האָבן זיי זיי געצוואונגען צו זינגען אידישע לידער. צו דער נייער פאַרשטעלונג האָט מען אויפגענייט נייע קאָסטיומען. אָבער די פאַרשטעלונג איז נישט צושטאַנד געקומען, צוליב אונזער אויפשטאַנד און צוליב אונזער געפּלאַנטן אַנטלויפן.

פון 12 ביז 1 בייטאָג פלעגן די דייטשן עסן מיטאָג. די אידן זיינען געשטאַנען דעמאָלט אויפן הויף פאַר דעם עסצימער און האָבן געמוזט זיי פאַרזיסן דאָס עסן מיט געזאַנג און מוזיק. די, וואָס האָבן געהערט צום „כאָר", האָבן געאַרבעט אַזוי שווער ווי אַלע. זיי האָבן געהאַט באַשטימטע שעהן אויף מוזיק און געזאַנג. אונזערע תלינים האָבן זיך אין

אַלגעמיין זעהר גוט געוויילט מיט דעם איבערגעבליבענעם קליינעם הייפע־לע אונזערן. זיי האָבן זיי אָנגעטאָן אין קליידער פון פּאַיאַצן און געהייסן זיי מאַכן פאַרשיידענע קונצן, וועלכע האָבן אפילו אין אונז, די פאַרווי־טיקטע, אַרויסגערופן אַ געלעכטער.

פאַר דעם טויער פון אונזער באַראַק איז געשטאַנען אַ אידישער וואַכמאַן, וועלכער איז באַשטימט געוואָרן דורך די דייטשן. זיי האָבן אים אָנגעטאָן ווי אַ טשערקעס, אין רויטע הויזן, אַן ענגע מאַרינאַרקע, אויף ביידע זייטן ברוסט האָט ער געטראָגן הילצענע קוילן, האָט געהאַט אַ הויך פּוטערן היטל און געהאַט אין דער האַנט אַ ל״ג־בעומר־ביקס. זיי האָבן אים געצוואונגען צו קאָמענדיאַנטישע אַרויסטרעטונגען און טענץ. זונטאָג פלעגט מען אים געבן אַנדערע מלבושים: ווייסע הויזן מיט רויטע פּאַסן, אַ ווייסע מאַרינאַרקע מיט אַ רויטן שנור. זעהר אָפט פלעגן זיי אים אָנשכורן און ווילן זיך אויף זיין חשבון. אין די שעהן פון אַרבעט איז קיינעם נישט געווען דערלויבט אַריינצוגיין אויף דעם שטח פון די באַראַקן. דער אידישער וואַכמאַן האָט געהיט דאָס טויער. זיין נאָמען איז געווען מאַריץ און ער האָט געשטאַמט פון טשענסטאָכאָוו.

אַ צווייטער ענלעכער קרבן איז געווען דער אַזוי־גערופענער „שיים־מייסטער". זיי האָבן אים אָנגעטאָן מלבושים ווי אַ חזן. ער האָט זיך געמוזט פאַרלאָזן אַ בערדל, האָט געטראָגן אויף זיין האַלז אַ שטריקל, אויף וועלכן עס איז געהאַנגען אַ וועקזייגער. זיין אויסגאַבע איז געווען צו קוקן אויפן זייגער, ווען אימיצער איז אַריינגעגאַנגען אין בית־הכסא. קיינער האָט נישט געטאָרט דאָרט בלייבן מער ווי 3 מינוט. דער דאָזיקער צווייטער קרבן האָט געהייסן יוליאַן און האָט אויך געשטאַמט פון טשענ־סטאָכאָוו. ער האָט געהאַט אַ פאַבריק פון מעטאַל־ אויסאַרבייטונגען. ס'איז געווען געווען בלויז אַ קוק צו געבן אויף אים, און מען זאָל אויס־ברעכן אין אַ געלעכטער. מאַריץ פלעגט אָננעמען אַלץ פאַר גוט, ער האָט אפילו נישט פאַרשטאַנען, אַז זיין אויסקוק רופט אַרויס צו אים בלויז רחמנות. דאַגעגן יוליאַן איז געווען אַ געלאַסענער און אַ רואיקער מענטש. ווען זיי פלעגן אָנהויבן מיט אים צו מאַכן די ווילדסטע שפּילערייען, פלעגט ער וויינען. ער פלעגט אויך וויינען ביים אויוון. בלויז דער מלבוש זיינער, זיין אויסקוק און זיין באַשעפטיקונג האָבן באַוואויגן די מערדער צו לאַכן פון אים און צו איזדעקוועץ זיך איבער אים.

איך האָב שוין אַ לענגערע צייט געאַרבעט אין ערשטן לאַגער און ביינאַכט פלעג איך צוריקקומען אין צווייטן לאַגער. איך האָב איצט גע־קאָנט לייכט און דרייסט זיך פאַרשטענדיקן מיט די חברים פון ערשטן לאַגער. מיך האָט מען ווייניקער געהיט און די באַציאונג צו מיר איז געווען אַ בעסערע. עס פלעגט זיך טרעפן, אַז די אוקראַינער פלעגן מיר געבן עפּעס צו באַהאַלטן, ווייל זיי האָבן געוואוסט, אַז מיך וועט מען

נישט רעווידירן. דער שעף אַליין פֿלעגט מיר ברענגען עסן און האָט געהיט, איך זאָל זיך מיט קיינעם נישט טיילן מיטן עסן. כ'האָב זיי קיינמאָל נישט געחנפֿעט. ווען איך פֿלעג רעדן מיט פֿראַנצן, פֿלעג איך נישט אַראָפּנעמען דאָס היטל. אַז אַנדערן אויף מיין אָרט וואָלט ער גלייך דערהרגעט. צו מיר אָבער האָט ער גערעדט אין אויער אַריין אויף דייטש: געדענק, ווען דו רעדסט מיט מיר, דאַרפֿסטו אַראָפּנעמען דאָס היטל. אין די דאָזיקע באַדינגונגען האָב איך זיך כמעט פֿריי באַוועגט און אַרומגערעדט אַלסצדינג. איך האָב אויך געהאָט מיט זיך עטלעכע מענטשן.

נייע טראַנספּאָרטן זיינען שוין לאַנג נישט אָנגעקומען קיין טרעבלינ־קע. פֿלוצלינג, אין אַ געוויסן טאָג, ווען איך האָב געאַרבעט ביים טויער, האָב איך באַמערקט צווישן דער דייטשער און אוקראַינישער מאַנשאַפֿט אַ נייעם מענטש. דאָס איז געווען דער „שטאַבס־שאַרפֿירער", בערך 50 יאָר אַלט, אַ נידעריקער, אַ דיקער, מיט אַ מערדערישן פּנים. עטלעכע מאָל איז ער אַפֿילו אַרויסגעפֿאָרן מיטן אויטאָ. אין דעם מאָמענט האָט זיך דאָס טויער אויפֿגעעפֿנט און מען האָט אַריינגעפֿירט אַ גרופּע ציגיינער (וואָס איז שוין געווען דער 3־טער טראַנספּאָרט פֿון די ציגיינער), בערך 200 מענער, די איבעריקע פֿרויען און קינדער. הינטער זיי זיינען געפֿאָרן פֿורן מיט זייער האָב און גוטס. דאָס זיינען געווען שמוציקע שמאַטעס, צעריסענע קישנס און אַנדערע אָרימע זאַכן. זיי זיינען אָנגעקומען נישט באַוואַכט. בלויז 2 אוקראַינער אין דייטשע מונדורן האָבן זיי געפֿירט. אויך די 2 אוקראַינער, וועלכע זיינען מיט זיי געקומען צו פֿאָרן, האָבן נישט געוואוסט וואָס מיט דער גרופּע וועט געשען. זיי האָבן געוואָלט אַלץ פֿאָרמעל דערלידיקן און באַקומען אַ באַשטעטיקונג. מען האָט זיי אַפֿילו נישט אַריינגעלאָזט אין לאַגער אַריין. די דייטשן האָבן אויפֿגענומען זייער פֿאַרלאַנג מיט אַ סאַרקאַרטישן שמייכל. פֿון אַנדערע אוקראַינער זיינען זיי געוואָר געוואָרן, אַז זייערע געבראַכטע קרבנות זיינען באַשטימט פֿאַרן טויט־לאַגער. זיי זיינען בלייך געוואָרן, האָבן נישט געוואָלט גלויבן און האָבן ווידער געקלאַפּט אין טויער אַריין, מען זאָל זיי אַריינלאָזן. דעמאָלט איז אַרויסגעגאַנגען צו זיי דער „שטאַבס־שאַפֿירער" און האָט זיי איבער־געגעבן אַ פֿאַר'חתמ'עטן קאָנווערט. מיט דעם זיינען זיי אַוועקגעפֿאָרן. די ציגיינער זיינען אַזוי ווי אַלע אַנדערע דערשטיקט געוואָרן אין גאַז־קאַמער און פֿאַרברענט געוואָרן. זיי האָבן געשטאַמט פֿון בעסאַראַביע.

ס'איז געווען סוף יולי. די טעג זיינען געווען הייסע, ברענענדיקע. אַמשווערסטנס איז געווען די אַרבעט ביי די קברים, פֿון וואַנען עס האָבן געשלאָגן געפֿערלעכע ריחות. די מענטשן, וועלכע האָבן זיך אומגעקערט פֿון דער דאָזיקער אַרבעט, האָבן זיך נישט געקאָנט האַלטן אויף די פֿיס. 75 פּראָצענט פֿון די קרבנות זיינען שוין געווען פֿאַרברענט. איצט האָט

מען געדאַרפט אויסגלייכן די ערד און ברענגען אין אַזאַ צושטאַנד, עס זאָלן נישט בלייבן קיין שום צייכנס נאָך דער בלוטיקער רציחה. דאָס אַש פון די טויטע האָט געשוויגן. ס'האָט זיך אָנגעהויבן דעמאָלט די אַרבעט ביים פאַרשיטן די ליידיקע קברים. מען האָט אַריינגעוואָרפן אין די דאָזיקע קברים דאָס אַש פון די פאַרברענטע אויסגעמישט צוזאַמען מיט ערד, כדי צו באַזייטיקן די סימנים. ס'איז געבליבן אַ פרייער שטח. מען האָט אים געדאַרפט אויסנוצן. האָט מען אַרומגערינגלט דעם דאָזיקן שטח מיט אַ שטעכעדיקן דראָט. צו דעם דאָזיקן שטח האָט מען צוגעשטוקעוועט אַן אַנדער שטיק ערד פונם אַנדערן לאַגער — פאַר פלאַנטאַציעס. ס'איז געמאַכט געוואָרן אַ פרואוו צו פאַרזייען עפּעס אויף דעם דאָזיקן געביט, וואו עס איז געלעגן דאָס אַש. די ערד האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין פרוכטבאַר. די גערטנער האָבן פאַרזייט לובין, וועלכע איז שיין געוואַקסן. ווען מען האָט אויסגעגראָבן בערך 75 פּראָצענט פון דעם שטח, וואָס האָט זיך געפונען אין די קברים, האָט מען אַלץ פאַרברענט. דערנאָך האָט מען אויסגעגלייכט, פאַרזייט, און אַרומגערינגלט דעם דאָזיקן שטח מיט אַ הויכן פּאַרקאַן פון שטעכנדיקן דראָט און אַרום אים פאַרזעצט מיט בוימלעך. זיי האָבן זיך געגרויסט דערמיט, וואָס זיי האָבן דורכגעפירט און געהאַלטן, אַז זיי פאַרדינען דערפאַר אַ קליינע פאַרוויילונג. ס'האָט זיך אָנגעהויבן דערפון, וואָס מען האָט די מאַשין, וועלכע האָט אויסגעגראָבן אונזערע ברידער, באַפרייט פון דער אַרבעט. מען האָט זי איבערגעדרייט, אַזוי אַז זי האָט איצט אויסגעזען ווי אַ טורעם, וואָס שטרעקט זיך הויך צום הימל. זיי האָבן געשאָסן אין דער לופטן און דערנאָך איינגעאָרדנט אַ סעודה. מ'האָט געטרונקען, געוויצלט זיך און געוויילט זיך. מיר האָבן דעמאָלט עטלעכע טעג נישט געאַרבעט. איצט זיינען מיר פולקאָם זיכער, אַז דער סוף פון אונזער לעבן דערנענטערט זיך. 25 פּראָצענט קברים און מיר אַליין — זיינען געווען די איינציקע עדות פון די דאָזיקע באַרבאַרישקייטן. דאָך האָבן מיר זיך געשטאַרקט און געדולדיק געוואַרט אויף אונזער באַפרייאונג. איך האָב איצט כסדר געאַרבעט אויפן שטח פונם ערשטן לאַגער. איינער פון די טורעמס איז איצט אַריבערגעטראָגן געוואָרן פונם צווייטן אין דעם ערשטן לאַגער אַריין. מען האָט אים געדאַרפט פונאַנדערנעמען און אַריבערטראָגן אין צווייטן לאַגער. איך האָב געאַרבעט ביי דעם מיט מיינע מענטשן. איך האָב זיך ווידער פאַרשטענדיקט מיט מיינע אומגליקלעכע חברים פונם ערשטן לאַגער וועגן דעם רעוואָלט. נאָך עטלעכע טעג הפסקה האָט מען אָנגעהויבן אויסצוגראָבן די קברים און פאַרברענען די לעצטע 25 פּראָצענט קרבנות. ווי איך האָב שוין באַמערקט, זיינען די היצן געווען שרעקלעך. יעדער קבר, וועלכן מען האָט אויפגעעפנט, האָט אַרויסגעגעבן פון זיך שרעקלעכע ריחות. איינמאָל האָבן אונזערע תלינים, פון קאַטאָוועס וועגן, אַריינגע־

ווארפן ברענענדיקן מאטעריאל אין אן אויסגעגראבענעם קבר. נאכדעם האט זיך פונם קבר ארויסבאקומען א געדיכטער רויך, און דאס פייער האט אזוי געברענט דעם גאנצן טאג. ס'פארשטייט זיך, אז אין אייניקע קברים האט מען אריינגעווארפן תיכף ומיד מענטשן, נאכדעם ווי זיי זיינען דערשטיקט געווארן אין די גאז־קאמערן. זייערע קערפערס זיינען נאך געווען ווארעם. זיי זיינען איינער צום אנדערן געליגן צונויפגעדריקט, אזוי אז ווען מען האט אויפגעמאכט אזא קבר אין א הייסן טאג, האט די פארע געשלאגן פון דארט ווי פון א קעסל. איינמאל, ווען מען האט צו־נויפגעלייגט די טויטע קערפערס אויפן רושט, האט מען באמערקט א האנט, וועלכע האט ארויסגעשטעקט, אז אויפגעהויבענע אין דער הויך. אלע פינגער זיינען געווען צוזאמענגעקארטשעט, נאר דער ווייזפינגער איז גע־ווען שטייף און אויסגעצויגן הויך, אזוי ווי ער וואלט גערופן זיינע מערדער צו גאטס משפט. דאס איז געווען א „געוויינלעכער" פאל — דאך זיינען אלע געווען פארבליפט. אפילו אונזערע תלינים זיינען בלייך גע־ווארן און האבן נישט געקאנט אפרייסן זייערע אויגן פון דעם דאזיקן שרעקלעכן בילד, אזוי ווי עס וואלט באמת געשטעקט אין דעם אלעמען עפעס א העכערע קראפט. די דאזיקע האנט איז לאנג, לאנג געווען אויס־געשטרעקט. א טייל פון דעם מענטשן־מאטעריאל האט זיך שוין פאר־וואנדלט אין אש — און דא האט נאך די אויסגעשטרעקטע האנט צום הימל גערופן נאך גערעכטיקייט. דער דאזיקער קליינער, ווייניק־באדייטנ־דער פאל, האט פארשטערט אויף עטליכע מינוט דעם גוטן הומאר פון אלע מערדער.

איך האב ווייטער געארבעט אין ערשטן לאגער, און ביינאכט פלעג איך צוריקקערן אין צווייטן לאגער. כ'האב געמאכט דעם פארקאן פון בערעזע. עס איז געווען א נידעריקער פארקאן ארום א בלומען־גארטן. אין דעם דאזיקן גארטן זיינען געווען חיות און פייגל. ארום און ארום איז געווען שטיל און שיין. פון ביימער האט מען געמאכט אפרו־בענק פאר די דייטשן און אוקראינער. שטילקייט און רו האבן געהערשט אינם דאזיקן ארט. אבער לײדער איז דאס געווען א זאמלפונקט פון טייוולא־נישע בארעטונגען, וואו מען האט זיכער נישט געטראכט וועגן עפעס אנדערש, נאר וועגן פייניקונגען.

דער קאמענדאנט פון ערשטן לאגער פלעגט זיך אפט צוקוקן פון דערווייטנס, צי מען ארבעט. ס'איז געווען פארבאטן צו רעדן צו אונז. טיילמאל האט ער בגנבה געווארפן צו מיר עטלעכע ווערטער. דאס איז געווען א איד בערך 65 יאר אלט, א הויכער, אן אנגענעמער. ער האט געהייסן גאלעווסקי און ער האט געשטאמט פון לאדז. פון בארוף איז ער געווען אן אינזשעניר. ער איז אויסגעקליבן געווארן אלס „קאמענ־

דאַנט" אין אויגוסט 1942, ווען עס איז אַנטשטאַנען די אידישע „מאַכט". ער איז געווען די שפּרינג־פּעדער פון דער גאַנצער אָרגאַניזאַציאָנעלער באַ־וועגונג. ער איז נישט געזונקען אַזוי טיף מאָראַליש ווי אַנדערע, ער האָט זיך באַטראַכט פאַר איינעם פון אונז אַלעמען, די אומגליקלעכע, דעריבער איז ער אָפט געשלאָגן געוואָרן און גע'רודפ'ט געוואָרן גלייך ווי אַלע אַנדערע. נאָכדעם ווי ער איז צוריקגעקומען נאָך 3 טעג זיין אין תּפיסה, איז ער צוגעקומען צו מיר, כדי זיך מיט מיר צו פאַרשטענדיקן. אין דער תּפיסה פלעגט ער איינמאָל אַ טאָג, אינדערפרי, אויסגיין און אַרויסטראָגן אַן עמער מיט אָפּפאַל און שפּעטער איז ער צוריקגעגאַנגען אינם דאָזיקן פינסטערן לאָך. ער האָט אויסגענוצט דעם מאָמענט, ווען קיינער איז לעבן מיר נישט געשטאַנען און ער האָט קלאָר און קאַטעגאָריש געפאָדערט, אַז די יוגנט זאָל האָבן געדולד, ווייל דער מאָמענט פון באַפרייאונג דער־נענטערט זיך. עטלעכע מאָל האָט ער צו מיר די דאָזיקע ווערטער איבער־חזרט מיט אַ באַפעלערישן טאָן. איך האָב געפילט, אַז דאָס איז באמת דער ענדגילטיקער טערמין און אַז דער רוף דערנענטערט זיך. ווען איך בין ביינאַכט צוריקגעקומען פון דער אַרבעט, האָב איך צונויפגערופן אַ פאַרזאַמלונג און מיר האָבן קאָנטראָלירט, צי אַלץ איז געהעריק צוגע־גרייט. אַלע זיינען געווען אויפגערעגט. די נאַכט איז קיינער נישט גע־שלאָפן. מיר האָבן זיך שוין דעמאָלט געזען הינטער די טויערן פון גהינום. דערווייל זיינען די היצן געוואָרן גרעסער, נישט צום אַריבער־טראָגן. די היץ איז געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס. אַחוץ דעם האָבן שלעכטע ריחות און אַ געפערלעכע היץ געזעצט פון די אויוונס. אונזערע פייניקער האָבן באַשלאָסן דעריבער, אַז מיר וועלן אַרבעטן פון 4 אינדערפרי ביז 12 בייטאָג. 12 אַזייגער האָבן זיי אונז פאַרשלאָסן אין די באַראַקן. מיר זיינען ווידער געווען פאַר־צווייפלט, ווייל מ'האָט זיך נישט געקאָנט פון דאָרט אַרויסבאַקומען. אָבער אויך אויף דעם האָבן מיר געפונען אַן עצה. מיר האָבן זיי אויפגעקלערט, אַז ס'וועט בעסער זיין, ווען מען וועט שנעלער פאַרברענען די טויטע קערפּערס, און אַז עס זיינען פאַראַן פּריוויליקע, וועלכע וועלן פאַר אַ בע־סערער פּאָרציע ברויט אַרבעטן לענגער. זיי האָבן מסכּים געווען דערצו. מיר האָבן איינגעטיילט אַלעמען אין 2 שיכטן. איין שיכט האָט געאַרבעט פון 12 ביז 3 בייטאָג, און די אַנדערע פון 3 ביז 6 ביינאַכט. מיר האָבן אויסגעקליבן פּאַסיקע מענטשן און דערוואַרט יעדן טאָג דעם סיגנאַל. נישט ווייט פון אונזער באַראַק איז געווען אַ ברונען, פון וועלכן מען האָט גענומען וואַסער פאַר דער קיך און פאַר דער וועַ־שעריי. מיר האָבן אויסגענוצט אויך דאָס דאָזיקע „טירל", ביי וועלכן עס איז געשטאַנען כּסדר אַ וואַך. זעהר אָפט זיינען מיר, צי מיר האָבן גערדאַרפט, צי מיר האָבן נישט גערדאַרפט, געגאַנגען נאָך וואַסער.

מיר האָבן דאָס געטאָן דערפאַר, כדי די וואָך זאָל זיך צוגעוואוינען צו דעם, אַז מיר קומען זעהר אָפּט.

איצט זיינען נישט געווען כמעט קיין שום נייע טראַנספּאָרטן. עס זיינען נאָר פאָרגעקומען אייניקע עקזעקוציעס אויף באַזונדערע אידן. אָבער אונזערע תּליונים האָבן דאָך נישט געקאָנט זיצן מיט פאַרליגטע הענט.

אין אַ געווויסן טאָג זיינען אַלע ווידער געווען אין אַ גוטער שטימונג. עס ווייזט אויס, — זיי וועלן ווידער אָנהויבן זייער מערדערישע אַרבעט. זיי האָבן נייע קרבנות. עס איז אָנגעקומען אַ נייער טראַנספּאָרט פון וואַרשע, וועלכער האָט כלומרשט געדאַרפט פאָרן קיין אויסלאַנד. דאָס זיינען געווען פאַרמעגלעכע מענטשן. די טראַנספּאָרטן האָבן געציילט בערך 1000 מענטשן, מענער, פרויען און קינדער. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז אַ טראַנספּאָרט מענטשן, וועלכע האָבן באַצאָלט גרויסע געלדער דערפאַר, אַז מען זאָל זיי אַרויספירן אין אַ זיכערן אָרט. מען האָט ביי זיי אַלץ צוגענומען. ווי איך בין געוואָר געוואָרן, האָט מען זיי געהאַלטן אַלע צוזאַמען אין וואַרשע אין דעם ערשט־קלאַסיקן פוילישן האָטעל אויף דער דלוגא גאַס. שפּעטער האָט מען זיי אַלע אומגעבראַכט אין טרעבלינקע. ווען מיר האָבן געאַרבעט ביים סאָרטירן די זאַכן, האָבן מיר דערקענט, לויט זייערע פּאַספּאָרטן, ווער זיי זיינען. זיי זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אַזוי ווי אַנדערע.

אין אַזעלכע באַדינגונגען זיינען אָנגעקומען אַנדערע אויסלענדישע טראַנספּאָרטן. מען האָט זיי איינגערעדט, אַז מען פירט זיי אויף אומזידלונג קיין טרעבלינקע. אויף די סטאַנציעס האָבן די דאָזיקע מענטשן אַרויסגעשטעקט די קעפּ דורך די וואַגאָנעס און האָבן געפרעגט גאַנץ רואיק, ווי ווייט עס איז נאָך ביז טרעבלינקע. זיי האָבן געוואָלט, נעבעך, די דאָזיקע פאַרמאַטערטע, ענדלעך דערגרייכן זייער אַזיל־פּונקט, וואו זיי וועלן זיך קאָנען אָפּרוען נאָך דער רייזע. זיי זיינען אָנגעקומען און זיי האָבן אפילו נישט באַוויזן צו וואונדערן זיך און צו איבערלעבן שרעקלעכע טעג — זיי רוען אייביק אין זייערע קברים. היינט וואַקסט שוין גראָז אויף דעם אַש פון זייערע קערפּערס.

נאָך דעם טראַנספּאָרט איז אָנגעקומען נאָך אַ טראַנספּאָרט פון דעם שטראָף־לאַגער אין טרעבלינקע. עס זיינען דאָרט געווען בערך 100 אידן, אַלע האַלב־לעבעדיקע, פאַרהאָרעוועטע, אויסגעמאַטערטע, פאַרפּייניקטע. ווען מען האָט געקוקט אויף זיי האָט זיך אויסגעדוכט, אַז זיי בעטן שוין אַליין דעם טויט אויף זיך. מען האָט זיי אויסגעהרגעט, אַזוי ווי אַלע אַנדערע.

עס האָט אונז אויסגעדוכט, אַז עס קומט אָן דער סוף צו אונזערע לײדן. דער טאָג פון באַפרייאונג האָט זיך דערנענטערט. מיין שעף לעפּ־

לער, וועלכער האָט מיך גוט באַהאַנדלט, איז דעמאָלט אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין מיידאַנעק. ער האָט שטאַרק געוואָלט מיך מיטנעמען מיט זיך צו דער אַרבעט דאָרט. איך בין געווען אין אַ שרעקלעכער לאַגע. איך האָב געוואוסט, אַז אַ זיכערער טויט וואַרט אויף יעדן פון אונז. דער אורטייל איז אַרויסגעגעבן געוואָרן. אויב איך וועל פאָרן קיין מיידאַנעק, וועל איך אין די נייע באַדינגונגען נישט קאָנען אַזוי שנעל געפינען אַ וועג, וואָס וועט מיך פירן צו דער פרייהייט. עס וועט מוזן לאַנג געדויערן איידער איך וועל מאַכן באַקאַנטשאַפטן מיט די נייע מענטשן. דער אויסוואַל פון אָרט איז אָבער נישט געווען אָפּהענגיק פון מיר. כ׳האָב געמוזט מאַכן דעם אָנשטעל, אַז איך בין צופרידן וואָס לעפלער האָט מיך אויסגעקליבן. צו מיין גליק האָט דער „הויפּט־שטורמפירער" נישט דערלויבט מען זאָל מיך צונעמען פון דאַנען. ער האָט מיך דערווייל געדאַרפט. אין דער זעלבער צייט, איך ווייס נישט פאַרוואָס, האָט מען אונז געהייסן שרייבן בריוו. עס זיינען געווען אַזעלכע נאַאיווע מענטשן, וועלכע האָבן טאַקע געשריבן בריוו. זעלבסטפאַרשטענדלעך — נישט אַלע, נאָר אַ טייל האָבן געשריבן. שפּעטער האָב איך אַליין געזען, ווי מען פאַרברענט די בריוו. צי דאָס איז געווען אַ קאַפּריז, אַ שפּיל אָדער עפּעס אַנדערש — ווייס איך נישט.

דער ענדגילטיקער טערמין פון אויפשטאַנד איז באַשטימט געוואָרן אויפן 2־טן אויגוסט. מיר האָבן געהאַט אַ פאַרגעפיל, אַז דאָס איז שוין דער לעצטער טערמין. מיר זיינען געווען שטאַרק פאַרנומען קאָנטראָלירנדיק, צי אַלץ איז צוגעגרייט און צי יעדער געדענקט, וואָס ער דאַרף טאָן. עס האָט זיך אַזוי געמאַכט, אַז זינט אַ פּאָר טעג בין איך נישט געקומען אין ערשטן לאַגער אַריין. איך האָב געאַרבעט ביי אַ 8־קאַנטיקער געביידע מיט אַן אַראָפּהענגיקן דאַך, וואָס איז געווען ענלעך צו אַ וואַד־הויז. די דאָזיקע געביידע האָט געדאַרפט דינען אַלס צודעק צו אַ ברונעם. איך האָב אויך געבויט אַ באַוועגלעכע געביידע, וועלכע איז געווען לייכט פונאַנדערצונעמען, אין דעם לאַגער נומער 2. שפּעטער האָב איך געדאַרפט די דאָזיקע געביידע אַריבערטראָגן אין דעם לאַגער נומער 1. איך בין געווען שטאַרק אומגעדולדיק, ווייל איך האָב זיך נישט געקאָנט פאַרשטעלן — און דער סוף האָט זיך דערנענטערט.

דער 2־טער אויגוסט 1943 איז געווען אַ הייסער טאָג. די זון האָט געשיינט און דורך די אָרימע, קליינע פאַרצוימטע פענסטערלעך האָבן זיך שטראַלן אַריינגעגנבעט אין אונזער באַראַק. אַ גאַנצע נאַכט האָבן מיר נישט צוגעמאַכט קיין אויג. ווען דער באַגינען איז אָנגעקומען — זיינען מיר אַלע געווען גרייט. יעדער פון אונז האָט געפילט די וויכטיקייט פון דעם מאָמענט. מען האָט געטראַכט וועגן פרייהייט. אַלץ אַרום אונז איז אונז נמאס געוואָרן. נקמה אויף די תליונים — און פרייהייט. איך האָב

אליין געחלומט, איך זאל קאנען ערגעץ אין א וועלדל איינשלאפן רואיק און זיך אפרוען. אבער איצט האב איך פארשטאנען וואס פאר א שווערע אויפגאבע מיר האבן צו דערפילן. ווי איך האב שוין דערמאנט, זיינען ארום געווען אבסערוואציע־טורעמס. אויף די טורעמס איז געשטאנען א וואך מיט געווער. אויף יעדן שריט איז געשטאנען א באוואפנטער אוקראינער אדער דייטש. ס'איז 12 אזייגער בייטאג. מיר זיינען פארשלאסן אין באראק. דער גאנצער לאגער איז ארומגערינגלט מיט א סך פארקאנעם. מיר האבן שוין געהאט גענוג די אלע לײדן, די דאזיקע שרעקלעכע סצענעס. מיר האבן געוואלט מאכן א סוף צו דעם אלעמען. איך האב זיך אויסגעקליבן אלס ציל צו באשרייבן אלץ, וואס איך האב געזען און איבערגעלעבט. איך וויל אנצייכענען דעם פלאן פון דעם ארט פון דער רציחה — זאל די וועלט וועגן דעם וויסן. דאס האט מיר צוגעגעבן כוח אין דעם קאמף מיט די טײוולאנים. ווען איך האב זיך דעם דאזיקן ציל אויסגעקליבן — איז מיר געווען לײכטער אויסצוהאלטן אין מיין אומגליק. און איצט האב איך געפילט און בין געווען זיכער, אז איך וועל א גאנצער און א פרייער ארויסגיין פון דאנען. מען האט געפילט דעם שטורם, וואס איז געהאנגען אין דער לופטן. אלע זיינען געווען שטארק אויפגערעגט. די דייטשן און אוקראינער האבן גארנישט פארגעפילט. זיי האבן אומגעבראכט מיליאנען, זיי האבן שוין אזא גרויסע רוטין — צי דארפן זיי מורא האבן פאר אזא קליין הייפעלע? זיי גיבן ארויס באפעלן, וועלכע ווערן, אזוי ווי תמיד, אויסגעפירט. אבער מיר, די מיטגלידער פון דער קאמיסיע, זיינען געווען אומרואיק. אונז האבן נאך געפעלט די גענויע פרטים פון דעם אויפשטאנד. מיר האבן נאך נישט געוואוסט די גענויע שעה פון דעם אנהויב. איך דריי זיך ארום ווי א משוגענער. איך ארבעט, טו אלץ וואס מען דארף, אבער איך האב שטארק מורא, אז מיר וועלן נישט באוויזן אנצוקניפן דעם קאנטאקט און אז מיר וועלן אלע אומקומען.

צום סוף האב איך געפונען אן אופן צום קאמוניקירן זיך מיטן ערשטן לאגער. מיין שעפ לעפלער איז שוין דא נישט געווען. ס'איז דא א נייער שעף, וועמענס נאמען איז מיר נאך נישט באקאנט. מיר האבן אים גערופן די „ברוינע העמד". צו מיר האט ער זיך גוט באצויגן. איך בין צוגעגאנגען צו אים און אים געבעטן, ער זאל מיר געבן ברעטער. דער מאגאזין פון ברעטער געפינט זיך אין לאגער נומער 1. נישט ווילנדיק מיר איבעררייסן די ארבעט, איז ער אוועק מיט אנדערע. מען האט מיר געבראכט די ברעטער. איך האב זיי באקוקט, געמאסטן און צום סוף האב איך געזאגט, אז זיי טויגן נישט. איך מוז לײדער אליין גיין און זיי אויסקלייבן. איך האב געמאכט דעם אנשטעל, ווי דאס וואלט מיר נישט געווען באקוועם. איך גיי מיט מיין שעף אין מאגאזין אריין — און איך

ציטער פון אויפרעגונג. איך פיל, אז אויב איך וועל נישט אויסנוצן די געלעגנהייט — זיינען מיר פארלוירן. מיר זיינען אנגעקומען אין ערשטן לאגער. איך קוק זיך ארום מיר מיט אומרו. צי וועל איך האבן די גרויסע זכיה אויסצופירן אזא גרויסע אויפגאבע? מיט מיר זיינען נאך 3 מענטשן. דעם מאגאזין האט געהיט א איד, בערך 50 יאר אלט, וועלכער האט גע־טראגן ברילן. איך ווייס גארנישט וועגן אים, ווייל ער איז געווען די גאנצע צייט אין לאגער נומער 1. ער האט אויך געהערט צו די אויפשטענדלער. מיינע 3 געהילפן האבן גערעדט מיטן דייטשן שעף. און איך האב בלומרשט אויסגעקליבן די ברעטער. איך האב זיך בכיון דערוויטערט פון אלע אנ־דערע — איך האב געהאלטן כסדר אין אויסקלייבן ברעטער. פלוצלינג הער איך, ווי אימיצער זאגט מיר עפעס שטיל אין אויער אריין: ענדגילטיק היינט, 5:30 נאכמיטאג. איך דריי זיך אום גלייכגילטיק און פאר מיינע אויגן שטייט דער דאזיקער איד, וועלכער היט די ברעטער. ער חזרט דאס איבער נאכאמאל און גיט צו — „ס'וועט זיין א סיגנאל". איך וואונדער זיך שטארק און גלויב אליין נישט.

איך נעם צונויף שנעל די ברעטער, כ'היים מיינע קאלעגן זיי צו־נעמען און איך גיי צו דער ארבעט. איך ציטער אינגאנצן. איך האב מורא, מען זאל נישט דערקענען אין מיר מיין אויפרעגונג. אזוי איז אריבער די צייט ביז 12 אזייגער. 12 אזייגער זיינען אלע צוריקגעקומען פון דער ארבעט. ווידער א קליינע באראטונג פון אונזער קאמיסיע. איך גיב זיי איבער אלע פרטים, בעט אז זיי זאלן זיך האלטן רואיק און גע־דענקען וואס זיי האבן צו טאן. די יוגנט איז זעהר אויפגערעגט. ווען איך האב געקוקט אויף אונער הייפעלע — האב איך אנגעהויבן צו גלויבן אין נצחון. מיר קליבן אויס פריוויליקע צו דער נאכמיטאגדיקער ארבעט. די ערשטע גרופע, וועלכע מיר האבן אויסגעקליבן, איז געווען א שוואכע. זי האט נישט קיין אויפגאבן צו דערפילן. די דאזיקע גרופע איז צוריק־געקומען פון דער ארבעט 3 אזייגער. דעמאלט זיינען געגאנגען אונזערע פרייוויליקע. זיי זיינען געווען א מאן 30. די מוטיקסטע, די העלדישסטע, די שטארקסטע. זיי האבן געדארפט ווייזן דעם וועג פאר די, וועלכע האבן געדארפט אנטלויפן. אויסער דעם האט מען אויסגעקליבן געהעריקע מענטשן, זיי זאלן שטיין ביים ברונעם. פאר 5 אזייגער איז געווען א גרוי־סער פארלאנג אויף וואסער. מיר האבן אויפגעמאכט אינגאנצן דאס טויער, וועלכעס האט געפירט צו דעם ברונעם — און מען האט פארגרע־סערט די צאל וואסער־טרעגער. די, וועלכע האבן געארבעט ביי די מתים, האבן געטראגן געצייכנטע אונטערוועש. פארן טראגן אז אנצוג האט מען באקומען 25 קלעפ מיט א נאהאיקע. דעם דאזיקן טאג האבן זיי אנגעטאן די אונטערוועש אויף די אנצוגן. פארן אנטלויפן האבן זיי געדארפט אראפוואַרפן די אונטערוועש, ווייל אויב נישט וואלט מען זיי דאך דער־

קענט. מיר זיינען געבליבן אין באַראַק. מיר האָבן זיך צונויפגענומען צוזאַמען און איינער האָט געקוקט אויפן אַנדערן. יעדע ווילע האָט אַן אַנדערער דערמאָנט, אַז די צייט דערנענטערט זיך. ס'איז שווער צו באַשרייבן, וואָס עס האָט זיך דעמאָלט געטאָן מיט אונז. אין זיך האָבן מיר זיך געזעגנט מיט דעם אָרט, וואו עס רוט דאָס אַש פון אונזערע ברידער. ליידן און ווייטאָג האָבן אונז צוגעשמידט צו דעם דאָזיקן אָרט. דאָ, פון וואַנען מיר ווילן אַנטלויפן נאָך לעבעדיקע, זיינען אומגעקומען אַזוי פיל אומשולדיקע. די גרויסע רייע פון די קרבנות, דער טויט־מאַרש, זיינען לעבעדיק געשטאַנען פאַר אונזערע אויגן און האָבן גערופן נאָך נקמה. מיר ווייסן וואָס די ערד האָט איינגעשלונגען, מיר זיינען דאָך די איינציקע עדות. שטילערהייט געזעגענען מיר זיך מיט די אומגעבראַכטע קינדער פון אונזער פאָלק און מיר שווערן, אַז פון דעם דאָזיקן בלוט וועלן אויפשטיין נקמה־נעמער.

פּלוצלינג הערן מיר אַ סיגנאַל: אַ שיסן אין דער לופטן. מיר רייסן זיך אָפּ פון די ערטער. יעדער פון אונז לויפט שנעל אויף זיין באַשטימטן פּאָסטן. אַלץ ווערט אויסגעפירט לויטן פּלאַן. די שווערסטע אויפגאַבע איז געווען אַראָפּצושלעפּן די אוקראַינער פון די אָבסערוואַציע־טורעמס. וואָלטן זיי אָנגעהויבן פון אויבן צו שיסן אויף אונז מיט קוילן, וואָלטן מיר נישט אַרויס קיין לעבעדיקע. די אוקראַינער האָבן שטאַרק ליב געהאַט גאָלד און האָבן כסדר געהאַנדלט מיט די אידן. ווען עס איז אָפּגעגעבן געוואָרן דער שאָס, האָט זיך איינער פון די הענדלער דערנענטערט צום טורעם און געוויזן דעם אוקראַינער אַ גאָלדענע מטבע. דער דאָזיקער אוקראַינער האָט אינגאַנצן פאַרגעסן, אַז ער שטייט אויף דער וואַך, האָט איבערגעלאָזט זיין מאַשין־געווער און איז שנעל אַראָפּגעלאָפן פון אויבן, כדי אויסצונאַרן ביים איד דעם אוצר. 2 אַנדערע אידן האָבן געוואַרט אויף אים פון דער אַנדערער זייט. מיט אַ בליץ־שנעלקייט האָט מען אים געכאַפּט, דערהרגעט און צוגענומען זיין געווער. אויך מיט דער וואַך אויף די טורעמס האָט מען שנעל געמאַכט אַ סוף. אויפן וועג האָט מען דערהרגעט יעדן, וועלכן מען האָט אָנגעטראָפן. דער אָנפאַל איז געווען אַ פּלוצלונגדיקער. זיי האָבן ניט באַוויזן זיך אָריענטירן, וואָס דאָ גייט אָן — און דער וועג איז פאַר אונז שוין געווען פריי און אָפן. פון דעם וואַך־הויז האָט מען אַרויסגעטראָגן געווער און יעדער האָט גענומען וואָס ער האָט געקענט.

באַלד נאָכדעם, ווי דער סיגנאַל איז געגעבן געוואָרן, האָט מען דערהרגעט דעם וואַכמאַן ביים ברונעם און מען האָט צוגענומען ביי אים דאָס געווער. מיר זיינען אַלע אַרויסגעלאָפן פון באַראַק און יעדער פון אונז האָט פאַרנומען זיין פּאָסטן. במשך פון עטלעכע מינוט איז אַלץ געווען אין פלאַמען. מיר האָבן דערפילט גוט אונזער הייליקע אויפגאַבע.

איך האָב זיך געכאַפּט פאַרן געווער, איך האָב געשאָסן אַרום זיך זעהר געדיכט, און ווען איך האָב באַמערקט, אַז אַלץ ברענט און אַז דער וועג צום אַנטלויפן איז פריי, האָב איך געכאַפּט אַ האַק און אַ זעג און בין אַנטלאָפן. אין דער ערשטער מינוט האָבן מיר באַהערשט די סיטואַציע. אָבער אַ ווײַלע שפּעטער האָט זיך אָנגעהויבן אַ געיעג נאָך אונז פון אַלע זייטן: פון מאַלקין, קאַסאַוו און פון דעם שטראָף־לאַגער אין טרעבלינקע. זיי זיינען געקומען צו לויפן, ווען זיי האָבן באַמערקט פייער און ווען זיי האָבן געהערט אַ שיסעריי. אונזער ציל איז געווען צו אַנטלויפן אין וואַלד אַריין. דער נאָענטסטער וואַלד איז געלעגן 2 קילאָמעטער ווייט פון אונז. מיר זיינען געלאָפן דורך בלאָטעס, פעלדער און גרובן. מען האָט כסדר געשאָסן אויף אונז. יעדע ווײַלע איז געווען פייער. נאָר אין וואַלד אַריין, נאָר אין וואַלד אַריין, האָבן מיר כסדר געטראַכט, אַהין וועלן די באַנדיטן שוין נישט אַריינגיין. לויפנדיק אַזוי אַז אַ אָטעם האָט זיך מיר געדוכט, אַז איך בין שוין געראַטעוועט. פּלוצלינג הער איך ווי מען שרייט: „בלייב שטיין!” איך בין געווען זעהר אויסגעמאַטערט. דאָך בין איך ווייטער געלאָפן און נאָך מיט אַ גרעסערער שנעלקייט. דער וואַלד איז שוין זעהר נאָענט. נאָך עטלעכע טריט. איך נעם צוזאַמען אַלע מיינע כוחות און מיין איינציקער געדאַנק איז אויסצוהאַלטן. און דערווייל דער־נענטערט זיך צו מיר דער געיעג. איך הער שוין די טריט פון מיין פאַר־פאָלגער. פּלוצלינג הער איך אַ שאָס און אין דעם זעלבן מאָמענט פיל איך אַ שטאַרקן ווייטאָג אין מיין לינקער זייט. איך דריי זיך אום און פאַר מיר שטייט דער וואַכמאַן פון דער שטראָף־אָפּטיילונג פון טרעבלינקע. ער צילט נאָכאַמאָל אין מיר פון זיין רעוואָלווער. איך האָב באַמערקט, אַז זיין רעוואָלווער האָט זיך פאַרהאַקט. איך האָב אויסגענוצט דעם דאָזיקן מאָמענט און איך האָב גענומען גיין לאַנגזאַמער. איך האָב אַרויסגעצויגן מיין האַק. דער אוקראַינער איז צוגעלאָפן צו מיר און האָט געשריגן אויף אוקראַיניש: „בלייבן שטיין, ווייל איך וועל שיסן!” כ'האָב זיך דער־נענטערט צו אים און איך האָב אים אַ זעץ געטאָן מיט דער האַק אין דער לינקער זייט ברוסט. ער איז געפאַלן לעבן מיינע פיס מיט אַ געשריי: „אַ רוח . . .” איך האָב זיך געפילט פריי. איך בין אַריינגעלאָפן אין וואַלד אַריין. אָפּגייענדיק אַ לענגערע צייט, האָב איך זיך אָוועקגעזעצט צווישן די ביימער. פון דערווייטנס האָט מען געהערט געדיכטע שיסערען. די קויל האָט מיך נישט פאַרוואונדעט. די קויל האָט דורכגעלעכערט מיינע קליידער — ס'איז געבליבן בלויז אַ צייכן. איך רו זיך אָפּ איינער אַליין.